

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ЦІСЕЛЬСЬКИЙ ОЛЕГ ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 346.91(477+4)-021.272

ДИСЕРТАЦІЯ
ГОСПОДАРСЬКА ЮСТИЦІЯ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄС:
ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

081 – Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ / О. В. Цісельський

Науковий керівник:

БАКАЯНОВА

Нана Мезенівна,

доктор юридичних наук, професор

Одеса – 2023

АНОТАЦІЯ

Цисельский О. В. Господарська юстиція в Україні та країнах ЄС: порівняльно-правовий аналіз. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2023.

Господарська юстиція в Україні понад 30 років реалізує завдання з захисту прав та законних інтересів учасників господарських правовідносин. Дискусії щодо доцільності функціонування господарських судів не відмінюють показників ефективності їх діяльності: у 2022 р. близько 82,8% (у 2021 р. – 80%) справ, розглянутих судами першої інстанції, не оскаржувалися до вищестоящої інстанції, і лише 3,3 % (3,6–3,7% у 2021 р.) рішень скасовано чи змінено.

У складні для держави часи, в умовах повномасштабної російської військової агресії та запровадження воєнного стану в Україні, господарські суди продовжують гарантувати вільну ініціативу і свободу підприємництва, мінімальне державне втручання в економічні процеси, обмеження монополізму, заохочення конкуренції та захист інтересів споживача, що сприяє зміцненню та розвитку економічної спроможності держави.

Входження України в європейський правовий простір, набуття Україною 23 червня 2022 р. статусу кандидата на членство в ЄС та тенденції наближення правових сімей одна до одної актуалізують потребу дослідження моделей вирішення господарських (комерційних чи економічних) спорів в країнах Європейського Союзу, здійснення порівняльно-правового аналізу організації та діяльності господарської юстиції в Україні та країнах ЄС.

Метою дослідження є розроблення теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо удосконалення організаційних та функціональних

аспектів господарської юстиції в Україні з урахуванням досвіду країн Європейського Союзу.

У роботі запропоновано визначення поняття «господарська юстиція» як системи правових засобів і механізмів, які забезпечують особливий процесуальний порядок вирішення господарськими судами або квазісудовими органами господарських та у деяких випадках цивільних спорів, що витікають з господарської діяльності, з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави.

Розвиток господарської юстиції традиційно пов'язується із розвитком торгівлі та комерції. Водночас у роботі встановлено додаткові чинники, які впливали на становлення господарської юстиції в країнах Європи (наразі – членів Європейського Союзу) та на українських землях: 1) рецепція французького досвіду функціонування комерційних судів; 2) швидкість розгляду справ; 3) участь купців у відправленні правосуддя; 4) політичні фактори.

Запропоновано період з набуття Україною незалежності по сьогоднішнього поділити на три підперіоди, враховуючи побудову системи судоустрою, а саме: 1) функціонування арбітражних судів (1991 р. – 2001 р.); 2) функціонування господарських судів в рамках чотириланкової судової системи (2001 р. – 2016 р.); 3) функціонування господарських судів в рамках триланкової системи судоустрою (2016 р. – сьогоднішнього).

Правові засади функціонування господарських судів визначено як систему обов'язкових для дотримання правових норм, що визначають особливості організації та діяльності господарських судів, розгляду ними справ, що віднесені до їх компетенції.

Запропоновано класифікацію правових засад функціонування господарських судів залежно від: 1) територіальної дії; 2) місця закріплення норми.

Залежно від території їх дії, правові засади функціонування господарських судів поділено на: 1) національні (ті, що поширюють свою дію на господарські суди на всій території держави); 2) локальні (поширюють свою дію лише на конкретний господарський суд).

Залежно від місця закріплення норми, правові засади функціонування господарських судів поділено на: 1) ті, що закріплені в міжнародно-правових актах; 2) ті, що закріплені на національному рівні (поділяються на певні підгрупи: закріплені у Конституції України; інших нормативно-правових актах; актах органів суддівського врядування (можуть бути обов'язковими для всіх господарських судів або лише для конкретного господарського суду)).

Зроблено висновок щодо неприйнятності ідеї скасування Господарського кодексу України оскільки він врегульовує відносини, що мають публічно-правовий елемент, які не можуть за своєю суттю міститися в Цивільному кодексі України. Крім того, встановлено, що існування в Україні окремого кодифікованого акту для врегулювання господарських відносин не лише відповідає історичним особливостям національного законодавства, але й європейській практиці (подібні кодекси існують в Німеччині, Франції, Бельгії, Іспанії, Болгарії, Португалії, Латвії, Люксембурзі, Чехії тощо).

Досліджуючи нормативно закріплені принципи побудови системи судоустрою, виокремлено випадки, коли принцип територіальності не діє або його дія може бути обмежена: 1) щодо деяких вищих судових інстанцій – Верховного Суду (у тому числі Касаційного господарського суду, інших касаційних судів), Вищого спеціалізованого суду з питань інтелектуальної власності, Вищого антикорупційного суду; 2) у випадку настання виключних обставин (воєнні дії, стихійні лиха, епідеміологічна ситуація або інші форс-мажорні обставини).

Запропоновано визначення поняття «спеціалізація судді» як визначені рішенням зборів суддів відповідного суду функціональні обов'язки судді з

розгляду конкретних категорій справ, віднесених до юрисдикції суду, прийняті суддею добровільно.

Підставами прийняття рішення зборами суддів щодо спеціалізації судді є: 1) оволодіння суддею поглибленими знаннями в певній галузі матеріального та процесуального права, національної судової практики, практики ЄСПЛ; 2) визначення категорії справ у Загальному класифікаторі спеціалізацій суддів та категорій справ, затвердженому Наказом ДСА України від 21.12.2018 № 622; 3) доцільності створення судових палат та їх кількісного складу або кількості суддів, що спеціалізуються у певній категорії справ, релевантно до суспільних потреб.

Встановлено, що на психологічному рівні вибір суддею спеціалізації залежить від: 1) усвідомлення рівня власних знань в тій або іншій галузі права; 2) «напруженості» провадження; 3) зацікавленості у певній галузі права.

Виокремлено ознаки статусу судді: єдність статусу (відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р., судді в Україні мають єдиний статус незалежно від місця суду в системі судоустрою чи адміністративної посади, яку суддя обіймає в суді; ця ідея має на меті забезпечити ефективні гарантії компетентності, незалежності та неупередженості правосуддя); плюралістичний характер закріплення статусу (визначається не лише нормативно-правовими актами, до прикладу, Конституцією України, ГПК України, Законом України «Про судоустрій і статус суддів» тощо, але й Кодексом суддівської етики); комплексність (складається з таких елементів як права, обов'язки, гарантії діяльності, особливості притягнення до відповідальності, роль судді тощо); невіддільність статусу від особи; покладення на особу додаткових добровільних обмежень, які суддя добровільно приймає.

Досліджуючи поняття «організація роботи в господарських судах», зроблено висновок, що воно може бути розглянуто на локальному (організація роботи покладена на голову суду та апарат суду) та державному

рівні (організація роботи покладена на Державну судову адміністрацію України та Національну школу суддів України).

Доведено, що поняття «організація роботи» та «судове управління» на практиці є невіддільні один від одного, адже: 1) покладені на одних і тих саме суб'єктів (голова суду, керівник апарату суду); 2) мають однаковий характер (несуддівська діяльність); 3) мають однакову мету (підвищення якості функціонування суду, створення належних умов для відправлення правосуддя тощо).

З урахуванням досвіду Чехії, запропоновано передбачати можливість зборів суду тимчасово відсторонювати від обов'язків голову суду на строк від одного до трьох місяців. Обґрунтовано, що подібне рішення матиме виховний вплив на особу та сприятиме посиленню почуття відповідальності до обов'язків голови суду.

Звернуто увагу на розбіжності у повноваженнях установ, подібних до Національної школи суддів України, в країнах Європейського Союзу. Встановлено, що в деяких з них (до прикладу, в Іспанії та Німеччині) ці установи займаються підготовкою та навчанням виключно суддів, а в інших (до прикладу, в Португалії, Італії, Франції) готують як суддівські, так і прокурорські кадри – залежно від вимог, що висуваються до кандидатів на посаду судді та прокурора, в цих країнах.

Зазначено, що організація роботи та судове управління впливає на ефективність діяльності господарського суду, під якою запропоновано розуміти комплексну властивість діяльності господарських судів, що знаходить прояв у кількісних та якісних показниках, та залежить від організаційних, процесуальних, кадрових та інших факторів діяльності господарських судів і безпосередньо впливає на реалізацію завдань господарського судочинства.

Визначено показники ефективності діяльності господарських судів: 1) позитивні зміни у показниках щодо зміцнення та розвитку економіки держави; 2) розмір наповнення господарськими судами державного

бюджету; 3) кількість оскаржуваних рішень (у 2022 р. переважна більшість судових рішень судів першої інстанції (82,8 %) відповідала вимогам чинного законодавства та набирала законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги; змінено або скасовано 3,3 % від ухвалених судових актів місцевими господарськими судами); 4) швидкість розгляду справ (в місцевих судах строк розгляду справи становить близько 89 днів, в апеляційних – 67, в Касаційному господарському суді у складі Верховного Суду – 54); 5) незначна кількість випадків притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності (у 2021 р. було притягнуто до дисциплінарної відповідальності трьох суддів місцевих господарських судів); 6) ефективність розгляду справ та звернень (у 2022 р. 96,8% звернень з загальної кількості, що надійшло, було розглянуто); 7) рівень довіри населення до господарських судів.

Звернуто увагу на негативний вплив воєнного стану на ефективність відправлення правосуддя господарськими судами через: 1) зріст навантаження на суддів у зв'язку з ускладненням правовідносин між суб'єктами підприємницької діяльності, у сфері виробництва та господарювання; 2) проблеми організації діяльності суду у зв'язку з перервами у роботі через повітряні тривоги, відсутність електроенергії тощо; 3) необхідність виконання судами додаткових функцій з організації безпечних умов для учасників судового процесу та їх інформування.

Удосконалено зміст поняття «модель вирішення господарських спорів» як сукупність нормативно-правових, організаційних та процедурних умов, які визначають судовий та позасудовий спосіб вирішення господарських спорів уповноваженими суб'єктами.

Встановлено, що особливості моделей вирішення комерційних спорів у країнах ЄС залежать від: 1) наявності спеціалізованого суду для розгляду комерційних (економічних, господарських, торгових) спорів та, як наслідок, назви суду; 2) можливості участі підприємців під час вирішення спору; 3) наявності спеціального кодифікованого акта, що регулює господарські

(економічні, комерційні, торгові) відносини; 4) вимог до суддів; 5) строку призначення судді на посаду; 6) наявності випробувального терміну перебування на посаді; 7) суб'єкта, відповідального за призначення судді на посаду.

Досліджуючи діяльність міжнародного комерційного арбітражу, країни ЄС запропоновано поділяти на дві групи: 1) ті, що враховують положення Типового закону UNCITRAL у своєму законодавстві щодо міжнародного комерційного арбітражу (85 країн світу, у тому числі, Німеччина, Польща); 2) ті, що відмовились від такого урахування (серед країн ЄС це Франція, Латвія, Литва, Люксембург, Нідерланди, Португалія, Румунія, Фінляндія та Чехія).

Виокремлені групи проблем, з якими в сучасних умовах стикаються господарські суди, а саме: 1) фінансові проблеми; 2) матеріально-технічні; 3) кадрові проблеми, 4) організаційно-адміністративні проблеми.

Визначено, що вирішення окреслених проблем в сучасних умовах є дещо ускладненим через: а) пріоритет у фінансуванні Збройних сил України; б) законодавчу заборону фінансування діяльності судів (до прикладу, на придбання генераторів, терміналів Старлінк тощо) з будь-яких інших джерел окрім Державного бюджету України; в) потребу у часі (до прикладу, відбудова або ремонт пошкоджених приміщень потребує не лише фінансування, але й певного часу на виконання цих робіт; поновлення роботи ВККС України також потребує часу).

Звернуто увагу на низький рівень популярності третейських судів серед населення та потребу його підвищення за допомоги можливостей, що надає процес діджиталізації.

З урахуванням європейського досвіду запропоновано авторську концепцію залучення представників бізнесу до відправлення правосуддя з вирішення господарських спорів (змішаний склад суду – один професійний суддя та два присяжних). Запропоновано формувати склад присяжних з осіб, які мають досвід підприємницької діяльності не менше десяти років та

бездоганну ділову репутацію, шляхом формування відповідного списку у кількості п'яти осіб для кожного окружного господарського суду (з можливістю залучення до участі у формуванні списку регіональних відділів Торгово-промислової палати України та покладання загальних координаційних обов'язків з формування списків присяжних на Торгово-промислову палату України). Вирішення господарських спорів змішаним складом передбачається у спорах, ціна позову яких перевищує 1500 розмірів прожиткового мінімуму (за клопотанням сторін або їх представників).

Обґрунтовано, що залучення підприємців до відправлення правосуддя при вирішенні господарських спорів позитивно впливатиме на рівень довіри населення до судів, підвищить їх авторитет та наблизить їх до населення. Дотримання процесуальної процедури буде забезпечуватися діяльністю професійного судді.

За наслідками зроблених в процесі дослідження висновків сформульовано пропозиції щодо удосконалення Господарського процесуального кодексу України та законодавства України про судоустрій та статус суддів.

Ключові слова: суд, судова влада, судоустрій, спеціалізовані суди, господарські суди, господарська юстиція, Господарський кодекс України, загроза скасування Господарського кодексу України, захист економічної конкуренції, господарські відносини, статус судді, спеціалізація судді, судова практика, Європейський Союз, воєнний стан.

ABSTRACT

Tsiselskyi O. V. Economic justice in Ukraine and EU countries: comparative legal analysis. – Qualifying scientific work as manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 "Law". National University "Odesa Law Academy", Odesa, 2023.

For more than 30 years, economic justice in Ukraine has been implementing the task of protecting the rights and legitimate interests of participants in economic legal relations. Discussions about the expediency of the functioning of economic courts do not cancel the indicators of their activity: in 2022, about 82.8% (in 2021 – 80%) of cases considered by courts of first instance were not appealed to a higher instance, and only 3.3% (3.6–3.7% in 2021) decisions were canceled or changed.

In difficult times for the state, in the conditions of full-scale russian military aggression and the introduction of martial law in Ukraine, economic courts continue to guarantee free initiative and freedom of entrepreneurship, minimal state interference in economic processes, restriction of monopoly, promotion of competition and protection of consumer interests, which contributes to strengthening and development of the state's economic capacity.

The entry of Ukraine into the European legal space, the acquisition by Ukraine of the status of a candidate for EU membership on June 23, 2022, and the tendency of legal families to approach each other actualize the need for research into models for resolving economic (business or commercial) disputes in the countries of the European Union, carrying out a comparative legal analysis of the organization and activity of economic justice in Ukraine and EU countries.

The purpose of the study is to develop theoretical provisions and practical recommendations for improving the organizational and functional aspects of economic justice in Ukraine, taking into account the experience of the countries of the European Union.

The work proposes a definition of the concept of "economic justice" as a system of legal means and mechanisms that ensure a special procedural order for the resolution of economic and, in some cases, civil disputes arising from economic activity by economic courts or quasi-judicial bodies, with the aim of effective protection of violated, unrecognized or disputed rights and legal interests of individuals and legal entities, the state.

The development of economic justice is traditionally associated with the development of trade and commerce. At the same time, the work identified additional factors that influenced the development of economic justice in European countries (currently members of the European Union) and on Ukrainian lands: 1) reception of the French experience in the functioning of economic courts; 2) speed of consideration of cases; 3) participation of merchants in administration of justice; 4) political factors.

It is proposed to divide the period from Ukraine's acquisition of independence to the present into three sub-periods, taking into account the construction of the judicial system, namely: 1) functioning of arbitration courts (1991 - 2001); 2) functioning of economic courts within the framework of the four-tier court system (2001 - 2016); 3) functioning of economic courts within the framework of the three-tier judicial system (2016 - present).

The legal basis of the functioning of economic courts is defined as a system of mandatory legal norms that determine the specifics of the organization and activity of economic courts, consideration by them of cases assigned to their competence.

The classification of the legal bases of the functioning of economic courts is proposed depending on: 1) territorial action; 2) place of fixation of the norm.

Depending on the territory of their operation, the legal bases of the functioning of economic courts are divided into: 1) national (those that extend their effect to economic courts throughout the entire territory of the state); 2) local (extend their effect only to a specific economic court).

Depending on the place of establishment of the norm, the legal bases of the functioning of economic courts are divided into: 1) those enshrined in international legal acts; 2) those enshrined at the national level (divided into certain subgroups: enshrined in the Constitution of Ukraine; other normative legal acts; acts of judicial governance bodies (can be mandatory for all economic courts or only for a specific economic court)).

A conclusion was made regarding the inadmissibility of the idea of canceling the Economic Code of Ukraine, as it regulates relations that have a public-law element, which cannot inherently be contained in the Civil Code of Ukraine. In addition, it was established that the existence of a separate codified act for the regulation of economic relations in Ukraine not only corresponds to the historical features of national legislation, but also to European practice (similar codes exist in Germany, France, Belgium, Spain, Bulgaria, Portugal, Latvia, Luxembourg, the Czech Republic etc).

Examining the normatively established principles of the construction of the judicial system, cases were singled out when the principle of territoriality does not apply or its effect may be limited: 1) in relation to some higher judicial instances – the Supreme Court (including the Economic Court of Cassation, other courts of cassation), the Higher Specialized Court on the intellectual property matters, the High Anti-Corruption Court; 2) in the event of exceptional circumstances (military actions, natural disasters, epidemiological situation or other force majeure circumstances).

It is proposed to define the concept of "specialization of a judge" as the functional duties of a judge for consideration of specific categories of cases assigned to the jurisdiction of the court, determined by the decision of the meeting of judges of the relevant court, accepted by the judge voluntarily.

The grounds for making a decision by the meeting of judges regarding the specialization of a judge are: 1) mastering by a judge in-depth knowledge in a certain field of material and procedural law, national judicial practice, ECHR practice; 2) determination of the category of cases in the General Classifier of

Specializations of Judges and Categories of Cases, approved by the Order of the State Judicial Administration of Ukraine No. 622 of 12.21.2018; 3) the expediency of creating court chambers and their quantitative composition or the number of judges specializing in a certain category of cases, relevant to public needs.

It was established that at the psychological level, the judge's choice of specialization depends on: 1) awareness of the level of one's own knowledge in one or another field of law; 2) "tension" of the proceedings; 3) interest in a certain field of law.

The signs of the status of a judge are highlighted: unity of status (according to the Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges" dated June 2, 2016, judges in Ukraine have a single status regardless of the place of the court in the judicial system or the administrative position that the judge holds in the court; this idea has aims to provide effective guarantees of competence, independence and impartiality of justice); the pluralistic nature of establishing the status (defined not only by normative legal acts, for example, the Constitution of Ukraine, the Code of Economic Procedure of Ukraine, the Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges", etc., but also by the Code of Judicial Ethics); complexity (consists of such elements as rights, duties, guarantees of activity, features of prosecution, the role of the judge, etc.); inseparability of status from person; imposition of additional voluntary restrictions on a person, which the judge willingly and voluntarily accepts.

The study of the concept of "organization of work in economic courts" concluded that it can be considered at the local (organization of work is entrusted to the head of the court and the court apparatus) and state level (organization of work is entrusted to the State Judicial Administration of Ukraine and the National School of Judges of Ukraine).

It has been proven that the concepts of "work organization" and "judicial administration" in practice are inseparable from each other, because: 1) they are assigned to the same subjects (the head of the court, the head of the court's staff);

2) have the same character (non-judicial activity); 3) have the same goal (increasing the quality of court functioning, creating proper conditions for the administration of justice, etc.).

Taking into account the experience of the Czech Republic, it is proposed to provide for the possibility of court meetings to temporarily remove the head of the court from his duties for a period of one to three months. It is justified that such a decision will have an educational impact on a person and will contribute to strengthening the sense of responsibility for the duties of the head of the court.

Attention is drawn to differences in the powers of institutions similar to the National School of Judges of Ukraine in the countries of the European Union. It has been established that in some of them (for example, in Spain and Germany) these institutions train and educate only judges, while in others (for example, in Portugal, Italy, France) they train both judges and prosecutors – depending on the requirements for candidates for the position of judge and prosecutor in these countries.

It is noted that the organization of work and judicial management affects the efficiency of the economic court activity, under which it is proposed to understand the complex property of the activity of economic courts, which is manifested in quantitative and qualitative indicators, and depends on organizational, procedural, personnel and other factors of the activity of economic courts and directly affects for the implementation of the tasks of economic justice.

Indicators of the efficiency of economic courts have been determined: 1) positive changes in indicators regarding the strengthening and development of the state's economy; 2) the amount of filling of the state budget by economic courts; 3) the number of appealed decisions (in 2022, the vast majority - 82.8% - of the court decisions of the first instance courts met the requirements of the current legislation and gained legal force after the expiry of the period for filing an appeal; 3.3% of the adopted court acts by local economic courts were changed or canceled); 4) the speed of processing cases (in local courts, the term of processing a case is about 89 days, in appellate courts - 67, in the Economic Court of

Cassation as part of the Supreme Court - 54); 5) an insignificant number of cases of bringing judges to disciplinary responsibility (for example, three judges of local economic courts were brought to disciplinary responsibility in 2021); 6) efficiency of consideration of cases and appeals (in 2022, 96.8% of cases from the total number received were considered); 7) the level of public trust in economic courts.

Attention was drawn to the negative impact of martial law on the effectiveness of the administration of justice by economic courts due to: 1) increase in the workload of judges in connection with the complication of legal relations between subjects of entrepreneurial activity, in the field of production and management; 2) problems with the organization of court activities due to work interruptions due to air alarms, lack of electricity, etc.; 3) the need for courts to perform additional functions of organizing safe conditions for participants in the legal process and informing them.

The content of the concept of "business dispute resolution model" has been improved as a set of normative-legal, organizational and procedural conditions that determine the judicial and extrajudicial way of resolving business disputes by authorized entities.

It was established that the peculiarities of economic dispute resolution models in the EU countries are: 1) the existence of a specialized court for consideration of commercial (economic, business, trade) disputes and, as a result, the name of the court; 2) opportunities for entrepreneurs to participate in dispute resolution; 3) availability of a special codified act regulating economic (business, commercial, trade) relations; 4) requirements for judges; 5) term of appointment of a judge; 6) the existence of a probationary period of tenure; 7) subject suitable for the appointment of a judge to the position.

Studying the activities of international commercial arbitration, it is proposed to divide the EU countries into two groups: 1) those that take into account the provisions of the UNCITRAL Model Law in their legislation on international commercial arbitration (85 countries of the world, including

Germany, Poland); 2) those that refused such consideration (among the EU countries are France, Latvia, Lithuania, Luxembourg, the Netherlands, Portugal, Romania, Finland and the Czech Republic).

Separated groups of problems with which economic courts meet in modern conditions, namely: 1) financial problems; 2) material and technical; 3) personnel problems, 4) organizational and administrative problems.

It was determined that solving the outlined problems in modern conditions is somewhat complicated due to: a) the priority in financing the Armed Forces of Ukraine; b) the legislative ban on financing the activities of courts (for example, for the purchase of generators, Starlink terminals, etc.) from any sources other than the State Budget of Ukraine; c) the need for time (for example, the reconstruction or repair of damaged premises requires not only funding, but also a certain time for performing these works; resuming the work of the HCCJ of Ukraine also takes time).

Attention was drawn to the low level of popularity of arbitration courts among the population and the need to increase it with the help of the opportunities provided by the digitalization process.

Taking into account the European experience, the author's concept of involving business representatives in the administration of justice for the resolution of economic disputes (mixed composition of the court - one professional judge and two jurors) is proposed. It is proposed to form a jury of persons who have at least ten years of business experience and an impeccable business reputation by forming a corresponding list of five persons for each district economic court (with the possibility of involvement in the formation of the list of regional departments of the Ukrainian Chamber of Commerce and Industry and entrusting the Ukrainian Chamber of Commerce and Industry with general coordination duties for the formation of jury lists). The resolution of economic disputes by a mixed composition is envisaged in disputes whose claim price exceeds 1,500 amounts of the subsistence minimum (at the request of the parties or their representatives).

It is substantiated that the involvement of entrepreneurs in the administration of justice in the resolution of economic disputes will positively affect the level of public trust in the courts, increase their authority and bring them closer to the population. Compliance with the procedural procedure will be ensured by the activity of a professional judge.

As a result of the conclusions made in the process of the research, proposals were formulated to improve the Economic Procedural Code of Ukraine and the legislation of Ukraine on the judicial system and status of judge.

Key words: court, judiciary, judicial system, specialized courts, economic courts, economic justice, Economic Code of Ukraine, the threat of cancellation of the Economic Code of Ukraine, protection of economic competition, economic relations, status of a judge, specialization of a judge, judicial practice, European Union, martial law.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Наукові праці у вітчизняних наукових фахових виданнях:

1. Цісельський О.В. Сучасні моделі організації господарської юстиції в країнах ЄС. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. №3. С. 217-222. URL: <http://www.nvppp.in.ua/vip/2021/3/40.pdf>
2. Цісельський О. В. До питання моделей вирішення господарських спорів: порівняльний аналіз. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2022. № 55. С. 102-105. URL: <http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc55/20.pdf>

Публікація в базі даних Web of Science:

1. Bakayanova N, Tsiselskyi O. The role of economic courts in the economic development of Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2022. Vol. 8 No. 3. P. 14–19. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2022-8-3-14-19>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Цісельський О.В. Корупційні ризики в сфері господарської юстиції. *Антикорупційні органи: проблеми становлення, розвитку та взаємодії: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 9 квітня 2021 р.)* / редкол.: Н.М. Бакаянова (голова) та ін. Одеса : Фенікс, 2021. С.308-311.
2. Цісельський О.В. Специфіка моделей організації господарської юстиції в країнах ЄС. *Актуальні проблеми судового права: матеріали міжнар. конф. (Харків, 23 квіт. 2021 р.)* / редкол.: Л. М. Москвич та ін. Харків: Право, 2021. С. 108-112.
3. Цісельський О.В. Нормативно-правове регулювання господарської юстиції в деяких країнах ЄС. *Правове життя сучасної України: у 3 т.:*

матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2021 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Видавничий дім «Гельветика». 2021. С. 118-121.

4. Цісельський О.В. Сучасні проблеми організації та діяльності Господарських судів. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)* : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 237-240.

5. Цісельський О.В. Деякі проблеми застосування господарського процесуального законодавства. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні:* матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернівці, 21 жовтня 2022 р.). С. 401-405.

6. Цісельський О. В. Значення принципу незалежності суддів в наукових працях Ю. Є. Полянського. *Наукова та педагогічна спадщина професора Ю. Є. Полянського:* зб. мат. круглого столу (Одеса, 17 лютого 2023 р.) / відп. ред.проф. Н. М. Бакаянова ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2023. С. 79-82.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ЮСТИЦІЇ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄС.....	13
1.1. Генеза та історія становлення господарської юстиції в Україні та країнах ЄС	13
1.2. Огляд вітчизняної та зарубіжної літератури з проблематики функціонування господарської юстиції	39
1.3. Методологія дослідження господарської юстиції в Україні та країнах ЄС.....	55
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ГОСПОДАРСЬКИХ СУДІВ В УКРАЇНІ	67
2.1. Правові засади функціонування господарських судів в системі судоустрою України.....	67
2.2. Спеціалізація суддів господарських судів в Україні, їх правовий статус	98
2.3. Організація роботи та адміністрування в господарських судах	120
РОЗДІЛ 3. ФУНКЦІОНУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ (КОМЕРЦІЙНОЇ) ЮСТИЦІЇ В КРАЇНАХ ЄС ТА ЗАСТОСУВАННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ В УКРАЇНІ	144
3.1. Європейські моделі відправлення правосуддя у господарських (комерційних) справах.....	144
3.2. Напрямки вдосконалення функціонування господарської юстиції в Україні та її сучасні проблеми	155
ВИСНОВКИ.....	172
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	176
ДОДАТКИ.....	211

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВККС України – Вища кваліфікаційна комісія суддів України

ВС – Верховний Суд

ВСУ – Верховний Суд України

ГК України – Господарський кодекс України

ГПК України – Господарський процесуальний кодекс України

ДСА України – Державна судова адміністрація України

ЄДРСР – Єдиний державний реєстр судових рішень

КПРС – Комуністична партія Радянського Союзу

КС України – Конституційний Суд України

ООН – Організація об'єднаних націй

п. – пункт

РНК – Рада народних комісарів

рр. – роки

ст. – стаття

ТПП України – Торгово-промислова палата України

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

ЦВК – Центральний виконавчий комітет

ЦК України – Цивільний кодекс України

ч. – частина

UNCITRAL – United Nations Commission on International Trade Law

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. У цьому році господарська юстиція відсвятковуватиме своє тридцятидворіччя. Попри усі спори щодо доцільності існування господарських судів у державі, вони зарекомендували себе як ланка, що найбільше відповідає принципам професійного судочинства: у 2022 р. близько 82,8% справ, розглянутих судами першої інстанції, не оскаржуються до вищестоящої інстанції, і лише 3,3% рішень скасовано чи змінено. Ефективність господарських судів України також підтверджується швидкістю розгляду справ, рівнем довіри до господарських судів, відсотком розглянутих справ з загальної кількості, що надійшли.

Сучасні економічні процеси, що відбуваються в країні через російську повномасштабну агресію та запровадження воєнного стану в Україні Указом Президента України від 24.02.2022 р., підкреслюють особливу значущість цих судів для держави, адже саме вони гарантують вільну ініціативу і свободу підприємництва, мінімальне державне втручання в економічні процеси, обмеження монополізму, заохочення конкуренції та захист інтересів споживачів та інвесторів, що у свою чергу сприяє зміцненню та розвитку економічної спроможності держави, що вкрай необхідне в умовах сьогодення.

Крім того, враховуючи тенденції наближення правових сімей одна до одної, необхідність вирішення проблем судової гілки влади, набуття Україною 23.06.2022 р. статусу кандидата на членство в ЄС, з метою пошуку шляхів для вдосконалення господарської юстиції в Україні набуває актуальності потреба дослідження моделі вирішення господарських (комерційних чи економічних) спорів, які існують в країнах Європейського Союзу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана відповідно до плану наукової діяльності кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури Національного

університету «Одеська юридична академія»: «Шляхи вирішення проблем судової влади, правоохоронних органів та адвокатури в умовах євроінтеграції України» на 2016–2020 роки як складова плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія», «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2016–2020 роки (державний реєстраційний номер 0116U001842) та «Шляхи вдосконалення організації та діяльності судової влади, прокуратури, інших правоохоронних органів, адвокатури» на 2021–2025 роки як складова плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія», «Правове та соціальне життя України у людиноцентристському вимірі в цифрову еру» на 2021–2025 роки (державний реєстраційний номер 0122U000266). Тема затверджена на засіданні Вченої ради Національного університету «Одеська юридична академія» (протокол № 3 від 02 грудня 2020 р.).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розроблення теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо удосконалення організаційних та функціональних аспектів господарської юстиції в Україні з урахуванням досвіду країн Європейського Союзу. Для досягнення цієї мети необхідно вирішити такі завдання:

визначити поняття «господарська юстиція»;

охарактеризувати становлення господарської юстиції в Україні та країнах ЄС;

визначити правові засади функціонування господарських судів в системі судоустрою України;

розглянути європейські моделі відправлення правосуддя у господарських (комерційних, економічних) спорах;

вивчити правове регулювання господарської юстиції в країнах ЄС та сформулювати пропозиції, які можуть бути враховані у вітчизняній законотворчій практиці;

розглянути особливості спеціалізації суддів господарських судів в Україні;

визначити поняття ефективності діяльності господарського суду та шляхи її підвищення;

з'ясувати сучасні підходи до організації роботи та адміністрування в господарських судах;

окреслити вплив воєнного стану на відправлення правосуддя господарськими судами;

проаналізувати проблеми функціонування господарської юстиції в Україні та виробити рекомендації щодо їх вирішення.

Об'єктом дослідження є правовідносини, що виникають у зв'язку з функціонуванням господарської юстиції як явища правової дійсності.

Предметом дослідження є господарська юстиція в Україні та країнах ЄС: порівняльно-правовий аналіз.

Методи дослідження обрано з урахуванням особливостей проблематики теми дисертаційної роботи. Методологічною базою дослідження є комплекс загальнофілософських, загальнонаукових і загальнологічних методів пізнання. До прикладу, діалектичний метод дозволив прослідкувати причинно-наслідкові зв'язки у становленні та розвитку господарських судів як в Україні, так і в країнах ЄС (розд. 1, розд. 2, розд. 3). Порівняльно-правовий метод надав можливість виокремити тотожні та відмінні риси в організації та діяльності господарських (комерційних, економічних, торгівельних) судів в Україні та деяких країнах ЄС (п. 1.1, розд. 2, п. 3.1). У свою чергу, історичний метод дозволив висвітлити фактори, що впливали на становлення господарської юстиції в Україні та країнах Європи (розд. 1, розд. 2, розд. 3). За допомоги системного методу розглянуті компоненти поняття «статус судді» та запропоновано визначення поняття «статус судді господарського суду» (п. 2.3). За допомоги соціологічного методу здійснено опитування п'ятдесяти суддів господарських судів щодо проблем функціонування господарської юстиції в

державі, у тому числі проблем, що обумовлені запровадженням воєнного стану в державі (Додаток Б).

Використано й інші методи пізнання, що у сукупності забезпечили комплексність, об'єктивність та обґрунтованість проведеного дослідження та достовірність отриманих результатів.

Теоретичну основу дисертаційного дослідження становлять праці вітчизняних вчених, які вивчали національний та зарубіжний досвід організації та діяльності системи судоустрою у цілому, господарських судів, третейських судів та арбітражу зокрема. Серед них: В. Балух, І. Бут, О. Бурак, А. Бутирський, Н. Вангородська, Ю. Джепа, В. Долежан, С. Ківалов, В. Коваль, М. Кравченко, О. Свида, В. Сердюк, Д. Мандевич, І. Марочкін, В. Молдован, Л. Москвич, І. Назаров, О. Овчаренко, М. Погорецький, О. Подцерковний, Ю. Полянський, Ю. Притика, Д. Притика, А. Пулик, В. Сухонос, М. Руденко, О. Світличний, В. Сулім, Т. Федорова, О. Хотинська-Нор, О. Щербалюк, В. Шишкін та ін.

Дослідження обраної проблематики було б також неможливим без напрацювань у сфері загальної теорії держави та права. Так, в роботі використовувалися праці В. Дудченко, Ю. Оборотова, Н. Крестовської, А. Крижанівського, В. Завальнюка, І. Антошиної, М. Рязанова, Ю. Тищенко, Г. Чувакової, В. Федорова та ін.

Нормативно-правову основу дослідження складають Конституція України, закони та підзаконні нормативно-правові акти, їх проєкти, акти органів суддівського самоврядування як України, так і зарубіжних держав, міжнародні документи, що визначають правовий статус судів та вимоги щодо забезпечення їх діяльності.

Емпіричну базу дослідження, яка забезпечує достовірність викладених у дисертації наукових висновків і пропозицій, складають: офіційні звіти господарських судів всіх рівнів, Державної судової адміністрації України, Вищої ради правосуддя; судова практика; матеріали преси та інтернет-ресурси; статистичні матеріали; результати соціологічного опитування.

Наукова новизна здобутих результатів:

уперше:

з урахуванням європейського досвіду запропоновано авторську концепцію залучення представників бізнесу до участі у здійсненні правосуддя при розгляді господарських спорів: 1) змішаний склад суду – один професійний суддя та два присяжних; 2) формування складу присяжних з осіб, які мають досвід підприємницької діяльності не менше десяти років та бездоганну ділову репутацію, у кількості п'яти осіб для кожного окружного господарського суду; 3) залучення до участі у формуванні списку регіональних відділів Торгово-промислової палати України; 4) покладання загальних координаційних обов'язків з формування списків присяжних на Торгово-промислову палату України; 5) вирішення господарських спорів змішаним складом за клопотанням сторін або їх представників у спорах, ціна позову яких перевищує 1500 розмірів прожиткового мінімуму;

визначено поняття «ефективність діяльності господарського суду» – комплексна властивість діяльності господарських судів, що знаходить прояв у кількісних та якісних показниках, та залежить від організаційних, процесуальних, кадрових та інших факторів діяльності господарських судів і безпосередньо впливає на реалізацію завдань господарського судочинства;

обґрунтовано показники ефективності діяльності господарських судів: 1) позитивні зміни у показниках щодо зміцнення та розвитку економіки держави; 2) розмір наповнення господарськими судами державного бюджету; 3) кількість оскаржуваних рішень; 4) швидкість розгляду справ; 5) незначна кількість випадків притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності; 6) ефективність розгляду справ та звернень; 7) рівень довіри населення до господарських судів;

окреслено негативний вплив воєнного стану на ефективність відправлення правосуддя господарськими судами через: 1) зріст навантаження на суддів у зв'язку з ускладненням правовідносин між

суб'єктами підприємницької діяльності, у сфері виробництва та господарювання; 2) проблеми організації діяльності суду у зв'язку з перервами у роботі через повітряні тривоги, відсутність електроенергії тощо; 3) необхідність виконання судами додаткових функцій з організації безпечних умов для учасників судового процесу та їх інформування;

запропоновано поняття «спеціалізація суддів» – визначені рішенням зборів суддів відповідного суду функціональні обов'язки судді з розгляду конкретних категорій справ, віднесених до юрисдикції суду, прийняті суддею добровільно;

доведено, що вибір суддею спеціалізації на психологічному рівні залежить від: 1) усвідомлення рівня власних знань в тій або іншій галузі права; 2) «напруженості» провадження; 3) зацікавленості у певній галузі права;

виокремлено ознаки статусу судді: єдність статусу; плюралістичний характер закріплення статусу; комплексність; невіддільність статусу від особи; покладення на особу додаткових добровільних обмежень, які суддя добровільно приймає;

запропоновано організацію роботи господарських судів поділяти на локальний рівень (організація роботи конкретного суду, що покладається на голову суду та апарат суду) та державний рівень (загальна організація діяльності всіх господарських судів, що покладається на Державну судову адміністрацію та Національну школу суддів України);

удосконалено:

визначення поняття «господарська юстиція» як системи правових засобів і механізмів, які забезпечують особливий процесуальний порядок вирішення господарськими судами або квазісудовими органами господарських та у деяких випадках цивільних спорів, що витікають з господарської діяльності, з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави;

визначення поняття «модель вирішення господарських спорів» – сукупність нормативно-правових, організаційних та процедурних умов, які визначають судовий та позасудовий спосіб вирішення господарських спорів уповноваженими суб'єктами;

зміст поняття «правові засади функціонування господарських судів» як система обов'язкових для дотримання правових норм, що визначають особливості організації та діяльності господарських судів, розгляду ними справ, що віднесені до їх компетенції;

положення щодо періодизації розвитку господарських судів у період з набуття Україною незалежності по сьогоднішнього: функціонування арбітражних судів (1991 р. – 2001 р.); функціонування господарських судів в рамках чотириланкової судової системи (2001 р. – 2016 р.); функціонування господарських судів в рамках триланкової системи судоустрою (2016 р. – сьогоднішнього);

набули подальшого розвитку:

теза щодо неприйнятності скасування Господарського кодексу України (з урахуванням європейського досвіду);

положення щодо підстав для класифікації правових засад функціонування господарських судів;

перелік підстав щодо класифікації моделей вирішення господарських спорів (залежно від участі представників бізнесу у здійсненні правосуддя: 1) країни, в яких представники бізнесу беруть участь у здійсненні правосуддя; 2) країни, в яких така участь не передбачена);

запропоновано внесення змін і доповнень до Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Господарського процесуального кодексу України та деяких інших правових актів.

Практичне значення здобутих результатів полягає в актуальності роботи, що конкретизується у сформульованих теоретичних висновках і практичних рекомендаціях, які можуть бути використаними:

- у науково-дослідницькій сфері – для удосконалення та подальшого розвитку загальнотеоретичних досліджень проблем господарської юстиції, у тому числі правового статусу господарських судів в Україні;
- у правотворчій діяльності – для удосконалення чинних і видання нових нормативно-правових та інших актів;
- у правозастосовній діяльності - шляхом застосування практичних висновків та рекомендацій на практиці у діяльності господарських судів;
- у навчальному процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Судові та правоохоронні органи України», «Організація діяльності правоохоронних та судових органів» та інших навчальних дисциплін правової спрямованості, зокрема для підготовки лекцій і навчально-методичних матеріалів.

Апробація результатів дисертації. Дисертацію обговорено і схвалено на засіданні кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури Національного університету «Одеська юридична академія». Деякі положення оприлюднено на: Міжнародній науково-практичній конференції «Антикорупційні органи: проблеми становлення, розвитку та взаємодії» (м. Одеса, 9 квітня 2021 р.), Міжнародній конференції «Актуальні проблеми судового права» (м. Харків, 23 квітня 2021 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 15 травня 2021 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) (м. Одеса, 17 червня 2022 р.), VI Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні» (м. Чернівці, 21 жовтня 2022 р.), круглому столі «Наукова та педагогічна спадщина професора Ю. Є. Полянського» (м. Одеса, 17 лютого 2023 р.).

Публікації. Основні положення та висновки дисертації викладено у 9 наукових публікаціях, 2 з них опубліковано у вітчизняних наукових фахових виданнях, що входять до затвердженого переліку, 5 – у тезах доповідей на науково-практичних конференціях, 1 – у тезах доповідей на науковому столі, 1 стаття входить до бази даних Scopus.

Структура дисертації. Робота складається з переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, які містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (338 найменувань на 35 сторінках) та шести додатків (на 14 сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 224 сторінки, з яких основного тексту 175 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ЮСТИЦІЇ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄС

1.1. Генеза та історія становлення господарської юстиції в Україні та країнах ЄС

Господарська юстиція в Україні понад 30 років реалізує завдання з захисту прав та законних інтересів учасників господарських правовідносин. Висвітлення історії її становлення та розвитку неможливе без визначення змісту поняття «господарська юстиція». Розглянемо його складові. Поняття «юстиція» в словниках та енциклопедіях розуміється як: суд, судова діяльність держави; правосуддя; сукупність державних органів, що займаються судочинством [1]; юристи [2]. В науковій літературі щодо нього можна зустріти як вузький, так і широкий підходи до визначення. Відповідно до першого, юстиція ототожнюється із судовими установами, судовою діяльністю. Таку точку зору підтримує, до прикладу, О. Пасенюк, який визначає юстицію, як законність, справедливість, правосуддя, що здійснюється системою судових установ [3, с. 16]. Відповідно до другого підходу, юстиція охоплює як судові органи, так і пов'язані із ними установи, які також покликані служити пануванню правосуддя, законності й справедливості, забезпеченню прав громадян. Такий підхід, до прикладу, підтримають науковці Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН [4, с. 119]. На думку О. Каплі обидва підходи не позбавлені певних недоліків: у разі вузького підходу юстиція ототожнюється з судочинством, а у разі широкого – до суб'єктів адміністративної юстиції фактично включаються органи державної влади [5, с. 109].

Зауважимо, що залежно від сфери юстиція може бути кримінальною, цивільною, адміністративною, конституційною, міжнародною, військовою тощо. У нашому випадку прикметник «господарський» вказує на те, що

сфера стосується господарства тобто виробничих відносин або економіки [2].

Як зазначає Т. Федорова: «Господарська юстиція це легальна та легітимна діяльність із забезпечення вирішення спорів, які виникають із господарських та, у окремих випадках, цивільних правовідносин, що реалізується через систему державних органів (господарські суди) і недержавних суб'єктів (третейський суд, арбітраж), котрі наділені відповідними юрисдикційними повноваженнями, з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави, утвердження справедливості у сфері господарювання та підтримки господарського правопорядку» [6, с. 107].

У цілому підтримуємо запропоноване вченою визначення, проте вважаємо за доцільне запропонувати власне, а саме: господарська юстиція – це система правових засобів і механізмів, які забезпечують особливий процесуальний порядок вирішення господарськими судами або квазісудовими органами господарських та у деяких випадках цивільних спорів, що витікають з господарської діяльності, з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави.

Дослідивши зміст поняття господарська юстиція вважаємо за можливе перейти до висвітлення становлення та розвитку господарських судів та третейських судів (арбітражу) в країнах ЄС та Україні.

Як зазначається в науковій літературі, згадки щодо попередників господарських судів можна знайти ще за давніх часів. Так, у Давньому Єгипті іноземні купці отримали право обирати зі свого складу суддів для вирішення справ з морської торгівлі, а в Афінах у III ст. до н. е. існував особливий суд – навтодики [7, с. 150]. У Стародавньому Римі та Стародавній Греції діяли торгівельні суди, які вирішували спори пов'язані з майновими суперечками, торговим обігом та кредитуванням [8, с. 143]. Ці суди користувалися звичаями, відрізнялися швидкістю прийняття рішень та

відсутністю формалізму. З часом, через послабленням економічної діяльності та скороченням торгових операцій, подальший розвиток торгової юрисдикції припинився, а особливий господарський процес злився із загальноцивільним.

Дослідження спеціальної літератури дозволяє дійти висновку щодо одноголосного визнання вченими особливої ролі Італії та Франції у становленні господарської юстиції. Саме з цими країнами пов'язують функціонування трьох видів комерційних судів: морських, консульських та ярмаркових [9, с. 63]. Розглянемо більш детально передумови появи цих судів у кожній з вищеназваних держав.

Щодо Італії, то її розташовування на Середземному морі та посередницька роль між Європою та Сходом створили сприятливі умови для розвитку торгівлі та купецтва. Це, у свою чергу, обумовило появу морських судів, які вирішували суперечки з морської торгівлі, та консульських судів, які розглядали позови безпосередньо в купецькому середовищі. Морські суди в своїй діяльності керувалися збірками звичаїв і правил, вироблених морською торгівлею. Однією з найдавніших збірок був Пізанський *Ordo maris*, підготовлений у XII ст. Цей збірник мав лише місцеве значення, тоді як збірник *Cunsulamo del mare* (Морський судовик) застосовувався всіма містами Середземного моря. Морський судовик складався з двохсот дев'яноста семи розділів (невпорядковане поєднання звичаїв) та врегульовував правове становище купців, їхніх товарів та суден під час перебування в іноземних портах [10, с. 296].

У той саме час поряд із морською торгівлею почала розвиватися сухопутна торгівля. У зв'язку з тим, що існуючі морські суди були не в змозі належним чином захистити інтереси торговельного стану, виникли нові суди, які отримали назву консульських (суди мали суворо корпоративний (становий) характер). Назва суду походила від назви посади – консул, тобто особи, що обиралася серед купців на один рік, а в деяких випадках на шість місяців, для вирішення суперечок між членами

торгівельних корпорацій. З часом, торговельні корпорації почали об'єднуватися, утворюючи торговельні стани міста. Провадження в цих судах відрізнялося стислістю строків, відсутністю формалізму та обов'язком сторін з'явитися до суду особисто без адвокатів.

З XV ст. торговельна роль Італії почала слабшати, а її місце зайняла Франція. Особливостями французьких торговельних судів було те, що: 1) держава брала участь в організації торговельних судів (на відміну від Італії); 2) підсудність справи безпосередньо залежала від приналежності скаржника до купецького цеху; 3) суддями були виключно купці (юристом був лише секретар, який стежив за процедурою розгляду справи та за дотриманням законності).

Центрами французької торгівлі на той час виступали Авіньйон, Ліон (саме тут у 1419 р. з'явився перший торговий суд), Арль, Безансон, міста Шампані (Труа, Провен, Ланьї, Баре). Особливою популярністю серед населення користувалися ярмарки. Для захисту інтересів торговців королівською владою були засновані особливі ярмаркові суди. Їх діяльність характеризувалася: 1) швидкістю процесу (купці не мирилися з тяганиною); 2) тимчасовим характером існування (діяли від початку та до кінця ярмарку); 3) відсутністю можливості оскарження рішення.

Відзначимо, що лише у листопаді 1563 р. у Парижі було засновано перший постійний комерційний суд із винятково виборними членами від купецтва (функціонує у Франції до теперішнього часу) [11, с. 10].

Подальше зміцнення особливої торгової юрисдикції за купецьким станом обумовлювалась патерналістською політикою держави, яка прагнула з міського населення створити противагу феодалам. Ця політика реалізувалась у виданні ряду королівських указів, спрямованих на організацію купецьких судів. До прикладу, за часи правління Людовіка XIV було видано торговий кодекс «*Ordonnance de commerce*» (1673 р.) та морський кодекс «*Ordonnance de la marine*» (1681 р.).

Перша французька революція 1789 р., зруйнувавши більшість

державних установ, що існували до того часу, комерційний суд залишила і внесла лише ті зміни, що дозволили суду втратити свій становий характер. У подальшому, Закон від 02.05.1791 р. надав кожній особі свободу займатися у Франції торгівлею та ремеслами, а 14.07.1791 р. було заборонено всі корпорації та спілки.

У XIX ст. торгівельне право було кодифіковано, а комерційні суди із станових перетворені у спеціальні. Відтоді суди не брали до уваги приналежність скаржника до купецького стану, а орієнтувалися на торговий характер відносин, що складали предмет спору. Крім того, коло підсудності було суттєво розширено: у сферу торговельних відносин почали входити банківські операції, що швидко розповсюджувалися, транспортна діяльність, посередництво під час укладання торгових угод, угоди, що виникали з оброблюваної промисловості тощо.

Досліджуючи роль Франції у розвитку комерційних судів, варто звернути увагу на точку зору О. Подцерковного щодо впливу системи французьких комерційних судів на інші держави Європи. Вчений відзначає, що завдяки швидкому розвитку торгівлі та промисловості ці спеціальні суди (разом із наполеонівськими кодексами) з'явилися в Бельгії, Голландії, Іспанії, Італії та Польщі (до прикладу, в герцогстві Варшавському було відкрито дев'ять комерційних судів, що за французьким прикладом мали назву торгових трибуналів) [7, с. 151].

У Німеччині, яка також зазнала впливу французького досвіду, у XIX ст. комерційні суди були створені у Баварії, Саксонії та Прусії. Німецьке торгове укладання 1897 р. визнало торговий характер за всіма підприємствами, які за своєю властивістю та обсягом повинні функціонувати у спосіб, прийнятий для торгових підприємств, та поширило підсудність справ комерційних судів і на частину сільського господарства. Проте у деяких містах, до прикладу, Магдебург, Нюрнберг, Лейпциг, комерційні суди діяли ще з XVII ст., що було пов'язано з розвитком міського права на самоврядування [12].

У Бельгії, до прикладу, перші комерційні суди були створені ще у 1798 р., коли Бельгія була провінцією Нідерландів [13].

Заслуговує на увагу й той факт, що попри поширення ідеї комерційних судів під французьким впливом у країнах Європи, майже одночасно почалася і зворотна течія: у тому ж XIX ст. від комерційних судів відмовилися в Голландії, Іспанії, Італії, Греції та деяких інших державах [11, с. 10].

Щодо третейських судів, то як зазначає В. Сухонос, перші згадки про «досвідчених осіб», як правило ними виступали літні сусіди, можна зустріти ще за часів Стародавньої Греції. Ці особи приймали від сторін заставу, яка після розгляду справи поверталася тому, хто її виграв. Пізніше такі особи називалися дієтетами. Вони обиралися з числа поважних громадян, які досягли двадцяти років. Зазвичай у спорі брало участь три дієтети, які обиралися за добровільною згодою сторін. Основною їх метою було примирення сторін та мирне завершення справи [14, с. 120].

У Давньому Римі у якості попередників третейських суддів можна вважати приватних суддів – рекуператорів, які брали участь під час укладання торгових угод між громадянами та перегринами (іноземцями). Третейське судочинство складалося з двох частин: у першій – призначався третейський суд (*in jure*), у другій – відбувався розгляд третейським судом (*in judicio*) [15, с. 391].

Подальше дослідження наукової літератури щодо розвитку третейських (арбітражних) та господарських (комерційних) судів в країнах ЄС свідчить про використання різних назв до одних і тих саме установ. До прикладу, господарські суди називають арбітражними або вже згадані нами консульські суди Італії в деяких джерелах називають третейськими [11, с. 6, 7; 14, с. 121]. У Польщі такі суди мають назву «економічні».

Щодо появи господарських судів на території України, то вважається, що перші суди для торговців та купецькі корпорації з'явилися у XII ст. за часів Київської Русі. У той час суд не був відділеним від адміністрації [13].

Таким чином, торговий суд спочатку концентрувався в общинах і лише з часом перейшов до державних органів, які вели торговельні справи та визначали торгові збори. Судова практика свідчить, що як общинні, так і державні органи, які здійснювали правосуддя у торгових справах, майже виключно користувалися звичаєвим правом. Цьому сприяла обов'язкова участь у торговому суді, навіть державному, виборних людей, які обиралися від усіх станів населення, а, отже, і від купців [12].

Зауважимо, що деякі статті про порядок торгівлі містили договори Київської Русі з Візантією. Вони регулювали особливі права купців, долю кораблів з товарами та кораблів, які потерпали від аварії на морі, та долю товарів, що залишилися після померлих без заповіту тощо.

Руська Правда, одна з старіших історичних пам'яток, містила ряд положень про купців (місцевих торговців) та гостей – осіб, що мали право торгівлі в різних містах. Крім того, деякі положення цього документу були присвячені договору купівлі-продажу товарів, відсоткам від торгівлі, банкрутству. Цікавим є той факт, що нормам Руської Правди була навіть знайома практика кредитних угод.

Згадки про торговий суд також можна зустріти в Уставній грамоті князя Всеволода Мстиславовича 1135 р., яку він надав церкві Св. Іоанна Предтечі на Опоках. При церкві була створена Іванівська купецька спілка «Іванівське сто» та засновано торговий суд. Управління спілкою здійснювали три старости від «житьїх людей», тисяцький від «чорних людей» та два старости від купців. Ці особи здійснювали управління справами Іванівської купецької спілки, торговими, гостинними справами та торговим судом. Як зазначає В. Балух, згадки про торговий суд без будь-яких додаткових пояснень свідчать про те, що торговий суд не був чим-то новим, а був лише розповсюдженням загальновідомої норми на Іванівське купецтво.

Псковська судна грамота 1397 р. також містила ряд норм, які регулювали торгові справи, до прикладу, щодо доказів в торгівлі, страти

зłodіїв, пійманих на торгу тощо. У свою чергу, Судебник 1497 р. зберіг деякі торгові статті Руської Правди (наприклад, про втрату чужого товару) і наділив особливими правами деяких представників купецтва (до прикладу, гостей великих). Судебник закріпив заборону, яка поширювалась навіть для намісників та воєвод, судити без «лучших людей». Крім того, він надав право міським старостам і виборним цілувальникам здійснювати правосуддя над торговцями і ремісниками. Судебник 1550 р. також узаконив виборних суддів, яких обирали від гостей і купців.

Попри те, що Соборне Уложення 1649 р. містило детальну диференціацію купців (вони поділялися на гостей, торгових людей гостинної сотні та торгових людей суконної сотні), воно не містило окремих положень відносно торгового суду [12].

У зв'язку з тим, що тривалий час територія України була складовою інших держав, подальше дослідження історії становлення господарських судів на теренах сучасної України буде здійснюватися з урахуванням цього факту.

Як зазначає Д. Мандичев, першу спробу створити постійний спеціальний суд для купецтва здійснив цар О. Романов, який ухвалив зібрати всі справи купецькі в одному місці [9, с. 63]. На жаль, ідея не отримала належного розвитку.

Віддаленими попередниками господарських судів можна вважати комерційні суди Імперської Росії, які розглядали торгові, вексельні справи та справи про торгову неспроможність. Ці суди діяли до 1917 р. [8, с. 143].

Початком же створення арбітражних судів на території України вважається заснування 26.11.1808 р. у м. Одесі комерційного суду. З часом такі суди з'явилися у Феодосії у 1819 р. та в Ізмаїлі у 1832 р. [16]. Суд був утворений на підставі затвердженого імператором Олександром I Статуту Комерційного суду міста Одеси від 10.03.1808 р.

Щодо статуту, то зауважимо, що за імператорським Указом Міністру юстиції і Міністру внутрішніх справ, проєкт Статуту комерційного суду для

м. Одеси мав враховувати всі обставини, які могли б сприяти поширенню торгівлі (цікавим є той факт, що для розробки статуту передбачалося запрошення Дюка де-Рішельє). У доповіді Міністра Юстиції підкреслювалося, що законодавчою комісією були взяті до уваги правила, прийняті більшою частиною найвідоміших торговельних міст Європи. Подібна теза свідчить про збереження практики рецепції європейського досвіду.

До компетенції комерційного суду м. Одеса належало вирішення спорів щодо торгових угод, справ з опіки, торгової неспроможності, вексельних позовів, видання оціночних свідоцтв, реєстрації торгових установ та стягнення комерційних мит.

Суд формувався на виборних засадах. Позитивним є той факт, що активну участь у цьому процесі брали представники від купецької спілки Одеси. Першим головою був камер-юнкер граф Де-Сент-Прі, членами від уряду – підполковник С. Аркудинський і Ф. Поппе, прокурором – надвірний радник І. Бларамберг, юрисконсульт – К. Дембровський, а представниками від купецтва були обрані радник А. Форрегер і купець першої гільдії Д. Інглезі [17].

Відкриття приміщення Одеського комерційного суду відбулося 26.11.1808 р. З дня відкриття та до 1869 р. суд знаходився у будівлі Міської Думи, у подальшому його місцезнаходження змінювалося на будинок Когана на вул. Херсонській, приміщення на вул. Пушкінській, а з червня 1894 р. суд було перенесено до Катерининської площі.

Аналіз діяльності Одеського комерційного суду свідчить, що особливістю його діяльності, порівняно з іншими судами, була оперативність, відсутність формалізму та застосування паралельно з письмовим судочинством усного (вибір форми процесу залежав від бажання позивача). Позитивним є той факт, що суд користувався повагою та довірою з боку населення. Як наслідок, деякі міські громади подавали клопотання до

центральної влади щодо заснування подібних судів у інших великих торгових центрах.

Зауважимо, що штат Одеського комерційного суду було затверджено у 1817 р. за поданням О. Ланжерона, а у 1820 р. – розширено повноваження суду та надано право цивільним палатам здійснювати купецькі, закладні та інші угоди на необмежені суми.

У 1821 р. відбулися зміни в штаті комерційного суду – введено одного члена з негоціантів за вибором купецтва, а у 1824 р. були затверджені додаткові статті до Статуту, що зобов'язували градоначальника забезпечувати комерційний суд книгами указів, які він отримував як посадовець вищого рангу з Сенату. Крім того, за новими статтями градоначальник затверджував також стряпчих до суду та визначав їх кількість [18, с. 199].

Зазначимо, що 14.05.1832 р. було затверджено загальне Уложення комерційних судів та статут їх судочинства. На підставі цього Статуту Одеський комерційний суд у 1835 р. було реформовано, а 29.05.1835 р. за поданням М. Воронцова було затверджено Положення про Одеський комерційний суд, що обмежувало юрисдикцію суду Одеським градоначальством. Передбачалось, що Одеський комерційний суд формуватиметься на загальних засадах з урахуванням місцевих особливостей. До складу суду входили голова, старший член, кандидатура якого обиралася серед чиновників, і три члени, які обирались від купецтва [17].

Оновлений Статут складався з одинадцяти розділів. Розглянемо зміст положень деяких з них. Перший розділ регламентував структуру та склад Одеського комерційного суду. Так, до його складу входили голова, чотири члени і один юрисконсульт. Голова, два члени (користувалися привілеями державних службовців) і юрисконсульт призначалися імператором, а інші два члени затверджувалися градоначальником із чотирьох кандидатів, яких обирало Одеське купецтво. У випадку, якщо градоначальник не

погоджувався затверджувати одного або трьох кандидатів, на місце незатверджених кандидатів обиралися інші. Комерційний суд обирався терміном на три роки. Цікавим є те, що члени суду, обрані Одеським купецтвом, мали право продовжувати займатися торгівельною діяльністю, а члени, які призначалися імператором, такого права не мали (у протилежному випадку вони могли бути звільнені з посади).

Нагляд за дотриманням законності у комерційному суді, як і в інших судах, було покладено на прокурора. До його обов'язків належало представництво інтересів держави, купецьких вдів, які не займаються торгівлею, неповнолітніх сиріт та тих, кому за законом заборонено розпоряджатися своїм майном. Зауважимо, що у комерційному суді також були консультанти або стряпчі, які готували справи відсутніх, а також тих, які з якоїсь причини не мали змоги прийняти участь у судовому засіданні.

Другий розділ Статуту визначав компетенцію комерційного суду та його підсудність. Так, до його юрисдикції належали: 1) комерційні угоди (усні та письмові), укладені приватно і публічно, по вексям і по купецьким приказам; 2) скарги на вексельних агентів, маклерів, бракувальників і інших осіб, пов'язаних з торгівлею; 3) справи, пов'язані з переводами чи поступками маєтків, позовами на неспроможних та банкрутів; 4) усі випадки, які зустрічалися при виконанні вироків суду, за винятком тих, що торкалися влади градоначальника. Крім того, до компетенції комерційного суду належало обрання для малолітніх, вдів і всіх тих, кому за законом заборонено розпоряджатися своїм маєтком, опікунів і попечителів.

Всі позови на одеських та іногородніх купців, так само як і на людей іншого звання, мали направлятись виключно до комерційного суду для розгляду, але це не виключало можливості однієї із сторін звернутися до іншого суду (з обов'язковим повідомленням про це Одеського комерційного суду). Якщо справа не була пов'язана з торгівлею в Одесі, то купець звертався до суду, якому підсудний відповідач. Суди, як інших торгових

міст, так і повітів, були зобов'язані у всіх випадках виконувати рішення Одеського комерційного суду.

Третій розділ регламентував подання заяв і позовів до комерційного суду, а також містив їх реквізити і терміни внесення. Четвертий розділ було присвячено функціям повірених комерційного суду, які представляли інтереси тих осіб, які в силу якихось причин не могли бути присутніми у суді. Повіреним могла бути «людина чесного імені, відома своєю розсудливістю і доброю совістю». Для іноземців і відомих у суспільстві людей призначалися спеціальні консультанти або стряпчі. Повірені і стряпчі зберігали у себе в оригіналі документи і інші папери, які стосувалися справ, що їм передоручили.

П'ятий розділ врегульовував відповідальність та умови виправдання відповідача. Окремий розділ, шостий, було присвячено судовим доказам. До них відносились: свідчення виборних або перевірка рахунків, розписки, огляд і оцінка товарів; незаперечні документи; купецькі книги і описи; свідки; присяга. Доказами також вважалися оригінали купецьких книг і описів.

Сьомий розділ регулював одну з найважливіших стадій судочинства – винесення судом вироку, його виконання і апеляційне судочинство. Після зібрання всіх доказів, один із членів суду готував доповідь для судового засідання. Після її оголошення починалися дебати. Рішення приймалось більшістю голосів і заносилося до протоколу, який підписували голова і члени комерційного суду, після чого вирок оголошувався сторонам. Вирок визнавався дійсним тільки тоді, коли у судовому засіданні приймали участь голова з двома, або з трьома членами суду.

Відносинам між градоначальником і комерційним судом присвячувався окремий розділ – восьмий. Виокремлення розділу для цих відносин обумовлювалось значущістю посади градоначальника в Одесі, який виступав охоронцем виконавчої влади і судових форм. Відповідно до

Статуту, комерційний суд мав письмово повідомляти градоначальника про всі окремі і остаточні вироки, які вимагали виконання.

Дев'ятий розділ регламентував повноваження голови та інших членів суду. У десятому розділі визначалися функції секретаря комерційного суду. Він мав складати всі судові акти, протоколи, визначення, вів судові книги, відповідав за їх точність, оголошував рішення суду та записував їх до протоколу, складав витяги (щодо останнього повноваження, то це також міг робити один з членів суду).

Останній розділ Статуту, одинадцятий, регламентував функції маклерів і бракувальників. Маклери повинні були записувати до книг торгіві угоди, які укладалися купцями, зміст цих угод, що здійснювалися через їх посередництво. За підлог, за нанесену навмисно шкоду своєму довірителю, маклери притягувалися до судової відповідальності [12; 18, с. 198].

Нагадаємо, що за Статутом 1835 р. територія, підвідомча Одеському комерційному суду, обмежувалася Одеським градоначальством. У 1875 р. відбулось ще одне звуження повноважень комерційного суду – відтепер до його функцій належало ведення справ щодо торговельної неспроможності, вексельних позовів та охорони торгової спадщини.

У 1918 р. суд було скасовано на підставі ухвали Народного Секретаріату УНР від 04.01.1918 р. У 1918–1919 рр. діяльність установи відновлювалась у період окупації Одеси австро-німецькими та англо-французькими військами, а також під час перебування в Одесі армії О. Денікіна (1919 р.). Остаточо Одеський комерційний суд було ліквідовано радянською владою у лютому 1920 р. [19].

Зауважимо, що запровадження на початку ХХ ст. нової економічної політики та відновлення народного господарства обумовило необхідність створення спеціальних органів, які б вирішували спори між суб'єктами господарювання. Як наслідок, у 1922 р. починали зароджуватися органи арбітражу. До прикладу, у листопаді цього року була прийнята Постанова Ради Народних Комісарів УСРР про затвердження Положення про порядок

вирішення майнових спорів між державними установами та підприємствами від 21.11.1922 р. Положенням передбачалось створення Вищої арбітражної комісії при Українській економічній раді та арбітражних комісій на місцях при губернських економічних радах [16].

Арбітражні комісії, що діяли з 1922 р. по 1931 р., наділялися судовими функціями. Провадження здійснювалось на підставі цивільно-процесуальних кодексів союзних республік, але з відмінностями, що обумовлювалися особливостями підвідомчих їм справ. Оскаржувалося рішення місцевих арбітражних комісій до Вищої арбітражної комісії при Українській економічній раді. Відзначимо, що економічні умови того часу, які обумовлювались недотриманням господарських розрахунків, недостатнім розвитком системи договірних відносин, неналежною увагою до договірної дисципліни, вплинули на обсяг повноважень арбітражних комісій. Вони могли застосувати відстрочку чи розстрочку виконання зобов'язань, змінити предмет виконання, визначати грошовий еквівалент, а у деяких випадках частково або повністю звільнити боржника від виконання зобов'язань.

Подальший розвиток арбітражу пов'язують із виникненням економічних відносин на підставі договорів та переходом на госпрозрахункові принципи господарювання. Отже, з метою пристосування до тодішніх економічних умов, 03.05.1931 р. Постановою Центрального виконавчого комітету і РНК СРСР було затверджено Положення про Державні арбітражі. Арбітраж набув статусу особливого, принципово нового органу, діяльність якого спрямовувалась на захист прав та інтересів господарюючих суб'єктів [20].

У подальшому, 05.06.1931 р., Постановою Всеукраїнського ЦВК та РНК УСРР затверджено Положення про Державний арбітраж УСРР. На його виконання було створено Державний арбітраж при РНК УСРР та міжрайонні органи Державного арбітражу у Харкові, Києві, Одесі, Дніпропетровську та Сталіно (Донецьку). Проте вже у 1932 р. міжрайонні

органи Державного арбітражу було ліквідовано та утворено Державні арбітражі при обласних виконавчих комітетах УСРР. Після затвердження Положення про Державний арбітраж при Раді Міністрів СРСР 17.08.1960 р. органи Державного арбітражу утворили єдину систему в масштабах країни.

В загалі, до відома органів державного арбітражу належали усі спори щодо укладених договорів, якості продукції та інші майнові спори між установами, підприємствами та організаціями соціалістичного сектору. Пізніше, у 1933 р. до відання органів державного арбітражу були віднесені переддоговірні спори, а у 1935 р. – розгляд майнових спорів за участю колгоспів із сумою позову п'ять тисяч карбованців. У березні 1945 р. РНК УРСР було затверджене перше Положення про Державний арбітраж УРСР. Шляхи удосконалення організації та діяльності органів Державного арбітражу були визначені у постанові Ради Міністрів СРСР від 23.07.1959 р. «Про поліпшення роботи Державного арбітражу» [21].

У 1974 р. Рада Міністрів СРСР прийняла Постанову «Про подальше удосконалення організації і діяльності органів державного арбітражу», відповідно до якої вводився в дію централізований нагляд за законністю прийнятих рішень, що забезпечувало єдність практики вирішення господарських спорів, оскільки вищі органи отримали право переглядати рішення нижчих інстанцій [20].

Отже, погоджуємося, що в історії розвитку арбітражу за радянських часів можна виокремити три періоди, які безпосередньо пов'язані з етапами економічного розвитку країни.

Перший період (1922 – 1931 рр.) – закінчення Громадянської війни, відновлення та розвиток народного господарства та створення арбітражних комісій для вирішення майнових спорів між суб'єктами господарської діяльності.

Другий період (1931 – 1959 рр.) – зміцнення у народному господарстві систем госпрозрахунку, планової і договірної дисципліни, державні та відомчі арбітражі замінюють арбітражні комісії. Після XX з'їзду КПРС

(лютий 1956 р.) почався період десталінізації в усіх сферах політичного та соціально-економічного життя країни.

Третій період (1959–1991 рр.) характеризувався вдосконаленням організації управління промисловістю [21].

Звернемо увагу, що заборона приватної власності і вільного ринку та система адміністративного управління економікою в СРСР, обумовили дуалістичний характер завдань арбітражних комісій як адміністративно-управлінської структури та судового органу. Арбітраж міг бути як державним, так і відомчим. З початку 30-х і до кінця 80-х рр. XX ст. арбітражні комісії виконували роль допоміжних адміністративних органів в системі виконавчої влади [8, с. 143].

Щодо незалежної України, то упродовж певного часу зберігав своє існування арбітражний суд. Так, 04.06.1991 р. Верховна Рада УРСР прийняла закон «Про арбітражний суд». Відповідно до нього, арбітражний суд визнавався незалежним органом у вирішенні всіх господарських спорів, що виникають між юридичними особами, державними та іншими органами. Система арбітражних судів складала: Вищий арбітражний суд Української РСР, арбітражний суд Кримської АРСР, арбітражні суди областей та м. Києва [22].

Діяльність цього суду будувалась на таких принципах як: 1) законність; 2) незалежність, у тому числі від органів виконавчої та законодавчої влади, та підкорення тільки закону; 3) рівність сторін перед законом і арбітражним судом; 4) арбітрування; 5) гласність та відкритий характер розгляд справ (за винятком випадків, коли це суперечило інтересам охорони державної та комерційної таємниці або існували обґрунтовані заперечення однієї із сторін); 6) обов'язковість виконання рішень, ухвал, постанов арбітражного суду.

Щодо компетенції арбітражного суду, то до його повноважень належало: захист прав та охоронюваних законом інтересів учасників господарських правовідносин; сприяння зміцненню законності у сфері

господарських відносин; внесення пропозицій, спрямованих на вдосконалення правового регулювання господарської діяльності. Цікавим з точки зору організації діяльності суду є повноваження голови суду, а саме – забезпечення підбору і підготовки кандидатів у арбітри. Відповідно до чинного законодавства, таке повноваження не є типовим.

Отже, завдяки прийняттю цього закону в Україні було створено самостійну систему арбітражних судів.

Пізніше, 06.11.1991 р., було прийнято Арбітражний процесуальний кодекс України, який закріплював право підприємств, установ, організацій, в тому числі колгоспів, індивідуальних, спільних підприємств, міжнародних об'єднань, організацій України та інших держав, а також інших юридичних осіб, незалежно від форм власності майна та організаційних форм, звертатися до арбітражного суду згідно з встановленою підвідомчістю господарських спорів за захистом своїх порушених або оспорюваних прав і охоронюваних законом інтересів. Загалом, цей кодекс врегульовував питання щодо доарбітражного врегулювання господарських спорів, підвідомчості господарських спорів та компетенції арбітражних судів щодо їх вирішення, учасників арбітражного процесу, доказів, складу арбітражних витрат, процесуальних строків, порядку подання позову тощо [23].

Зауважимо, що після прийняття Закону України «Про статус суддів» від 15.12.1992 р., арбітри набули статусу суддів [24]. У свою чергу, прийняття Конституції України 28.06.1996 р. [25] надало поштовх для чергових змін судової системи України. До прикладу, в Законі України «Про арбітражний суд» у редакції 1997 р. слова «арбітр» та «арбітражна колегія» замінено словами «суддя» та «судова колегія» відповідно. Крім того, законом передбачалось функціонування Вищого арбітражного суду України, який очолював усю національну систему арбітражних судів.

Щодо видалення поняття «арбітр» з тексту закону, то варто зазначити, що слово «арбітраж» відповідно до словника означає розв'язання арбітрами спорів, які не підлягають судовому розглядові або третейський суд [1].

Таким чином, погоджуємося, що зміни підкреслили правову природу арбітражних судів як спеціалізованих судових органів [21].

Черговим кроком у становленні господарського судочинства держави стало прийняття Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про арбітражний суд» від 21.06.2001 р., яким слово «арбітражний» було замінено на слово «господарський» (як наслідок, назва закону також була змінена на Закон України «Про господарські суди») [26]. Крім того, було запроваджено триланкову систему судів, утворено апеляційну й касаційну інстанції для розгляду скарг на рішення місцевих судів, змінено обсяг прав учасників судового процесу.

Зауважимо, що 21.06.2001 р. також було прийнято Закон України «Про внесення змін до Арбітражного процесуального кодексу України». Цей закон передбачав зміну назви Арбітражного процесуального кодексу України на Господарський процесуальний кодекс України та його доповнення Розділом XII-2 «Перегляд судових рішень Вищого господарського суду України Верховним Судом України». Отже, якщо раніше підсистема господарських судів була автономною та ВСУ не міг переглядати рішення Вищого господарського суду України (рішення його мали остаточний характер), то з прийняттям цього закону ситуація змінилася. Так, ВСУ отримав право касаційного перегляду постанови Вищого господарського суду України, до прикладу, у випадках, коли вони оскаржувались через: застосування Вищим господарським судом України закону чи іншого нормативно-правового акта, що суперечить Конституції України; їх невідповідності рішенням ВСУ чи Вищого суду іншої спеціалізації з питань застосування норм матеріального права; виявлення різного застосування Вищим господарським судом України одного й того ж положення закону чи іншого нормативно-правового акта у аналогічних справах [27].

Указом Президента «Про утворення апеляційних господарських судів та затвердження мережі господарських судів України» від 11.07.2001 р.

передбачалося створення семи апеляційних господарських судів: Дніпропетровського, Донецького, Київського, Львівського, Одеського, Севастопольського та Харківського. Повноваження цих господарських судів поширювалися на відповідні апеляційні округи. В подальшому, Указом Президента України від 30.05.2002 р. додатково утворено Житомирський та Запорізький апеляційні господарські суди, а указом від 25.06.2003 р. – Київський міжобласний і Луганський апеляційні господарські суди [28].

З прийняттям Закону України «Про судоустрій України» від 07.02.2002 р. втратив чинність закон «Про господарські суди». Закон «Про судоустрій України» визначив, що місцевими господарськими судами є господарські суди Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя. Передбачалось також функціонування апеляційних господарських судів, Вищого господарського суду України та судової палати у господарських справах у складі Верховного Суду України [29]. Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 р. вищезазначена система господарських судів зберігалась [30].

Таким чином, в Україні була введена чотириланкова судова система. Європейська комісія за демократію через право (або Венеціанська комісія) неодноразово звертала увагу на необхідності уніфікації системи судів загальної юрисдикції й трансформування вищих спеціалізованих судів у підрозділи Верховного Суду України (у якості винятку передбачалось збереження лише Вищого адміністративного суду України). У той час Голова Верховного Суду України Я. Романюк підтримував позицію щодо необхідності зміни судової системи в Україні на триланкову, посилаючись на європейський досвід, відповідно до якого в унітарних країнах функціонує саме триланкова судова система [31, с. 12]. У свою чергу, голова Вищої ради юстиції І. Бенедисюк виступав за збереження чотириланкової судової системи, адже її існування було результатом історичних передумов [32].

Попри суттєву дискусію щодо доцільності зміни судової системи, 02.06.2016 р. Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про

судоустрій і статус суддів». Як вказує М. Деменчук, із набранням вищеназваним Законом чинності у судовій системі відбулися значні зміни: змінено порядок зайняття посади судді (відтепер призначення відбувається на конкурсній основі) та процедура створення та ліквідації судів, підвищено віковий ценз для кандидатів на посаду судді з двадцяти п'яти до тридцяти років, передбачено оновлення місцевих та апеляційних судів та створення Вищого антикорупційного суду й Вищого суду з питань інтелектуальної власності, закріплено безстрокове призначення суддів без випробувального терміну тощо. Проте головним є те, що закон змінив наявну чотирирівневу судову систему трирівневою шляхом ліквідації Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів і створення, замість них, нового Верховного Суду [33, с. 130].

Отже, чинний Закон України «Про судоустрій та статус суддів» визначає, що місцевими господарськими судами є окружні господарські суди, апеляційними судами з розгляду господарських справ – апеляційні господарські суди, які утворюються у відповідних апеляційних округах. У складі Верховного Суду передбачено функціонування Касаційного господарського суду [34], який наразі очолює Л. Рогач.

У 2017 р. зміни в системі господарських судів продовжились. Так, Указом Президента України № 454/2017 від 29.12.2017 р. було ліквідовано Дніпропетровський апеляційний господарський суд, Донецький апеляційний господарський суд, Київський апеляційний господарський суд, Львівський апеляційний господарський суд, Одеський апеляційний господарський суд, Рівненський апеляційний господарський суд, Севастопольський апеляційний господарський суд та Харківський апеляційний господарський суд.

У той саме час, замість них було створено: 1) Східний апеляційний господарський суд в апеляційному окрузі (знаходиться у м. Харків та поширює свою компетенцію на Донецьку, Луганську, Полтавську та Харківську області); 2) Центральний апеляційний господарський суд

(знаходиться у м. Дніпро та поширює свою компетенцію на Дніпропетровську, Запорізьку та Кіровоградську області); 3) Південний апеляційний господарський суд (знаходиться у м. Севастопіль та поширює свою компетенцію на Автономну Республіку Крим і місто Севастополь); 4) Південно-західний апеляційний господарський суд (знаходиться у м. Одеса та поширює свою компетенцію на Миколаївську, Одеську та Херсонську області); 5) Північний апеляційний господарський суд (знаходиться у м. Київ та поширює свою компетенцію на Київську, Сумську, Черкаську, Чернігівську області та місто Київ); 6) Північно-західний апеляційний господарський суд (знаходиться у м. Рівно та поширює свої повноваження на Вінницьку, Волинську, Житомирську, Рівненську та Хмельницьку області); 7) Західний апеляційний господарський суд (знаходиться у м. Львов та поширює свою компетенцію на Закарпатську, Івано-Франківську, Львівську, Тернопільську та Чернівецьку області) [35].

У наступному розділі роботи буде досліджено вплив запровадження воєнного стану на території держави Указом Президента України від 24.02.2022 р. на організацію та діяльність господарських судів в Україні.

Таким чином, підсумовуючи історію створення господарських судів в Україні, можна погодитися з точкою зору О. Подцерковного, який стверджує, що утворення окремих судових органів для розгляду господарських (торговельних, економічних, комерційних) спорів та запровадження особливого порядку їх розгляду обумовлювалось об'єктивними причинами та економічною вимогою часу [7, с. 150].

Зауважимо, що в науковій літературі є спроби систематизації становлення та розвитку господарських судів на території України. Зокрема, виокремлюють:

1) перший період – період Київської Русі (XII ст.) та створення купецьких судів;

2) другий період (1667-1917 рр.), що охоплює такі підперіоди: а) спроба створення купецьких судів (1667 р.); б) зародження комерційних судів та здійснення судової реформи (1808-1917 рр.);

3) третій період (1917-1991 рр.), який включає такі підперіоди: а) ліквідація комерційних судів (Декрет Ради Народних Комісарів «Про суд» від 24.11.1917 р.); б) прийняття Положення про порядок вирішення майнових спорів між державними установами і підприємствами та Правил провадження справ в арбітражних комісіях, створення арбітражних комісій (1922-1931 рр.); в) (1931-1991 рр.) утворення державного арбітражу, розроблення Положень про державний арбітраж, реформування державного арбітражу;

4) четвертий період (1991-2017 рр.), який охоплює: а) період з 1991 по 1995 рр., – становлення сучасної системи господарських судів в Україні, що пов'язано з прийняттям Закону «Про внесення змін до Конституції (Основного Закону) Української РСР»; зміна Арбітражного процесуального кодексу України на Господарський процесуальний кодекс України; запровадження Концепції судово-правової реформи в Україні; б) період з 1996 по 2001 рр., – прийняття Конституції України, яка започаткувала організаційну та функціональну незалежність судів від законодавчої та виконавчої гілок влади та внесення змін до законів України; в) період з 2002 по 2009 рр., – становлення і розвиток господарських судів як окремої ланки спеціалізованих судів, прийняття Закону України «Про судоустрій України» від 07.02.2002 р., Постанови Верховної Ради України «Про здійснення судово-правової реформи в Україні» та запровадження «Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні»; г) період з 2010 р. по 2015 р. – удосконалення змін у діяльності судів та суддів;

п'ятий період з 2016 р. і дотепер – пов'язаний з прийняттям Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 16.06.2016 р. та здійсненням судової реформи в країні [36, с. 182].

У цілому погоджуючись з запропонованою періодизацією, вважаємо, що період з набуття Україною незалежності по сьогоднішній день може бути висвітлений залежно від побудови системи судоустрою, а саме:

функціонування арбітражних судів (1991 р. – 2001 р.);

функціонування господарських судів в рамках чотириланкової судової системи (2001 р. – 2016 р.);

функціонування господарських судів в рамках триланкової системи судоустрою (2016 р. – сьогоднішній день).

Щодо становлення третейського розгляду українських земель, то воно носило еволюційний характер. Як вказує В. Рекун, попередники третейських судів існували за часи Київської Русі, Польсько-Литовської держави, Запорозької Січі та навіть у Гетьманщині [37, с. 6].

До прикладу, у «Повісті временних літ» згадується третейський розгляд спірних питань, коли у 1150 р. князь В. Галицький виступив як посередник у спорі між князями Ізяславом, Юрієм та В'ячеславом. В Іпатіївському літописі 1169 р. розповідається про спір між великим князем та удільним князем, який було розглянуто за участю довірених осіб з обох сторін за правилами третейського судочинства [14, с.121].

У період Великого князівства Литовського, коли значна частина українських земель входила до складу Литовсько-Руської держави, діяв так званий полюбовний (приятельський суд) суд. Суд призначався для кожної справи окремо. Розглядалися як цивільні, так і земельні справи, проте іноді суд розглядав й кримінальні справи, які не передбачали смертної кари. Невиконання рішення полюбовного суду призводило до звернення незадоволеної сторони до державного суду [38].

За часів царя Івана IV інститут третейського судочинства офіційно отримав державну охорону і підтримку. У Соборному Уложенні 1649 р. знайшли законодавчого закріплення сила третейського рішення та право кожного звернутися до третейського суду за взаємною угодою обох сторін. Третейський суд формувався на основі добровільної угоди сторін для

вирішення справ за позовами приватних осіб і належав до категорії особливих судів. Зауважимо, що Соборне Уложення 1649 р. містило окрему статтю «Про Третейський Суд», яка сприяла прийняттю у 1831 р. «Положення про третейський суд» [15, с. 392].

За часів Запорізької Січі відсутні згадки про третейські суди у запорожців, проте підкреслюється існування такої важливої ознаки третейського розгляду, як примирення сторін конфлікту.

У пам'ятці XVIII ст. «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1743 р.) також згадується мировий (полюбовний) суд, коли сторони, що мали спір, могли передати його вирішення обраним ними особам (у тому числі дрібні кримінальні справи) [14, с. 121].

У 1831 р. Імператором Миколою I затверджено Положення про третейський суд. Як вкаже В. Сухонос, головним його недоліком було обов'язковий характер органу для розгляду спорів між членами комерційних товариств. Після судової реформи 1864 р. процедура третейського розгляду була демократизована – суд знову набув добровільного характеру.

У радянський період інститут третейського судочинства використовувався приватними підприємцями. У 1918 р. було прийнято Декрет про третейський суд. Він передбачав, що на розгляд третейського суду можуть бути передані усі спори у цивільних справах, якщо вони не підсудні спеціальним судам чи іншим установам, на підставі законів про трудовий договір та про соціальне страхування, та всі кримінальні справи приватного обвинувачення, за якими покарання застосовується лише на вимогу скаржника чи потерпілого. Третейський суд створювався на розсуд сторін у складі одного посередника або однакової кількості членів третейського суду з кожної сторони та одного посередника, обраного ними [39, с. 53].

Після згортання НЕПу і запровадження командно-адміністративних методів керівництва третейські засоби розгляду цивільних справ та

трудових спорів (з 1937 р.) були скасовані. І хоча інститут третейського судочинства формально зберігся та був закріплений законодавчо, він не користувався популярністю [40, с. 18].

Дещо пізніше становище третейських судів покращилось. Було прийнято Постанову Ради Міністрів СРСР «Про посилення роботи державного арбітражу» від 23.07.1959 р., якою розширювалось коло справ для їх розгляду. Крім того, діяльність третейських судів знайшла закріплення в Основах цивільного законодавства СРСР і союзних республік (1961 р.), у Цивільному процесуальному кодексі УРСР та в інших нормативних актах, за якими суди були зобов'язані роз'яснювати сторонам у цивільному процесі їх право звертати ся до третейського суду. В подальшому організація та діяльність третейських судів визначалися Положенням про третейський суд від 18.07.1963 р. та Положенням про третейський суд для вирішення господарських спорів між об'єднаннями, підприємствами, організаціями та установами від 30.12.1975 р. [14, с. 122].

Сьогодні діяльність третейських судів в Україні врегульована Законом України «Про третейські суди» від 11.05.2004 р., який передбачає що це недержавний незалежний орган, який утворюється за угодою або відповідним рішенням заінтересованих фізичних та/або юридичних осіб для вирішення спорів, що виникають із цивільних та господарських правовідносин [41].

Зауважимо, що в Україні одним з механізмів вирішення господарських спорів також виступає створений у 1992 р. Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України. У своїй діяльності цей арбітраж керується Законом України «Про міжнародний комерційний арбітраж» та Положенням про міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України 1994 р.

Міжнародний комерційний арбітражний суд розглядає спори: 1) пов'язані з договірними та іншими цивільно-правовими відносинами, що виникають при здійсненні зовнішньоторговельних та інших видів

міжнародних економічних зв'язків, якщо комерційне підприємство хоча б однієї із сторін знаходиться за кордоном; 2) між підприємствами з іноземними інвестиціями і міжнародними об'єднаннями та організаціями, створеними на території України, між їх учасниками, та їх спори з іншими суб'єктами права України; 3) між адміністратором за випуском облігацій, який діє в інтересах власників облігацій, та емітентом облігацій та/або особами, які надають забезпечення за такими облігаціями, якщо принаймні одна зі сторін спору є підприємством з іноземними інвестиціями [42].

У 2022 р. ця установа прийняла до розгляду 373 справи. Порівнюючи з показниками попередніх років можна зробити висновок щодо зростання популярності Міжнародного комерційного арбітражу: у 2018 р. прийнято до розгляду 286 справи; у 2019 р. – 243; у 2020 р. – 341; у 2021 р. – 298. Переважна кількість справ розглянута у строк до трьох місяців (46,5%) та строк від трьох до шести місяців (38,6%). У строк між шістьма та дев'ятьма місяцями розглянуто двадцять одну справу (10,4%), а у строк понад дванадцять місяців – лише одну справу, що становить 0,5% від загальної кількості справ [43].

Зважаючи на те, що господарська юстиція нами була визначена як система правових засобів і механізмів, які забезпечують особливий процесуальний порядок вирішення господарських та у деяких випадках цивільних спорів, вважаємо за доцільне приділити увагу Вищому суду з питань інтелектуальної власності, створення якого передбачалось Указом Президента України від 29.09.2017 р. [44]. Відповідно до ГПК України до компетенції цього суду належить розгляд справ пов'язаних зі спорами щодо: прав на винахід, промисловий зразок, корисну модель, торговельну марку тощо; реєстрації, обліку прав інтелектуальної власності, визнання їх недійсними, продовження дії, дострокового припинення патентів, свідоцтв, інших актів, що посвідчують або на підставі яких виникають такі права, або які порушують такі права чи пов'язані з ними законні інтереси; визнання торговельної марки добре відомою; прав автора та суміжних прав, в тому

числі спорів щодо колективного управління майновими правами автора та суміжними правами тощо [45].

На нашу думку, початок роботи Вищого суду з питань інтелектуальної власності позитивно вплинуло б на зменшення навантаження на господарські суди. Проте враховуючи той факт, що цей суд все ще не діє, подальша увага в роботі йому приділятися не буде.

Підсумовуючи проведене у цьому пункті дослідження, вважаємо, що чинниками, які впливали на становлення господарської юстиції в країнах Європи (наразі – членів Європейського Союзу) та на українських землях, є: 1) рецепція французького досвіду функціонування комерційних судів; 2) швидкість розгляду справ; 3) участь купців у відправленні правосуддя; 4) політичні фактори.

Звернемо увагу, що, на думку деяких вчених, в Європі та світі державні суди вирішують незначний відсоток комерційних спорів (спори бізнесу переважно вирішують арбітражі, що не належать до державних судових систем) [46]. Проте з цим не погоджується Т. Федорова та вказує, що у багатьох державах судочинство у господарських (комерційних) справах здійснюють саме державні судові органи. При цьому у країнах системи континентального права, для яких історично властивим є слідчий процес, поширеною є практика створення судів спеціальної юрисдикції або підрозділів у структурі судів загальної юрисдикції для вирішення комерційних спорів [47, с. 104]. Зважаючи на це, у другому розділі роботи увага буде приділена організації та діяльності господарських судів.

1.2. Огляд вітчизняної та зарубіжної літератури з проблематики функціонування господарської юстиції

Дослідження становлення та розвитку господарської юстиції, особливостей функціонування господарських судів в Україні та країнах ЄС

потребує висвітлення наукової літератури, в якій вже розглядалися деякі аспекти обраної проблематики та яка становитиме наукове підґрунтя дисертаційної роботи.

Перш за все приділимо увагу науковим працям, присвяченим загальним питанням судової влади, судоустрою в Україні та його реформування. Задля систематизації викладення матеріалу було прийнято рішення щодо його хронологічного викладення.

Так, заслуговує на увагу кандидатська дисертація, підготовлена І. Рекецькою у 2003 р. «Судова влада в контексті демократичної трансформації українського суспільства». У роботі автор аналізує роль судової влади як самостійної гілки в механізмі державної влади, її значення для розвитку та функціонування демократичної держави, досліджує роль Конституційного Суду України в політичній системі суспільства та визначає основні напрями судово-правової реформи в Україні [48, с. 3].

У дисертації В. Ковалю на здобуття ступеня кандидата юридичних наук «Апеляційні суди в Україні: становлення і розвиток» (2004 р.) здійснюється розробка концептуальних положень, які визначають місце апеляційних судів (загальних і спеціалізованих) як середньої ланки судової системи України. Вчений визначає сутність судової влади та функції органів судової влади, висвітлює статус апеляційного суду та його компетенцію. В. Коваль також розкриває принципи організації та діяльності апеляційних судів з урахуванням специфіки їх функціонування.

Зауважимо, що автор приділив увагу недостатній кількості апеляційних господарських судів та запропонував створити такий суд у Західному регіоні України. Крім того, В. Ковалем аналізувалися структурні особливості апеляційних господарських судів (на той час кількість їх палат встановлювалась головою і президією суду у межах виконання ними своїх внутрішньо-організаційних функцій) [49, с. 3].

У 2007 р. В. Сердюк захистила дисертацію «Проблеми реалізації судово-правової реформи в Україні (1991-2004 рр.)». У своєму дослідженні

авторка: висвітлила історичні особливості формування концептуальних напрямків здійснення судово-правової реформи в Україні; охарактеризувала теоретико-правові особливості внесення перших змін до законодавства відповідно до засад, визначених Концепцією судово-правової реформи, затвердженою Постановою Верховною Радою України 28.04.1992 р.; обґрунтувала закономірності та фактори проведення судово-правової реформи після прийняття Конституції України 1996 р., а також практичні проблеми, які постали в умовах необхідності приведення законодавства у відповідність до положень, закріплених Основним законом; здійснила теоретико-правовий аналіз проектів нової редакції Закону «Про судоустрій України», які пропонувались у період дії Перехідних положень Конституції України; з'ясувала недоліки положень даних законопроектів та об'єктивні причини проведення «малої» судової реформи тощо.

Щодо господарських судів, то В. Сердюк визнала позитивною необхідність створення регіональних господарських судів у трьох регіонах України як судів другої ланки [50].

У дисертаційному дослідженні О. Бурак «Організаційно-правові засади діяльності спеціалізованих судів в контексті європейських стандартів» (2010 р.) з урахуванням досвіду організації та діяльності судових систем країн ЄС розроблено пропозиції щодо напрямів подальшого реформування судової системи України. Висловлено точку зору, що таке реформування сприятиме відповідності вітчизняних органів судової влади європейським стандартам та можливість їх взаємодії із національними та наднаціональними судами країн ЄС. Відзначимо, що О. Бурак досліджувала систему спеціалізованих судів в контексті конституційних вимог щодо принципів побудови системи судів загальної юрисдикції та міжнародних зобов'язань України в сфері організації роботи судів [51].

У 2011 р. Л. Москвич захищено докторську дисертацію «Проблеми підвищення ефективності судової системи». В результаті проведеного дослідження Л. Москвич розкриває сутність ефективності судової системи

та визначає її стандарти та критерії. Було доведено, що ефективність судової системи залежить від певних об'єктивних і суб'єктивних умов: 1) раціональний судовий устрій; 2) оптимальна судова процедура; 3) високий професійний рівень суддів і службовців апарату суду; 4) досконалість механізму судового управління; 5) відповідність функціонування суду очікуванням суспільства [52].

Висновки та пропозиції, відображені у дисертації, знайшли свого подальшого розвитку у монографії «Ефективність судової системи: концептуальний аналіз» (2011 р.) [53].

У 2011 р. І. Назаровим захищено докторську дисертацію «Судові системи країн Європейського Союзу та України: порівняльно-правовий аналіз» [54]. У тому ж році видано монографію «Судові системи країн Європейського Союзу та України: генезис та порівняння» [55]. За результатами проведеного порівняння судових систем автор висловив пропозиції щодо напрямів подальшого реформування вітчизняної судової системи.

Заслуговує на увагу й дисертація В. Вільгушинського на здобуття ступеня кандидата юридичних наук «Суди загальної юрисдикції у системі взаємовідносин із суб'єктами владних повноважень та громадськістю» (2013 р.). У роботі розкривається зміст, основні риси, принципи та форми взаємовідносин судів загальної юрисдикції із суб'єктами владних повноважень і громадськістю.

У зв'язку з тим, що у одному з наступних пунктах роботи буде розглядатися проблематика адміністрування в господарських судах, заслуговує на увагу висновок автора відповідно до якого взаємовідносини судів із суб'єктами владних повноважень та громадськістю здійснюються у двох напрямках: внутрішньосистемному та зовнішньосистемному. Щодо внутрішньосистемних взаємовідносин, то В. Вільгушинський зазначає, що вони охоплюються категорією «судове управління», яке регулюється як нормами адміністративного, так і судоустрійного права. На думку вченого,

відносини, які становлять зміст судового управління, володіють усіма ознаками, які притаманні публічно-правовим відносинам взагалі та адміністративно-правовим відносинам, зокрема, набувають адміністративно-правової природи.

Окрему увагу науковець приділив можливості введення інституту народних засідателів до сфери господарського судочинства [56].

У кандидатській дисертації на тему «Гарантія незалежності суддів та їх реалізація в сучасній Україні» (2013 р.) В. Галайденко робить спробу вирішити практичні аспекти застосування принципу незалежності суддів в Україні та удосконалити норми законодавства в частині незалежності суддів, судоустрою та статусу суддів загалом. Незалежність судді, на думку В. Галайденко, це право й обов'язок судді вільно, законно і справедливо забезпечувати розгляд справи за внутрішнім переконанням і на підставі закону без будь-якого неправомірного впливу, забезпечуючи ефективний захист прав людини та інтересів держави [57, с. 2].

У тому самому році Ю. Ремєскова захистила кандидатську дисертацію «Судова влада в системі поділу влади». Вчена висвітлює співвідношення категорій «принцип поділу державної влади», «елементи принципу поділу державної влади», «система стримувань і противаг», визначає особливості функціонування судової влади в системі стримувань і противаг органів державної влади, з'ясовує специфіку правових відносин, що виникають при взаємодії суду з іншими гілками влади [58].

Наукові ідеї знайшли свого подальшого розвитку в монографії «Судова влада в системі поділу влади» (2014 р.) [59].

У дисертації О. Калашник «Правовий статус місцевих загальних судів», захищеній у 2016 р., висвітлюються ключові положення, що визначають поняття та структуру правового статусу місцевого загального суду. Крім того, в роботі характеризуються основні етапи становлення місцевих загальних судів в Україні, визначаються особливості реалізації принципів судоустрою в організації та діяльності місцевих загальних судів в

європейських країнах та Україні, досліджується можливість використання європейського досвіду при подальшому здійсненні судово-правової реформи в Україні, у тому числі для розвитку національного законодавства про судоустрій.

Цікавим є той факт, що авторка приділяє увагу питанню доцільності функціонування окремої підсистеми господарських судів поряд із місцевими загальними судами, що вирішують цивільні справи [60].

У 2017 р. О. Хотинська-Нор захистила докторську дисертацію «Теоретико-правові та праксеологічні засади судової реформи в Україні». Мета дослідження полягала в розробці та обґрунтуванні теоретичних основ реформування судової системи України, розкритті сутності судової реформи та основних детермінант її успіху, висвітленні взаємозв'язку і взаємовпливу судової реформи на процеси державотворення та розвитку громадянського суспільства в Україні, тобто розробки концепції судової реформи [61].

Викладені в дисертації висновки та пропозиції знайшли відображення в монографії «Теорія і практика судової реформи в Україні» (2016 р.) [62].

Не можна оминути й дисертацію Р. Крусяна «Реформування системи судоустрою України: досвід, сучасність, тенденції» (2018 р.). Базовий характер цієї роботи полягає в тому, що в ній надається загальна характеристика реформування системи судоустрою України та аксіологічним принципам на яких вона базується. Крім того, реформування системи судоустрою в роботі розглядається як напрям конституційної реформи та напрям політико-правових перетворень в Україні [63].

Заслуговує на увагу й докторська дисертація О. Овчаренко «Юридична відповідальність суддів: питання теорії і практики» (2018 р.). Метою дослідження була розробка теоретичної конструкції інституту юридичної відповідальності суддів, його всебічна характеристика з точки зору фундаментальних правових принципів верховенства права, справедливості, належного судочинства та суддівської незалежності [64]. Зазначимо, що

обрана авторкою проблематика знайшла свого опрацювання також в монографіях «Юридична відповідальність судді: теоретико-прикладне дослідження» (2014 р.) [65] та «Теоретико-прикладні проблеми інституту юридичної відповідальності судді» (2017 р.) [66].

У 2021 р. О. Щербалюк захищено дисертацію «Організаційні основи судоустрою в Україні». Авторкою визначаються завдання та функції організації судоустрою в Україні, правові засади та принципи організації судоустрою нашої держави. Крім того, розкрито зміст процедури утворення та ліквідації судів в Україні та визначено особливості процедури обрання суддів на адміністративні посади та звільнення з цих посад тощо.

Значення цієї роботи в рамках нашого дослідження полягає в тому, що вчена акцентує увагу, що Указом Президента України від 29.12.2017 р. № 454/2017 «Про ліквідацію апеляційних господарських судів та утворення апеляційних господарських судів в апеляційних округах» ліквідовано вісім апеляційних господарських судів і утворено сім апеляційних господарських судів в апеляційних округах (не було створено суду в Донецьку). На думку О. Щербалюк, це обумовлено тим, що з метою забезпечення належних і безпечних умов для роботи, своєчасного розгляду справ господарським судом Донецької області, господарським судом Луганської області та Донецьким апеляційним господарським судом їх місцеперебування було змінено (м. Донецьк і м. Луганськ змінено на м. Харків) [67, с. 113].

Потребують уваги також ряд фундаментальних праць у галузі судоустрою, а саме: монографія І. Назарова «Принципи побудови судової системи» (2009 р.) [68], підручник «Судоустрій України», підготовлений С. Ківаловим, Ю. Полянським, М. Косютою, В. Долежаном (2011 р.) [69], підручник В. Молдована «Судоустрій. Україна, Велика Британія, Російська Федерація, США, ФРН, Франція. Судові органи ООН» (2012 р.) [70], монографія «Судова влада», підготовлена авторським колективом І. Марочкіним, Л. Москвич, І. Назаровим, О. Овчаренко (2015 р.) [71], «Коментар до Закону України "Про судоустрій і статус суддів".

Забезпечення права на справедливий суд», підготовлений А. Григоренком та Л. Григоренко (2015 р.) [72], підручник М. Погорецького, О. Яновської «Судоустрій України» (2015 р.) [73], стаття «Реформування судової влади та суміжних інститутів» С. Ківалова, Ю. Полянського, В. Долежана, Н. Бакаянкової та О. Свиди (2015 р.) [74], стаття О. Хотинської-Нор, А. Потапенко «Courts of Ukraine in Wartime: Issues of Sustainable Functioning» [75].

Крім того, варто відзначити, що деякі аспекти функціонування господарських судів висвітлено в підручниках І. Балюк «Господарське процесуальне право» (2002 р.) [76], О. Подцерковного «Господарське процесуальне право» (2012 р.) [77], посібнику В. Михайленко «Судочинство в господарських судах України: (за матеріалами практики Вищого господарського суду України)» (2015 р.) [78], підручнику О. Світличного «Господарський процес» (2016 р.) [79] та навчальному посібнику О. Рожнова «Судочинство в господарських судах: навчальний посібник для здобувачів освіти» (2020 р.) [80].

Заслужовують на окрему увагу й роботи, присвячені функціонуванню деяких господарських судів.

Так, А. Осетинським у 2005 р. захищено кандидатську дисертацію «Організація та функціональні засади діяльності касаційної інстанції (на прикладі судової палати Вищого господарського суду України)» (2005 р.). У роботі з'ясовується поняття, зміст та значення інституту касації в системі судів господарської юрисдикції; досліджується комплекс організаційних аспектів побудови касаційної інстанції в системі господарських судів; аналізуються ознаки та основи діяльності касаційної інстанції господарського судочинства; визначається характер узгодженості касації з порядком апеляційного перегляду та повторної касації; розроблені рекомендації щодо вдосконалення вітчизняного законодавства [81].

У 2006 р. І. Шицьким захищено кандидатську дисертацію «Правовий статус місцевих господарських судів в Україні: становлення і розвиток». У

роботі автор аналізує становлення і розвиток господарських судів та господарського судочинства, визначає місце місцевих господарських судів як у судовій системі, так і у системі господарських судів України, надає загальну характеристику правового статусу місцевого господарського суду, розкриває сутність місцевого господарського суду як специфічної державної організації з чітко визначеною правосуб'єктністю, цільовою спрямованістю діяльності та особливим правовим статусом. Крім того, автор досліджує принципи організації діяльності та функції місцевих господарських судів [82].

У 2015 р. В. Калініченко захистила кандидатську дисертацію «Правовий статус Вищого господарського суду України». Вчена зазначає, що роль Вищого господарського суду України в системі організації судової влади України полягає у функціях, які він виконує, зокрема: функції касаційного перегляду судових рішень, правороз'яснювальної функції, інформаційно-аналітичного забезпечення та функції інформаційно-методичного забезпечення [83, с. 34-38].

Заслуговує також на увагу кандидатська дисертація Т. Федорової «Господарська юстиція в системі інститутів сучасної держави» (2018 р.), в якій розкрито роль господарської юстиції з забезпечення господарського правопорядку. В роботі досліджено правову природу інституту господарської юстиції, її функції та завдання, аналізуються наявні у світовій практиці моделі господарської юстиції та особливості застосування процедури медіації для вирішення господарських спорів [84]. Висловлені ідеї та пропозиції знайшли подальшого розвитку у монографії «Господарська юстиція у сучасній державі» (2019 р.) [47].

У 2019 р. О. Пономарьова захистила кандидатську дисертацію «Правовий статус Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду в Україні». В роботі вчена приділяє увагу етапам становлення та розвитку касаційної інстанції господарської юрисдикції на українських землях, визначає особливості функціонування цих судів в зарубіжних

країнах, досліджує зміст правового статусу Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду та, крім того, здійснює класифікацію його функцій тощо [85].

Потребують уваги й окремі наукові роботи, а саме: Д. Притики «Конституційні засади правосуддя і напрями вдосконалення господарського судочинства» (1997 р.) [86], «Арбітражний суд: проблеми організації та діяльності» (2000 р.) [87], «Роль господарських судів у захисті прав інтелектуальної власності» (2002 р.) [88], «Господарські суди в Україні: правові засади організації та здійснення правосуддя» (2002 р.) [89], В. Мамутова «Арбітражні суди та економіка» (2001 р.) [90], М. Штефана «Дослідження проблем створення, організації та функціонування господарських судів» (2003 р.) [91], Р. Куйбіди «До питання про самостійність господарської юрисдикції» (2005 р.), [92], О. Бринцева «Розмежування компетенції адміністративних і господарських судів: проблеми і перспективи» (2007 р.) [93], М. Руденко «Незалежність господарського правосуддя як гарантія свободи підприємництва» (2008 р.) [94], Т. Коломoeць «Розмежування юрисдикційних повноважень між адміністративними і господарськими судами України щодо розгляду справ у порядку адміністративного судочинства: науковий нарис» (2009 р.) [95], А. Ємельянова «Проблемні питання визначення статусу голови господарського суду в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» (2011 р.) [96], Н. Іванюти «Методологічний аналіз діяльності господарського суду» (2013 р.) [97], А. Лапкіна «Роль голови суду у адмініструванні та організації роботи господарського суду» (2013 р.) [98], Н. Дячук «Доцільність існування господарських судів у судовій системі України» (2015 р.) [99], М. Шатернікова «Поняття та місце господарських судів у національній судовій системі України» (2016 р.) [100], Т. Шепель та Є. Бойченко «Європейське спрямування господарського судочинства» (2016 р.) [46], С. Степанова «Господарські суди України в системі органів судової влади» (2018 р.) [101], О. Бутирського «Роль суду в господарському

судочинстві» (2019 р.) [102], С. Масловського «Повноваження господарського суду першої інстанції в умовах реформування законодавства: порівняльний аналіз» (2019 р.) [103], В. Суліма «Діяльність господарських судів у системі судоустрою України» (2020 р.) [104], С. Буравльова «Категорійно-понятійне розуміння адміністративно-правового статусу господарських судів України» (2020 р.) [105], О. Подцерковного «Про суперечність європейським стандартам пропозицій щодо ліквідації господарських судів» (2020 р.) [106].

Варто також звернути увагу на дисертаційні роботи, присвячені діяльності господарських судів в рамках спеціальності 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право.

Так, Н. Петренко у 2016 р. захищено дисертацію «Підсудність справ господарським судам України», в якій розроблено теоретичні положення щодо підсудності справ господарським судам України та запропоновано внесення змін і доповнень до господарського процесуального законодавства України. У роботі автор здійснює аналіз поняття «підсудність справ господарським судам», досліджує правила визначення підсудності справ цим судам та класифікує види підсудності справ господарським судам [107, с. 203].

У свою чергу, Р. Аюповою в кандидатській дисертації «Адміністративно-правові відносини за участю господарських судів в Україні» (2017 р.) охарактеризовано роль та місце господарських судів як у судовій системі, так і у системі суб'єктів адміністративного права. Значення цієї роботи в рамках нашого дослідження полягає в тому, що авторка висвітлює правові засади діяльності господарських судів та зарубіжний досвід адміністративно-правового регулювання їх діяльності, можливість його запозичення Україною [108].

У 2017 р. М. Шатерніков захистив кандидатську дисертацію «Господарські суди у системі суб'єктів адміністративного права». Автор визначив роль та місце господарських судів у судовій системі та системі

суб'єктів адміністративного права, охарактеризував правові засади діяльності господарських судів та визначив місце серед них адміністративно-правового регулювання, розкрив поняття та структуру адміністративно-правового статусу господарських судів та систематизував завдання й функції господарських судів як суб'єктів адміністративного права [109].

Варто відзначити також дисертацію В. Рунової «Адміністративні процедури в діяльності господарських судів України» (2017 р.). В рамках роботи надано характеристику поняття та особливостей господарських судів у судовій системі, визначено сутність адміністративних процедур та їх значення у діяльності цих судів. Крім того, приділяється увага проблемам розмежування адміністративних та інших правовідносин, що виникають під час відправлення правосуддя господарськими судами, проаналізовано правові засади організації діяльності господарських судів [110].

Викладені в дисертації ідеї знайшли розвитку в монографії «Адміністративні процедури в діяльності господарських судів України» (2019 р.) [111].

У 2018 р. Я. Белінською захищено кандидатську дисертацію «Адміністративно-правові засади взаємодії господарських судів з органами публічної влади та громадськістю» (2018 р.) [112]. Вважаємо, що в сучасних умовах недовіри населення до судової гілки влади та судів, дослідження засад взаємодії судів та громадськості є вкрай актуальним.

Крім дисертаційних досліджень можна також звернути увагу на монографію В. Суліма та О. Світличного «Адміністративно-правовий статус діяльності господарських судів України: проблеми та перспективи» (2019 р.), в якій розкрито сучасний стан законодавчої діяльності господарських судів України, їх адміністративно-правовий статус та визначено місце і роль господарських судів в сучасній системі судоустрою України [11].

Зауважимо, що деякі дослідження становлення та розвитку господарських судів було здійснено в рамках спеціальності 12.00.01 – теорія

та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Так, В. Балухом у 2002 р. захищено кандидатську дисертацію «Організація і діяльність комерційних судів Російської імперії: історико-правове дослідження на прикладі Одеського комерційного суду (1808-1917)». Вченим проаналізовано соціально-економічні передумови створення Одеського комерційного суду, проведено дослідження торгового судочинства Київської Русі, Московської держави та Російської імперії, визначено нормативне забезпечення діяльності комерційних судів Російської імперії, розкрито структуру комерційного суду, повноваження, компетенцію і функцію її окремих елементів. Крім того, узагальнено досвід судочинства Одеського комерційного суду після проведення судової реформи 1864 р. [12].

Попре той факт, що в роботі переважну увагу буде приділено господарським судам, вважаємо за необхідне висвітлити літературу в якій знайшли відображення деякі аспекти діяльності третейських судів.

До прикладу, у дисертації на здобуття ступеня доктора юридичних наук Ю. Притики «Теоретичні проблеми захисту прав учасників цивільних правовідносин в третейському суді» (2006 р.) досліджується місце та природа інституту третейського суду у вітчизняній правовій системі, сформульовано критерії підвідомчості справ третейському суду та визначено ознаки та стадії третейського процесу [113].

У 2010 р. В. Рекуном захищено кандидатську дисертацію «Третейські суди в Україні: організаційно-правові аспекти». В роботі автор: з'ясовує суть, передумови появи і розвитку в Україні третейських судів, створення нормативної бази для їх діяльності; розкриває призначення діяльності третейських судів (арбітражу); досліджує правовий статус осіб, які здійснюють третейський розгляд на колективній та індивідуальній основі; встановлює характер принципів організації та діяльності третейських судів [37].

Заслуговує на увагу також кандидатська дисертація Н. Вангородської «Третейський суд в Україні у Х-XVIII ст» (2011 р.). Авторкою аналізуються історичні передумови виникнення третейського суду та засади його формування, суспільно-політичні умови, що вплинули на процес становлення третейського суду в Україні у Х-XVIII ст., еволюція третейського суду на фоні загального розвитку держави і права тощо [114].

У свою чергу, І. Бут у дисертації на здобуття ступеня кандидата юридичних наук «Розгляд цивільно-правових спорів третейськими судами в Україні» (2016 р.) приділяє увагу становленню та розвитку третейського розгляду цивільно-правових спорів в Україні, місцю третейського розгляду в системі способів альтернативного вирішення спорів та місцю інституту третейського розгляду у системі національного права тощо [39].

Крім того, варто звернути увагу й на окремі статті, а саме: С. Ковальової «Третейські суди на українських землях Великого князівства Литовського» (2001 р.) [115], Н. Вангородської «Становлення третейського суду в Київській Русі» (2005 р.) [116], Н. Сердюк «Історія розвитку третейських судів в Україні в Х-XVIII ст.ст.» (2008 р.) [38], А. Гаврилішина та В. Козирєвої «Особливості розгляду спорів третейськими судами України» (2009 р.) [117], І. Бута «Деякі питання співвідношення розгляду цивільно-правового спору третейським судом та органом правосуддя» (2014 р.) [118], «Розгляд трудових спорів третейськими судами та квазіарбітражними органами» (2016 р.) [119], А. Федчишина «Генезис законодавства про третейські суди і міжнародний комерційний арбітраж» (2019 р.) [15], В. Сухоноса «Історія виникнення третейських судів» (2011 р.) [14], О. Козакевич «Третейські суди та доступ до правосуддя» (2020 р.) [120], Бутирського А., Ніколенко Л., Іванюти Н., Бутирської І., Кабенюк Ю. «Economic Disputes Resolving Models by Courts in the Post-Soviet Countries» (2021 р.) [121].

Щодо досвіду функціонування господарської юстиції в країнах Європи, то можна звернути увагу на роботи В. Шишкіна «Судові системи країн

світу» (підручник 2001 р.) [122], А. Бутирського «Класифікація моделей вирішення господарських (комерційних) спорів в країнах Східної Європи» (2013 р.) [123], , Ю. Джепи «Позитивний досвід країн Європейського Союзу щодо оптимізації законодавства у сфері господарського судочинства в Україні» (2017 р.) [124], В. Голованя «Міжнародний досвід законодавчого регулювання процедури призначення суддів на посаду» (2017 р.) [125].

Окремої уваги заслуговує огляд зарубіжної літератури щодо господарської юстиції в країнах ЄС. Так, можна відзначити праці D. Hochstrasser, N. Peter Vogt «Commercial Litigation and Enforcement of Foreign Judgments in Switzerland» (1995 р.) [126], A. Lakomska, W. Lakomski «Sad rejestrowy czy sad gospodarczy? Kognicja sadowa w sprawach oceny zgodnosci z prawem uchwal organów spółek kapitalowych podlegajacych wpisowi do rejestru sadowego» (2009 р.) [127], C. Lemerrier «Tribunaux de commerce» (2010 р.) [128], книгу G. Moens, J. Trone «Commercial law of the European Union» (2010 р.) [129], F. Squillante «The institution of the Italian "Commercial Courts" and its impact on Antitrust Damages Actions» (2013 р.) [130], L. Waelkens «The Historical Roots of Belgian Commercial Law» (2013 р.) [131], N. Stolowy «How France's Commercial Courts Stay Relevant Through the Centuries» (2017) [132], A. Biard «International Commercial Courts in France: Innovation without Revolution?» (2019 р.) [133], P. Fuller, Jr. «French Courts of Commerce» (2023 р.) [134], P. Ortolani «International commercial courts and EU law: easing the tension» (2023 р.) [135].

Окремої уваги, на нашу думку, заслуговує праця Franz T. Schwarz, Christian W. Konrad «The Vienna Rules: A Commentary on International Arbitration in Austria» (2009 р.). Інтерес до цієї книги обумовлюється тим, що вона може використовуватись як посібник з застосування Віденських правил Міжнародного арбітражного центру Федеральної економічної палати Австрії, що є провідним органом з вирішення міжнародних комерційних спорів [137].

Попри значущість спеціальної літератури, потребує на увагу й здобутки у сфері загальнотеоретичної юриспруденції. Суттєве значення у розвиток таких понять як «статус», «правовий статус», «право», «повноваження», «обов'язок», «відповідальність», «юридична відповідальність», «судовий прецедент» зроблено В. Дудченко, Ю. Оборотовим, Н. Крестовською, А. Крижанівським, В. Завальнюком, І. Антошиною, М. Рязановим, Ю. Тищенко, Г. Чуваковою, В. Федоровим та ін.

Особливої увагу для осмислення загальнотеоретичних категорій заслуговує посібник «Теорія держави і права: Державний іспит» (2007 р.) [138], підручник О Скакун «Теорія права і держави» (2010 р.) [139], монографія «Методологія та інноватика загальнотеоретичної юриспруденції» (2019 р.) [140].

Підсумовуючи огляд вітчизняної та зарубіжної літератури з проблематики функціонування господарської юстиції, можна зробити висновок щодо:

1) недостатньої розробки організаційних та функціональних аспектів діяльності господарських судів, особливо в світлі останніх викликів, обумовлених запровадженням суворих карантинних обмежень у період з березня 2020 р. по травень 2021 р. та запровадженням воєнного стану в державі з 24.02.2022 р.;

2) тенденцій поширення досліджень шляхом порівняння вітчизняного досвіду з досвідом країн Європейського Союзу;

3) міжгалузевого характеру обраної теми дисертаційної роботи (перетинається з господарським процесом, адміністративним правом, історією держави та права, політологією тощо).

Вищенаведене лише підкреслює актуальність обраної теми дисертаційної роботи та потребу її комплексного, всестороннього та послідовного дослідження.

1.3. Методологія дослідження господарської юстиції в Україні та країнах ЄС

Будь-яке наукове дослідження є послідовним процесом, головною метою якого є вироблення й теоретична систематизація об'єктивних знань про дійсність [141]. Досягнення цієї мети можливе лише у випадку вирішення певних завдань, а саме: 1) виявлення, уточнення, поглиблення та методологічне обґрунтування суттєвості, природи та структури об'єкта, що вивчається; 2) розробка принципів, умов і факторів застосування окремих методик і методів; 3) вирішення теоретичних питань, що пов'язані з проблемою дослідження (введення до наукового обігу нових понять, розкриття їх сутності і змісту); 4) виявлення тенденцій і закономірностей процесів; 5) аналіз реального стану предмета дослідження, динаміки, внутрішніх протиріч розвитку; 6) виявлення шляхів та засобів удосконалення явища, процесу, що досліджується (практичні аспекти роботи); 7) обґрунтування системи заходів, необхідних для вирішення прикладних завдань; 8) перевірка розроблених пропозицій щодо розв'язання проблеми та підготовка методичних рекомендацій для їх використання на практиці [142].

Як зазначає В. Дудченко: «Адекватна модель процесу наукового дослідження, результатом якого є нове знання, охоплює стадію формулювання й оцінки проблеми, відкриття, генерування й обґрунтування нових наукових ідей. І хоча наука не має у своєму розпорядженні яких-небудь безпомилково діючих методів генерування нових наукових ідей і гіпотез, вона має у своєму розпорядженні широку розмаїтість методів, прийомів, засобів і способів міркувань як логічного, так і евристичного характеру, що значною мірою регулюють і збагачують процес дослідження» [143, с. 16].

Погоджуючись з вченою, варто наголосити увагу на особливому значенні методології дослідження. Найчастіше під методологію розуміють:

теорію методів дослідження, створення концепцій; систему знань про теорію науки або систему методів дослідження; вчення, науку про методи наукового пізнання і перетворення дійсності [144].

У свою чергу, О. Івакін відзначає, що методологія є сукупністю методів, тобто сукупністю правил поведінки та вимог до діяльності, сформованих на основі знань про властивості об'єктивної реальності [145]. На думку І. Жаровської, методологія правознавства є складним, багатоплановим утворенням, що може розумітися у широкому та вузькому сенсах. Відповідно до широкого підходу, це теорія людської діяльності, діяльність пізнання, мислення або, якщо точніше, уся діяльність людства, враховуючи не лише власне пізнання, але й виробництво. Відповідно вузького – сукупність методів, прийомів, процедур наукового дослідження [146, с. 138].

Значення методології для наукового дослідження можна прослідкувати через функції, які вона відіграє, а саме:

- 1) визначає способи здобуття наукових знань, що відображають динамічні процеси та явища;
- 2) забезпечує всебічність отримання інформації, яка стосується предмету дослідження;
- 3) сприяє введенню до фонду теорії науки нової інформації;
- 4) забезпечує уточнення, збагачення, систематизацію наукових термінів та понять;
- 5) створює систему наукової інформації [147].

Не можна оминути й те, що методологія пізнання має певні рівні. Перший рівень це філософський рівень, який формує світогляд вченого. Другий рівень методології надає умови і критерії науковості, розробляє мову науки, загальні методи дослідження. Третій рівень методології часто називають «технічним», адже саме на ньому відбувається розробка типових методик, робочих інструкцій, стандартів, що регламентуватимуть дослідницьку роботу [148].

Досліджуючи проблему методології, варто звернути увагу на деякі подібні, але не тотожні поняття, а саме – «метод» та «методика».

Щодо методу, то його визначають предметом вивчення методології. Під ним розуміють прийом, спосіб дослідження явищ, який визначає підхід до їх вивчення та встановлення істини (це передусім теорія методу) [149]. У той саме час, метод пізнання є сукупністю процедур, що допомагають людині отримати істинне знання про світ, сукупністю прийомів та операцій теоретичного і емпіричного пізнання, а також практичного освоєння дійсності. Він дисциплінує пошук істини, дозволяє зберегти сили і час, рухатись до мети найкоротшим шляхом, регулюючи пізнавальну та інші форми діяльності людини [150].

Погоджуємося з О. Скакун щодо співвідношення методології та методу як загального та часткового. Як зазначає вчена, метод це система розумових і практичних операцій (процедур), що спрямовані на вирішення конкретних пізнавальних завдань з урахуванням визначеної пізнавальної мети. Слід погодитися також точкою зору О. Скакун, що призначення методу полягає не лише у заглибленні у сутність явищ та процесів, виявленні їх закономірностей, але й отриманні нової інформації про навколишню реальність [139].

Близькою до методу за своїм значенням є категорія «методика», яка визначається як сукупність, послідовність, порядок використання різних прийомів та методів у дослідженні. Це своєрідний тактичний план, що визначає спосіб і послідовність вирішення конкретного наукового чи практичного завдання [151].

В юридичній літературі можна зустріти значну кількість класифікацій методів. До прикладу, за кількісним критерієм, тобто з точки зору залучення того чи іншого методу до складу методології певних наук, всі методи поділяють на три групи, а саме на:

загальнонаукові – методи, які використовуються у переважній більшості наук (методи аналізу та синтезу, індукції та дедукції, структурно-функціональний тощо);

приватно-наукові – методи, які використовуються в певній групі або кількох групах наук (метод порівняльного правознавства, формально-юридичний метод, група методів тлумачення тексту тощо);

приватні – методи, які використовуються в якійсь окремій науці (або кількох близьких за предметом дослідження науках) [152].

У свою чергу, А. Машков виокремлює філософські, загальнонаукові, приватноправові, дисциплінарні, міждисциплінарні методи [153]. Натомість О. Адамова висловлює точку зору щодо наявності методів вищого, середнього та нижчого рівнів пізнання. Відповідно до традиційної класифікації методів пізнання, критерієм для якої виступає широта застосування методів, виокремлюють всеохоплюючий діалектико-матеріалістичний метод, загальні, спеціальні та конкретні методи [154].

Не вдаючись детально до висвітлення класифікацій методів пізнання, розглянемо деякі з тих, що будуть використовуватися в роботі.

Перш за все звернемо увагу на діалектичний метод. Для з'ясування його суті необхідно визначити зміст поняття «діалектика». Слово «діалектика» походить з грецького та означає мистецтво вести бесіду. У найбільш загальному вигляді під діалектикою розуміють вчення про протилежності й відмінності. Це поняття також може бути визначено як метод пізнання природи, суспільства і мислення, розглядувана в єдності з логікою і теорією пізнання, що становить фундаментальний науковий принцип дослідження багатопланової і суперечливої дійсності в усіх її проявах.

Значення діалектичного підходу полягає в тому, що він дає можливість обґрунтувати причинно-наслідкові зв'язки, постійну суперечність між сутністю і явищем, змістом і формою, об'єктивність в оцінюванні дійсності. Підтримуємо точку зору, що діалектика як фундаментальний принцип і

метод пізнання має велику пояснювальну силу, але вона не підмінює конкретнонаукові методи, пов'язані зі специфікою досліджуваної сфери, а знаходить в них прояв та реалізується через них відповідно до вимог спадкоємності й несуперечливості в методології [155, с. 6].

Досліджуючи діалектику, не можна залишити поза уваги її основні категорії: «необхідність – випадковість», «сутність – явище», «причина – наслідок», «одиничне – загальне», «форма – зміст», «можливість – дійсність», «частина – ціле» та ін. [156, с. 126]. Вони виступають універсальними логічними формами мислення, в яких відображуються загальні властивості, відносини і зв'язки, що існують в об'єктивній реальності, та без існування яких пізнання дійсності було б неможливим. На думку А. Шевчука, категорії діалектики є аксіоматичними підвалинами будь-якого наукового світогляду та мають бути теоретичною основою і понятійним каркасом методологічної свідомості сучасного дослідника [157, с. 30].

В рамках нашого дослідження діалектичний метод дозволить прослідкувати причинно-наслідкові зв'язки у становленні та розвитку господарських судів як в Україні, так і в країнах Європейського Союзу.

Використовуватиметься в роботі також історичний метод. Погоджуємось, що визначити правильність того або іншого юридичного інституту на сучасному етапі можна тільки простеживши його історичну долю, тобто обставини, в силу яких правовий інститут з'явився та змінювався. Як відзначають деякі вчені, методологічною основою здійснення історично пошуку є періодизація відповідного розвитку. Поняття «періодизація» має грецьке коріння та означає «колооберт» або певний проміжок часу. В загалі, під періодизацією розуміють раціональний спосіб впорядкування масиву емпіричної та теоретичної інформації за часовою протяжністю з метою поглиблення пізнання й розуміння змінних станів об'єктів навколишнього світу [158]. Отже, значення періодизації полягає в тому, що вона дає можливість узагальнити масиви історичних

даних, визначити причини виникнення та зміни тенденцій історичного розвитку та врахувати їх при визначенні обґрунтованості та ефективності сучасного стану досліджуємого предмета [159].

Повертаючись безпосередньо до історичного методу, зауважимо, що складність історичного пізнання зумовлена, насамперед, тим, що історія України є чередуванням періодів здобуття та втрати державності, а з приходом нової влади завжди виникали нові законодавчі акти, що регулювали ті відносини, які вона вважала головними [160, с. 48]

Подібна точка зору повністю відповідає ситуації, що склалася з господарськими судами на території сучасної України, землі якої у різні проміжки часу входили до складу інших держав. Підсумовуючи зазначимо, що історичний метод дозволить прослідкувати становлення господарської юстиції, зміни в організації та діяльності господарських судів та, як наслідок, визначити ключові етапи їх розвитку.

В рамках дисертаційного дослідження також використовуватиметься системний метод. Поняття «системність» застосовується як у філософії права, так і в юридичній науці, та має досить широкий спектр значень. Цей термін походить від поняття «система» (з грецького перекладається як «ціле», «складене із частин») та означає сукупність яких-небудь елементів, одиниць, частин, об'єднаних за спільною ознакою, призначенням [1].

Зміст цього методу полягає в тому, що система утворює єдність із середовищем та є цілісним комплексом взаємопов'язаних складових. Як правило, будь-яка досліджувана система є елементом системи більш високого рівня, а елементи будь-якої досліджуваної системи – системою більш низького рівня [161, с. 39].

В рамках дисертації системний метод дозволить розглянути статус судів господарських судів як сукупність взаємопов'язаних елементів, а фактори, що впливали на розвиток господарських судів, як сукупність взаємодоповнюючих чинників.

Особливість нашого дисертаційного дослідження полягає в акценті на порівняння функціонування господарської юстиції в Україні та країнах ЄС, тому, на нашу думку, більш детального висвітлення потребує саме метод порівняння.

У найбільш загальному сенсі порівняння – це процес відображення в людській свідомості реальних відносин тотожності та відмінності, що існують між предметами та явищами оточуючого світу. Проведення порівняння можливе за умови наявності двох об'єктів та підстави порівняння – властивості, за якою ці об'єкти порівнюються. За результатами порівняння готуються висновки [162, с. 29]. Таким чином, виглядає логічним виокремлення у процедурі порівняння певних етапів: 1) визначення об'єктів та одиниць аналізу (країн, соціальних груп, процесів тощо); формулювання критеріїв порівняння; перевірка методологічної еквівалентності порівняння; оцінка цільових параметрів обраних об'єктів; інтерпретація спільного та відмінного.

Основне значення порівняльного аналізу полягає в отриманні нової інформації не тільки про властивості порівнюваних явищ і процесів, а й про їх прямі та непрямі взаємозв'язки і, можливо, про загальні тенденції їх функціонування та розвитку. Як справедливо вказують французькі дослідники М. Доган та Д. Пелассі, хоча спочатку порівняння може бути викликане пошуком інформації, воно одночасно є ключем до пізнання. Саме це робить його одним з найбільш плідних напрямків мислення [163].

Використовуватиметься в роботі також один з видів соціологічних досліджень – анкетування. Його перевагою є можливість отримання значного обсягу інформації в порівняно короткий час (не враховуючи час, витрачений на розробку анкети й обробку вже заповнених).

Під анкетною розуміють сукупність упорядкованих за формою і змістом запитань, на які дослідник пропонує відповісти респондентам; тиражований документ, який містить певну сукупність запитань, сформульованих і пов'язаних між собою за встановленими правилами.

Під час підготовки анкети необхідно враховувати те, що запитання: 1) повинні відповідати цілям і завданням дослідження; 2) мають бути зрозумілими та короткими; 3) повинні стимулювати респондента до активної участі в опитуванні; 4) не повинні нав'язувати респонденту ту чи іншу відповідь.

За структурою запитання в анкеті поділяють на: а) відкриті (питання, коли респонденту не пропонуються варіанти відповіді); б) закриті (поділяються на альтернативні, які припускають вибір респондентом лише одного варіанта відповіді, і неальтернативні, які дозволяють обрати респонденту декілька варіантів відповіді).

У свою чергу, за формою анкети можуть бути: а) прямі (запитання дозволяють одержати пряму інформацію від респондента); б) непрямі (питання дозволяють одержати необхідну інформацію не прямо, а за допомоги серії запитань) [164].

Підготовлена нами в рамках роботи анкета має змішаних характер. За її допомоги було опитано п'ятдесят суддів господарської юстиції щодо проблем функціонування господарської юстиції в державі та особливо тих, що обумовлені запровадженням воєнного стану в державі (Додаток Б).

Ще одним методом, який буде використано в роботі, є метод моделювання. Моделювання базується на заміщенні реальних об'єктів їх умовними зразками або аналогами. Цим методом описуються структура об'єкта (статична модель), процес його функціонування та розвитку (динамічна модель).

Загалом моделлю є уявна або матеріальна система, що відображає або відтворює об'єкт дослідження та може замінити його таким чином, що її вивчення дасть нову інформацію про цей об'єкт. Зауважимо, що метод моделювання має певні етапи: а) визначення завдання; б) визначення аналога; в) вибір або створення моделі; г) розробка конструкта; д) вивчення та аналіз моделі; е) переведення знань з моделі на оригінал [165].

Отже, цей метод є ефективним засобом виявлення суттєвих ознак явища та процесів за допомогою моделі.

Разом з моделюванням завжди використовуватиметься метод прогнозування. В загалі, прогноз це: наукове обґрунтоване уявлення про напрямок розвитку; ймовірна модель, за допомогою якої можна спрогнозувати наслідки та прийняти необхідні заходи, спрямовані на досягнення необхідного соціального результату. У свою чергу, прогнозування – це метод, який передбачає використання як накопиченого в минулому досвіду, так і поточних припущень відносно майбутнього в цілях його визначення. Його метою є отримання науково обґрунтованих варіантів тенденцій розвитку (зміни) досліджуємого предмета в часі і просторі.

В рамках дисертаційної роботи методи моделювання та прогнозування дозволять визначити переваги та складнощі, що можуть виникнути під час запровадження можливості участі підприємців у відправленні правосуддя.

Ще однією парою методів виступатимуть метод аналізу та синтезу. Під аналізом розуміють розкладання (уявне чи реальне) цілих об'єктів на їх складові елементи з метою подальшого вивчення, класифікації та систематизації за певними властивостями, якостями та ознаками. У свою чергу, застосування синтезу, має призвести до з'єднання компонентів складного явища, створення нової конструкції з певною метою, певною функцією і за певним планом дослідника [166, с. 58].

Ці методи будуть використані під час дослідження правового статусу суддів господарських судів, правових засад діяльності господарських судів тощо.

Наступною парою взаємодоповнюючих наукових методів виступатиме індукція та дедукція. Під індукцією розуміють метод дослідження при якому на підставі знання про окреме робиться висновок про загальне. Основою індукції є досвід, експеримент, спостереження. Протилежною до

індукції є дедукція – метод дослідження, за яким окреме пізнається на основі знання загального [1].

Метод індукції в рамках дисертаційної роботи дозволить зробити висновки щодо загальних рис у розвитку господарських судів країн Європейського Союзу на підставі досвіду таких держав як Німеччина, Франція, Австрія, Польща тощо. У свою чергу, знання про загальні тенденції розвитку господарських судів в країнах ЄС дозволить виявити вплив європейського досвіду на господарські суди України.

Можна також звернути увагу на герменевтичний метод. У широкому сенсі герменевтика (від грец. *hermeneutike*) це мистецтво тлумачення і розуміння. Зауважимо, що упродовж тривалого часу герменевтика обмежувалася виключно тлумаченням текстів, але у ХХ ст. набула рис філософської дисципліни. Використання герменевтичного методу дозволяє зосередити увагу на функціональних зв'язках між нормами права при їх тлумаченні. З герменевтичним методом дуже тісно пов'язаний формально-юридичний, який надає можливість пізнати внутрішні форми правових явищ і процесів. Значення цього методу обумовлюється тим, що шляхом різних логічних операцій окремі правові положення перетворюються в загальні поняття, з яких виводяться певні логічні висновки і здійснюється тлумачення розглядуваних категорій [167, с. 62].

Таким чином, вкрай важливим для будь-якого дослідження є понятійно-категоріальний апарат, адже його вивчення та удосконалення впливає на якість результатів наукового дослідження. У дисертаційному дослідженні використано основні визначення (категорії), закріплені в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» та ГПК України, до прикладу:

суддя – громадянин України, який відповідно до Конституції України та закону призначений суддею, займає штатну суддівську посаду в одному з судів України і здійснює правосуддя на професійній основі;

місцевий господарський суд – окружний господарський суд;

апеляційні суди з розгляду господарських справ – апеляційні господарські суди, які утворюються у відповідних апеляційних округах;

Верховний Суд – найвищий суд у системі судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом.

Як було зазначено на початку дослідження, методологія не обмежується виключному методами пізнання, але включає ще й принципи пізнання. Щодо останніх, то в науці їм надають роль «об'єднувачів». Загалом під ними розуміють певні ключові установки суб'єкта пізнання щодо відносності, можливості, допустимості і доцільності застосування, використання певного методу, певної методики, того чи іншого способу в науково-пізнавальній діяльності. Крім того, завдяки принципам пізнання здійснюється оцінювання ступеня істинності отриманої інформації (знання) [153].

Розглянемо деякі з принципів пізнання та їх сутність:

принцип єдності теорії і практики (теорія та практика є сторонами в діяльності людини);

принцип визначеності (теоретичне усвідомлення об'єктивної дійсності обумовлюється класовими інтересами і цілями);

принцип конкретності (відображення дійсності в мисленні є істинним, якщо воно конкретно);

принцип пізнаваності (об'єктивний світ може бути пізнаний, адже для цього немає принципових перешкод);

принцип об'єктивності (пізнання – нескінченний процес поглиблення мислення від явищ до сутності, що вимагає неупередженості в аналізі дійсності, розгляду процесів, явищ, речей такими, якими вони є у різноманітті їхніх сторін, зв'язків та відносин);

принцип причинності (обумовленість одного явища іншим);

принцип розвитку (формування наукового знання потребує повного та всебічного відображення об'єктивності процесів становлення і розвитку

об'єкта дослідження, його протиріч, процесу кількісних і якісних змін, їхнього взаємного переходу) [168].

Підсумовуючи висвітлення методологічної бази дослідження, вважаємо за доцільне зробити висновок щодо неможливості надання якомусь одному методу чи принципу дослідження ролі головного чи ключового. Лише у своїй сукупності та взаємозв'язку вони сприяють обґрунтованості, об'єктивності, достовірності, повноті проведеного дослідження та зроблених на його підставі висновків та пропозицій.

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ГОСПОДАРСЬКИХ СУДІВ В УКРАЇНІ

2.1. Правові засади функціонування господарських судів в системі судоустрою України

Досліджуючи правові засади функціонування господарських судів у системі судоустрою України, варто, перш за все, приділити увагу визначенню поняття «правові засади» та суміжним з ним. Поняття «правові засади» складається зі слів «правові» та «засади». Термін «правовий» у загальному сенсі означає той, що стосується права. Відповідно до словника, право це: 1) система встановлених або санкціонованих державою загальнообов'язкових правил (норм) поведінки, що виражають волю пануючого класу (в експлуататорському суспільстві) або всього народу (в соціалістичному суспільстві); 2) система загальнообов'язкових, формально визначених, встановлених і забезпечуваних державою правил поведінки; 3) законодавство або здійснювана державою форма законодавства, залежна від соціального устрою країни [1].

Заслугує на увага точка зору А. Полякова, який зазначає, що право існує тоді, коли воно має певне соціально-культурне змістове наповнення, легітимізоване в суспільстві та визначає права й обов'язки членів цього суспільства. Крім того, вчений вважає, що право існує й поза державою, а створення норм права не варто пов'язувати виключно з нормативно-державним волевиявленням, а із необхідністю соціального визнання прийнятих державою нормативно-правових актів та можливістю безпосереднього соціального виникнення права. Підтримуємо тезу щодо того, що право є динамічною системою, яка характеризується подекуди конфліктним, але синергійним процесом взаємодії правових норм різних підсистем [169].

Отже, право має загальносоціальну сутність, служить інтересам суспільства та забезпечує організованість, впорядкованість, стабільність і розвиток соціальних зв'язків [169].

Щодо поняття «засади», то в сучасній українській мові воно визначається як: 1) основа чогось; 2) те головне, на чому ґрунтується, базується що-небудь; 3) вихідне, головне положення, принцип; 4) основа світогляду, правило поведінки; 5) спосіб, метод здійснення чогось [1]; 6) достатня і (або) необхідна умова для чого-небудь: буття, пізнання, думки, діяльності [170, с. 109].

Окремої уваги потребує проблема співвідношення таких понять як «принципи», «засади» та «основи». Термін «принцип» (від латинського – «*princīpium*») означає початок або основу, це те, що лежить в основі певної теорії науки, внутрішнє переконання людини, основне правило поведінки [171]. У тлумачному словнику Даля поняття «принцип» визначається як наукове чи моральне начало, основа, правило, від якого не відступають [172].

У науковій літературі поняття «принцип» ототожнюється з основними, керівними засадами (ідеями), вихідними теоретичними положеннями, закономірністю, сутністю та ін. [173, с. 40]. На думку Н. Бакаянкової, принципи дозволяють дослідити функціональні та організаційні основи досліджуємого інституту через закріплену у законодавстві систему ідей, кожна з яких відображає якесь окреме визначене начало та у сукупності характеризують увесь інститут. Вчена також досліджує співвідношення вищезазначених понять з більш фундаментальною правовою категорією – «основи». Погоджуємося, що дискусія щодо співвідношення категорій «основи», «засади» та «принципи» є проявом особливостей сучасного стану національної юридичної науки з ґносеологічної точки зору, проте поняття «основи» є ширшим, аніж поняття «засади» та «принципи», а поняття «засада», у свою чергу, є ширшим за поняття «принцип» [174, с. 94].

Повертаючись безпосередньо до поняття «правові засади», не можна оминати факт відсутності щодо нього єдиного визначення, адже воно розглядається у трьох аспектах, а саме як:

- 1) система нормативно-правових актів, що регулює певну сферу суспільних відносин або функціонування їх суб'єктів;
- 2) норми права, що встановлюють певні правила діяльності суб'єктів суспільних відносин, що містяться в законодавчих актах;
- 3) керівні начала (принципи) відповідної діяльності окремих органів, що закріплені нормами відповідних законодавчих та підзаконних актів [175, с. 166].

Як зазначає Є. Шевченко, правові засади є базовими нормами права, що знаходять своє безпосереднє втілення у відповідних нормативно-правових актах, які визначають як особливості статусу державного органу, так і специфіку його реалізації в межах відповідних правовідносин. На думку вченого, правові засади діяльності державних органів є частиною механізму правового регулювання [176, с. 168]. У зв'язку з такою позицією, вважаємо за доцільне звернути увагу на деякі суміжні поняття, а саме – «правове регулювання» та «правовий вплив».

Загалом, правове регулювання є лише одним з багатьох аспектів дії права в суспільстві, що характеризує спеціально-юридичний вплив на поведінку і діяльність суб'єктів права (окрім спеціально-юридичного впливу наявний також інформаційний, орієнтаційний та мотиваційний) [177, с. 200].

В юридичній літературі правове регулювання здобуло певних ознак, а саме:

- 1) є нормативним впливом на суспільні відносини;
- 2) здійснюється за допомогою спеціальних юридичних засобів, до яких зазвичай зараховуються правові явища, що знаходять вираження в настановах та діяннях, за допомогою яких задовольняються інтереси й

потреби суб'єктів правовідносин та відбувається досягнення соціально корисних цілей;

3) має власні предмет і об'єкт (перший утворює загальнозначущі, свідомо-вольові, стійкі, повторні правовідносини; другий визначає поведінку або/та діяльність суб'єктів правовідносин);

4) повинно здійснюватися у відповідності до вимог, тобто базових положень, що сформульовано з урахуванням суспільного досвіду, специфіки об'єкта і предмета правового регулювання, яким повинна відповідати чинна система джерел права;

5) є складно організованою системою [178, с. 9-10].

Щодо правового впливу, то відмінність від правового регулювання полягає в тому, що при впливі державний примус як один з елементів правового регулювання відсутній. Отже, якщо правовому регулюванню властивий як примус, переконання та добровільне виконання, то правовий вплив характеризується не тільки відсутністю примусу, але і неможливістю його застосування [177, с. 201].

Щодо правових засад діяльності господарських судів, то можна зустріти точку зору, що це санкціоновані й забезпечені уповноваженими державою органами, непорушні правила діяльності місцевих, апеляційних та касаційного господарського суду щодо захисту порушених або оспорюваних прав й охоронюваних законом інтересів суб'єктів підприємницької діяльності, вжиття заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням, а також діяльності, пов'язаної із організацією господарського судочинства [109, с. 50].

Таким чином, можемо припустити, що правові засади функціонування господарських судів це система обов'язкових для дотримання правових норм, що визначають особливості організації та діяльності господарських судів, розгляду ними справ, що віднесені до їх компетенції.

Звернемо увагу на пропозицію І. Павлюка поділяти правові засади на дві групи: загальні та спеціальні [178]. На думку вченого до загальних

відносяться: Конституція України від 28.06.1996 р., ГК України від 16.01.2003 р., Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. та інші нормативно-правові акти. Що стосується спеціальних актів, то до неї вчений відносить Інструкцію з діловодства в місцевих та апеляційних судах України від 20.08.2019 р., Правила пропуску осіб до приміщень Господарського суду тощо.

У цілому погоджуємося з запропонованим поділом, проте вважаємо за доцільне згрупувати правові засади залежно від території їх дії, а саме на – національні (ті, що поширюють свою дію на господарські суди на всій території держави) та локальні (поширюють свою дію лише на конкретний господарський суд).

Розглянемо ключові національні правові засади:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. – Основний закон держави, який не лише гарантує право кожної особи на судовий захист, але й визначає організаційні та функціональні аспекти діяльності судів в Україні, гарантії незалежності і недоторканості суддів, порядок їх призначення на посаду, звільнення з посади, припинення повноважень тощо [25].

2. Рішення Конституційного Суду України. Рішення цього суду можуть мати як загальний характер та стосуватися організації та діяльності судів, прав та обов'язків суддів, гарантій їх діяльності тощо, так і бути більш спеціалізованими у напрямку господарського права та господарського процесуального права. У якості прикладу можна навести такі рішення:

Рішення від 11.03.2011 р. № 2-рп/2011 (правовий статус судді включає конституційно визначені гарантії незалежності та недоторканності суддів при здійсненні правосуддя та правову відповідальність за невиконання своїх обов'язків) [179];

Рішення від 16.06.2011 р. № 5-рп/2011 (порушення суддею присяги є однією з підстав для його звільнення з посади відповідно до п. 5 ч. 5 ст. 126 Основного Закону України) [180];

Рішення від 19.09.2012 р. № 17-рп/2012 (статутний капітал та майно приватного підприємства є об'єктом спільної сумісної власності подружжя, якщо він був сформований за рахунок спільної сумісної власності подружжя) [181];

Рішення від 06.04.2022 р. № 2-р(П)/2022 (третейські суди не є державними органами, не належать до системи судоустрою та не відправляють правосуддя) [182].

2. ГПК України від 16.01.2003 р. Формулює завдання господарського судочинства, визначає юрисдикцію господарських судів, їх повноваження та порядок відправлення правосуддя [45].

3. ГК України від 16.01.2003 р. Визначає основні засади господарювання в Україні, регулює господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання [183].

Згадуючи ГК України, необхідно звернути увагу на проект Закону України «Про особливості регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об'єднань у перехідний період» № 6013 від 09.09.2021 р. [184]. Законопроект пропонує відмову від права господарського відання та оперативного управління, тобто від речових прав, на яких побудована діяльність державних органів, організацій, підприємств та установ. Крім того, у прикінцевих та перехідних положеннях передбачена втрата чинності Господарським кодексом України.

Запропоновані нововведення визвали гостру дискусію серед науковців та практиків та знайшли як прихильників, так і супротивників. На думку перших, переважна більшість норм ГК України дублюються в ЦК України та інших актах цивільного законодавства. Крім того, деякі вчені вважають ГК України актом XX ст., заснованим на ідеях радянських науковців, а ЦК України таким, що розрахований на перспективу, поєднує класичні

конструкції, створені ще за часів давнього римського права, та новації у правовому регулюванні, спрямовані у майбутнє [185].

На думку супротивників законопроекту, такі нововведення є відмовою від особливостей правового режиму державного майна й переведення державних організацій на рейки приватного права та, як наслідок, призведе до трансформації державної та комунальної власності. Висловлюються також побоювання щодо ліквідації господарської юстиції через втрату чинності ГК України [186].

Зауважимо, що це не перша спроба ліквідації Господарського кодексу України, адже у 2019 р. подавався Проект Закону про внесення змін і доповнень до деяких законів України з метою вдосконалення цивільного законодавства № 2635, який також передбачав втрату чинності ГК України.

На нашу думку, скасування Господарського кодексу України є неприйнятним оскільки він врегульовує відносини, що мають публічно-правовий елемент, які не можуть за своєю суттю міститися в Цивільному кодексі України. Отже, вважаємо, ГК України таким, що потребує вдосконалення (до прикладу, у частині положень, що дублюються з ЦК України) задля його відповідності європейським стандартам.

Щодо досвіду країн ЄС, то деякі вчені вказують на існування тенденції відмови від дуалізму приватного права. До прикладу, від нього відмовилися в Італії, Швейцарії, Нідерландах [187]. Проте значна кількість країн ЄС мають кодифікований акт у комерційній (торгівельній, господарській) сфері. До прикладу, у Бельгії в 2013 р. було прийнято Господарський кодекс, що складається із вісімнадцяти книг та містить положення про господарську діяльність, загальний статус компаній, положення про конкуренцію, захист прав споживачів, безпеку продуктів та послуг, господарські контракти, електронну комерцію тощо. У Франції новий Комерційний кодекс було прийнято у 2007 р., а в Іспанії у 2014 р. уряд представив у парламент новий Комерційний кодекс на заміну старого.

У Німеччині діє Німецьке торговельне укладення 1900 р. (або Комерційний кодекс). Зауважимо, що значну кількість норм щодо публічної звітності, захисту конкуренції та забезпечення свободи руху капіталів було включено до нього на початку 2000 р. у зв'язку із процесами євроінтеграції.

Комерційні кодекси діють також у таких європейських країнах, як Болгарія, Португалія, Латвія, Люксембург, Чехія, Естонія [188].

Таким чином, можна зробити висновок, що існування в Україні окремого кодифікованого акту для врегулювання господарських відносин не лише відповідає історичним особливостям національного законодавства, але й європейській практиці.

3. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. Визначає організацію судової влади, систему правосуддя, правовий статус суддів та присяжних, систему та повноваження органів суддівського самоврядування, порядок зайняття посади судді, звільнення з посади та припинення повноважень, особливості забезпечення суддів тощо [34].

4. Кодекс суддівської етики від 22.02.2013 р. Цей документ складається з преамбули та трьох розділів (загальні положення, поведінка судді під час здійснення правосуддя та позасудова поведінка судді). У преамбулі передбачено обов'язок судді демонструвати і пропагувати високі стандарти поведінки. Для цього судді добровільно беруть на себе більш істотні обмеження, пов'язані з дотриманням етичних норм як у поведінці під час здійснення правосуддя, так і поза нього.

З урахуванням процесів діджиталізації усіх сфер суспільного життя, вважаємо за доцільне приділити увагу етичним вимогам до поведінки судді у мережі Інтернет, які закріплені у Кодексі. На жаль, цьому аспекту суддівського життя присвячено лише одну статтю – ст. 20: «Участь судді у соціальних мережах, Інтернет-форумах та застосування ним інших форм спілкування в мережі Інтернет є допустимими, проте суддя може розміщувати, коментувати лише ту інформацію, використання якої не завдає шкоди авторитету судді та судової влади» [189]. На відміну від

Правил адвокатської етики, які містять перелік соціальних мереж, на які поширюються вимоги щодо поведінки адвоката, принципів, на яких має будуватися ця поведінка, Кодекс подібні питання не врегульовує. Крім того, останні зміни до Правил адвокатської етики було внесено у лютому 2019 р., а редакція Кодексу суддівської етики з моменту його прийняття не оновлювалась. Вважаємо подібну ситуацію неприпустимою, а з урахуванням переходу все більшої кількості суспільних відносин у площину онлайн, такою, що потребує виправлення. Таким чином, пропонуємо доповнити ст. 20 Кодексу суддівської етики ч. 2: «Під час використання Інтернет мережі суддя повинен дотримуватися таких принципів як відповідальність, тактовність, скромність, коректність, збереження професійної таємниці, підтримання авторитету судової гілки влади та збереження довіри суспільства до неї».

4. Правила поведінки працівника суду від 06.02.2009 р. (у редакції станом на 01.01.2021 р.). Їх метою є визначення стандартів поведінки працівників суду з дотриманням особистої, професійної та організаційної етики задля підтримання авторитету, незалежності і ефективності судової влади, підвищення довіри населення до суду. Правила поширюють свою дію на будь-яку особу, яка працює в суді, крім суддів [190].

5. Закон України «Про судовий збір» від 08.07.2011 р. Закон визначає правові засади справляння судового збору, його платників, об'єкти та розміри ставок судового збору, порядок його сплати, звільнення від сплати та повернення. До прикладу, передбачено, що за подання до господарського суду позовної заяви майнового характеру судовий збір складає 1,5 % ціни позову, але не менше одного розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб (з 01.12.2022 р. – 2 684 грн) і не більше трьохсот п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб (з 01.12.2022 р. – 939400 грн) [191]).

Взагалі, висвітлюючи питання судового збору, варто зазначити, що запровадження воєнного стану не було визнано причиною для звільнення

осіб від сплати судового збору. Однак, Закон України «Про судовий збір» було доповнено положенням щодо відсутності обов'язку сплачувати судовий збір за подання позову чи апеляційної скарги у справах про заборону політичної партії, анулювання реєстраційного свідоцтва політичної партії. Усвідомлюючи причини таких змін, вважаємо за необхідне з метою підтримання малого та середнього бізнесу передбачити певні пільгові умови для суб'єктів господарювання під час дії воєнного стану в державі у разі звернення до господарського суду.

6. Положення про автоматизовану систему документообігу суду від 26.11.2010 р. Вказане положення надає визначення таких понять як «автоматизована система», «адміністратор автоматизованої системи», «технічний адміністратор», визначає порядок функціонування автоматизованої системи, обов'язки, права користувачів цієї системи, порядок автоматизованого розподілу судових справ між суддями тощо [192].

Зауважимо, що цей документ потребує деяких змін. Так, п. 1.4.2. передбачає, що: «У місцевих та апеляційних господарських судах, *Вищому господарському суді України* використовується комп'ютерна програма «Діловодство спеціалізованого суду», розроблена адміністратором автоматизованої системи для судів господарської юрисдикції». Вважаємо за необхідне прибрати згадку про Вищий господарський суд з метою узгодження цього Положення відповідно до чинної системи судоустрою держави.

7. Закон України «Про доступ до судових рішень» від 22.12.2005 р. Закон визначає порядок доступу до судових рішень з метою забезпечення відкритості діяльності судів загальної юрисдикції, прогнозованості судових рішень та сприяння однаковому застосуванню законодавства [193]. На нашу думку, цей нормативно-правовий акт також потребує певних змін у зв'язку з тим, що Конституція України більше не містить поділу судів на суди загальної та конституційної юрисдикції, а положення щодо

Конституційного Суду України були вилучені з Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Отже, вважаємо за потрібне словосполучення «суди загальної юрисдикції» в тексті Закону України «Про доступ до судових рішень» замінити на «суди системи судоустрою».

8. Інструкція про порядок передання до архіву місцевого та апеляційного суду, зберігання в ньому, відбору та передання до державних архівних установ та архівних відділів міських рад судових справ та управлінської документації суду від 15.12.2011 р. Цей документ визначає порядок формування судових справ, експертизу їх цінності, порядок підготовки та передачі судових справ та документації, що утворилася в процесі управлінської діяльності суду до архіву місцевого та апеляційного суду. Крім того, Інструкція регулює питання, пов'язані з забезпеченням збереженості документів архівного фонду суду, їх передання на зберігання до державних архівних установ та архівних відділів міських рад, а також їх відбору для знищення. Дія цієї Інструкції поширюється на документи на паперових та електронних носіях [194].

9. Інструкції з діловодства в місцевих та апеляційних судах України від 20.08.2019 р. Інструкція надає визначення таких понять як «архів суду», «бланк службового документа», «опис справ» тощо, регламентує порядок приймання та реєстрації документів, приймання, обліку і зберігання речових доказів, формування та оформлення судових справ [195].

Щодо господарських судів, то відповідно до Інструкції передбачено, що виклики і повідомлення у господарських справах здійснюються шляхом вручення ухвали в порядку, передбаченому ГПК України для вручення судових рішень. Крім того, закріплено, що справи, які передані для розгляду в межах справ про банкрутство з господарського суду або судів інших юрисдикцій, мають містити єдиний унікальний номер справи про банкрутство та в дужках єдиний унікальний номер справи, який був визначений раніше [195].

Безумовно, можна назвати значну кількість й інших нормативно-правових актів, серед них, до прикладу, Закони України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р., «Про державну службу» від 10.12.2015 р., «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 р., «Про інформацію» від 02.10.1992 р., «Про доступ до публічної інформації» від 13.01.2011 р., «Про звернення громадян» від 02.10.1996 р., «Про безоплатну правову допомогу» від 02.06.2011 р., «Про виконавче провадження» від 02.06.2016 р., «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень» від 05.06.2012 р. тощо. Вказаний перелік не є вичерпним та потребує самостійного окремого дослідження.

Що стосується другої групи – локальних актів, то до них відносимо, до прикладу, такі:

1. Положення про апарат господарського суду Одеської області від 13.03.2019 р. Документ складається з п'яти розділів: «Загальні положення», «Основні функції апарату суду», «Керівник та заступники керівника апарату суду», «Структура апарату суду» та «Прикінцеві положення». До прикладу, у п. 1 зазначено, що апарат Господарського суду Одеської області здійснює організаційне забезпечення роботи суду відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [196].

2. Положення про апарат Господарського суду Херсонської області від 25.02.2019 р. Документ складається з чотирьох розділів «Загальні положення», «Основні функції апарату суду», «Керівник апарату суду, його заступники», «Структура апарату суду» [197]. За своїм змістом це Положення є подібним до попереднього, адже були розроблені на підставі Типового положення про апарат суду, затвердженого Державною судовою адміністрацією від 08.02.2019 р. [198].

3. Положення про збори суддів Господарського суду Одеської області від 19.02.2020 р. (з подальшими змінами). Регламентує правові засади діяльності зборів, порядок їх скликання, підготовки, проведення, порядок

розгляду та прийняття рішень з питань, що належать до компетенції зборів суддів [199].

4. Правила внутрішнього трудового розпорядку Господарського суду Одеської області від 17.10.2016 р. Ці правила визначають загальні положення щодо організації внутрішнього трудового та службового розпорядку Господарського суду Одеської області, режим роботи, умови перебування в суді суддів, державних службовців, працівників патронатної служби, працівників, що виконують функції з обслуговування та робітників та забезпечення раціонального використання робочого часу [200].

5. Положення про забезпечення доступу до публічної інформації у Господарському суді Одеської області від 25.06.2022 р. Положенням передбачено, що доступ до публічної інформації про діяльність суду забезпечується: 1) розміщенням публічної інформації на офіційному веб-сайті суду в мережі Інтернет; 2) розміщенням публічної інформації на інформаційних стендах у приміщенні суду; 3) присутністю запитувачів інформації на відкритих судових засіданнях у суді в порядку, визначеному чинним законодавством; 4) наданням інформації за запитом на інформацію. 5) оприлюдненням на єдиному державному веб-порталі відкритих даних [201].

Зазначимо, що з запровадженням воєнного стану на території держави доступ до інформації на сайті судів щодо керівництва суду, суддів та структури суду тимчасово обмежено. Таке рішення було прийнято з метою запобігання загрози життю та здоров'ю суддів та учасників судового процесу. Вкрай позитивним є той факт, що ця інформація була також прибрана з серверів Гугл, з так званих «кешованих версій» веб-сторінок.

5. Про оголошення конкурсу на вакантну посаду державної служби Господарського суду Одеської області [202]. Зауважимо, що на час дії воєнного стану прийом на роботу здійснюється без конкурсу.

Підсумовуючи можемо зазначити, що друга група (локальних) правових засад у певному сенсі деталізує положення першої групи,

базується на ній та має з нею узгоджуватися. Крім того, можна стверджувати, що всі вищенаведені правові засади мають за своїм змістом змішаний характер, а норми, що в них містяться за змістом регулювання можуть бути поділені на: організаційні, функціональні, матеріально-технічні, інформаційні, кадрові, морально-етичні тощо.

Попри запропонований вище поділ правових засад (на національні та локальні), можна запропонувати й інший критерій, а саме, залежно від місця закріплення норми: 1) правові засади, що закріплені на міжнародному рівні; 2) правові засади, що закріплені на національному рівні (можуть поділятися на певні підгрупи: закріплені у Конституції України; інших нормативно-правових актах; актах органів суддівського врядування (можуть бути обов'язковими для всіх господарських судів або лише для конкретного господарського суду)).

Висвітливши правові засади діяльності господарських судів, звернемо окремої уваги на Закон України «Про судоустрій і статус суддів» та закріплені ним принципи побудови системи судоустрою: територіальність, спеціалізація та інстанційність. Зважаючи на те, що у ст. 125 Конституції України закріплено побудову судоустрою в Україні з урахуванням принципів територіальності та спеціалізації і визначення її законом, то погоджуємося з тезою, що три вищеназвані засади є конституційно і законодавчо визначеними принципами побудови системи судів керівного характеру (вихідними положеннями), що визначають побудову судових органів та спрямовані на реалізацію завдань, пов'язаних зі здійсненням правосуддя. Вказані принципи є організаційними (судоустрійними) і діють у межах єдиної цілісної взаємопов'язаної і взаємозалежної системи [203, с. 146].

Розглянемо кожен з цих засад та визначимо їх вплив на організацію та діяльність саме господарських судів.

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» у ч. 1 ст. 18 передбачає спеціалізацію судів на розгляді цивільних, кримінальних, господарських,

адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. У наступних частинах законодавець закріплює обов'язкову спеціалізацію суддів із здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх та надає можливість зборам суддів відповідного суду запроваджувати спеціалізацію суддів з розгляду конкретних категорій справ за потреби. Проблематика щодо спеціалізації суддів буде розглянута нами у наступному підпункті роботи.

Досліджуючи сутність принципу спеціалізації судів, варто звернути увагу на передумови його виникнення в побудові системи судоустрою України. Як зазначає Л. Нестерчук, на його появу вплинув розвиток суспільних відносин та розширення законодавчої бази, що регулювала ці відносини. Як наслідок, виникла ситуація, коли один суддя не міг бути компетентним у всіх категоріях справ, які надходили до розгляду [204, с. 161].

Щодо змісту цього принципу, то Н. Сибільова під ним розуміє принцип побудови судової системи, що передбачає наділення повноваженнями розглядати і вирішувати судові справи, що впливають з певного виду правовідносин, конкретний суд як елемент цієї системи [205, с. 44].

Відзначимо, що виокремлюють два види спеціалізації судів: зовнішню та внутрішню. Перший вид передбачає створення відокремленої підсистеми судів, які мають чітко окреслену юрисдикцію і правила розгляду справ, а другий – загальний розподіл обов'язків між суддями одного суду шляхом створення спеціальних палат (окремих структурних одиниць) або запровадження спеціалізації окремих суддів з розгляду конкретних категорій справ [206, с. 53].

По іншому розглядає види спеціалізації судів В. Сердюк, акцентуючи увагу на таких її проявах: 1) утворення відносно автономних підсистем судових органів; 2) утворення окремих судів у складі загальної (неспеціалізованої) юрисдикції; 3) утворення тільки спеціалізованих

судових органів адміністративної юстиції; 4) утворення квазісудових (недержавних) органів для вирішення певних категорій спорів [203, с. 144].

Таким чином, щодо господарських судів, то зовнішня спеціалізація знайшла прояв у функціонуванні місцевих господарських судів (наразі їх в країні двадцять сім) та апеляційних господарських судів (сім судів). У свою чергу, внутрішня спеціалізація знайшла прояв у функціонуванні Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду.

Щодо значення судової спеціалізації, то можна погодитися з точкою зору Ю. Войнолович, яка вказує, що спеціалізація судів у розгляді певних категорій справ сприяє поглибленню знань суддів в окремих галузях законодавства, практики його застосування, підвищенню професіоналізму. Як наслідок, це сприяє більш надійному захисту прав і свобод людини, прав і законних інтересів юридичних осіб [207, с. 90]. Можна також зустріти точку зору, що принцип спеціалізації судової системи є спеціальним проявом загальнотеоретичного принципу розподілу функціональних повноважень під час побудови судової системи України, відповідно до якого окремі суди і судді спеціалізуються на розгляді певних категорій справ, об'єднаних подібністю об'єкта спірних правовідносин і спільною процедурою розгляду [208, с. 197].

Повертаючись до спеціалізації судів, не можна оминати той факт, що вона має не має бути занадто вузькою та занадто широкою. Як зазначає Л. Нестерчук, під час вибору оптимального рівня спеціалізації має бути один критерій: ефективність здійснення правосуддя, якість та оперативність розгляду судових справ [204, с. 18].

Зазначимо, що спеціалізація судів не може також розглядатись як самоціль, вона є лише гарантією забезпечення належного та ефективного правосуддя і потребує перш за все удосконалення вже відомих історії судочинства форм здійснення правосуддя. Крім того, непродумане і непідготовлене з точки зору історичних, економічних, соціологічних потреб створення судів, невластивих національній системі судочинства, може

спровокувати проблеми розмежування їх компетенції, що негативно позначиться на роботі останніх.

В рамках нашого дослідження таким кодексом виступає Господарський процесуальний кодекс України. Так, ст. 20 ГПК України визначає перелік справ, підсудних господарським судам за предметною юрисдикцією. До прикладу, це справи у спорах через:

1) укладання, зміну, розірвання та виконання правочинів у господарській діяльності (крім правочинів, в яких стороною є фізична особа, яка не є підприємцем, та спорів щодо правочинів, укладених для забезпечення виконання зобов'язання, сторонами якого є юридичні особи та (або) фізичні особи-підприємці);

2) захист ділової репутації (окрім спорів, в яких стороною виступає фізична особа, яка не є підприємцем або самозайнятою особою);

3) приватизацію майна, якщо вона не пов'язана з приватизацію державного житлового фонду;

4) корпоративні відносини, в тому числі спори між учасниками (засновниками, акціонерами, членами) юридичної особи або між юридичною особою та її учасником (засновником, акціонером, членом);

5) оскарження рішення зборів власників облігацій тощо [45].

На нашу думку, особливості спеціалізації господарських судів і їх суддів пов'язані із специфікою господарського матеріального законодавства та, безумовно, характеру правового спору. Зауважимо, що під господарським законодавством розуміють сукупність нормативно-правових актів та правових норм, які регулюють відносини щодо безпосереднього здійснення господарської діяльності та керівництва (у т. ч. організацію) такою діяльністю. До його ознак відносять:

розгалуженість та наявність значної кількості нормативно-правових актів: обумовлюється як об'єктивними причинами (динамізм, складність господарського життя та його правового регулювання), так і суб'єктивними (незадовільний рівень упорядкування господарського законодавства,

численні зміни у сфері економіки, що також потребують правового регулювання);

значна кількість в господарському законодавстві комплексних нормативно-правових актів, що мають змішаний характер та містять одночасно норми господарського, цивільного, фінансового права тощо, але стосуються одного предмета (до прикладу, Закони України «Про страхування», «Про інвестиційну діяльність»);

кодифікованість господарського законодавства (базовим документом є ГК України від 16.01.2003 р.);

наявність значної кількості нормативних актів обмеженої сфери дії: відомчі, регіональні, локальні акти (до прикладу, відомчі акти регулюють господарські відносини в окремих галузях та сферах економіки, мають відповідати нормативно-правовим актам вищої юридичної сили і, як правило, набувають чинності з дня державної реєстрації в Міністерстві юстиції України) [209].

Зазначимо, що керуючись нормами господарського законодавства (як матеріального, так і процесуального права), суди мають на меті вирішити певний правовий спір, з яким до нього звернулися суб'єкти господарювання. Загалом, спір є протиріччям, різними думками двох або декількох осіб щодо певного явища чи предмету. У свою чергу, господарські спори є різновидом правових спорів, вони виникають в процесі здійснення господарської діяльності [1].

Зазначимо, що вперше в законодавчих актах України термін «господарський спір» було використано у ст. 1 Закону України «Про арбітражний суд», яка закріплювала, що «арбітражний суд є незалежним органом у вирішенні всіх *господарських спорів*, що виникають між юридичними особами, державними та іншими органами» [22].

В юридичній літературі щодо цього поняття відсутнє єдине визначення. Так, О. Гребенцов визначає господарський спір у вузькому та широкому розумінні. Відповідно до першого, це спір, що виникає у зв'язку із

здійсненню підприємницької діяльності та безпосередньо з нею пов'язаний. Відповідно до другого, це спір, що виникає з будь-яких майнових відносин, а також у зв'язку зі здійсненням підприємницької діяльності. У свою чергу, О. Беяневич визначає господарський спір як юридичний конфлікт у господарських відносинах, що виникає при безпосередньому здійсненні господарської діяльності та її управлінні, котрий зачіпає суб'єктивні права та обов'язки їх учасників [210, с. 467].

У цілому погоджуючись з наведеними визначеннями, пропонуємо під поняттям «господарський спір» розуміти правовий конфлікт, що виник між суб'єктами господарювання або цими суб'єктами та іншими особами щодо господарських правовідносин через невиконання однією з сторін положень укладеного господарського договору.

Щодо принципу територіальності, то діючий закон не містить роз'яснень щодо нього, проте цей принцип знайшов ґрунтованого опрацювання серед науковців. Так, І. Марочкін зміст цього принципу вбачав у: 1) відсутності територій, на які не поширювалася б юрисдикція суду; 2) територіально зручному розміщенні судів; 3) існуванні достатньої кількості судів і суддів на території держави. У свою чергу, В. Стефанюк вважав, що призначення цього принципу полягає в тому, щоб місцеві суди були територіально наближені до людей, а кожен громадянин знав, як у складній судовій системі обрати той, в якому він має захищати свої права. По-іншому призначення цього принципу трактував Р. Куйбіда, який під територіальністю розуміє децентралізацію нижчих ланок системи судів загальної юрисдикції (місцевої та апеляційної) [211, с. 35].

Відзначимо, що жорстка організація судових органів з урахуванням адміністративно-територіального поділу розпочалась із 30-х років ХХ ст. У той час в Україні було запроваджено дворівневу систему управління (район – область). Зауважимо, що досвід вітчизняного судового будівництва свідчить, що не завжди адміністративно-територіальний складник мав превалюючий характер.

Адміністративно-територіальні одиниці, так званого загального призначення, утворюються у всіх країнах, які мають внутрішній поділ (наприклад, землі у ФРН, області в Болгарії, департаменти у Франції, воєводства у Польщі тощо), де діють органи загальної адміністрації. Водночас на відповідних територіях функціонують утворення спеціального призначення, у яких діють спеціалізовані державні органи. Такими утвореннями є судові округи, на території яких розташовані та здійснюють правосуддя судові органи [206].

Отже, зміст принципу територіальності полягає у такій побудові системи судів, що забезпечує поширення судової юрисдикції на всю територію держави відповідно до адміністративно-територіального устрою України з метою здійснення судової влади на всій території держави та її максимальної доступності для всього населення.

Підкреслимо, що перевагою побудови судової системи з урахуванням принципу територіальності є те, що вся інфраструктура в країні (транспорт, зв'язок тощо) також будується з урахуванням адміністративно-територіального поділу держави. Це надає можливість кожній особі без значних витрат часу та коштів звернутися по захист своїх прав та інтересів до відповідно найближчого суду.

Досліджуючи територіальну організацію господарських судів, не можна оминати той факт, що через воєнні дії значна кількість судів опинилась на окупованій агресором території. Задля забезпечення безперервної роботи судів та гарантування особам права на судовий захист Верховною Радою України 03.03.2022 р. було внесено зміни до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо зміни підсудності судів. Рішення про зміну підсудності ухвалюється Вищою радою правосуддя за поданням Голови Верховного Суду, а у разі неможливості здійснення Вищою радою правосуддя своїх повноважень – за розпорядженням Голови Верховного Суду. Звернемо увагу на господарські суди, підсудність справ яких зазнала певних змін:

територіальна підсудність судових справ Господарського суду Херсонської області змінена на Господарський суд Одеської області (розпорядження Верховного Суду від 18.03.2022 р.) [212];

територіальна підсудність судових справ Господарського суду Миколаївської області змінена на Господарський суд Одеської області (розпорядження Верховного Суду від 22.03.2022 р.) [213];

територіальна підсудність судових справ Господарського суду Сумської області та Господарського суду Чернігівської області змінена на Господарський суд Черкаської області (розпорядження Верховного Суду від 22.03.2022 р.) [213].

територіальна підсудність справ Господарського суду Автономної Республіки Крим та Господарського суду м. Севастополя змінена на Господарський суд Одеської області (розпорядження Верховного Суду від 05.07.2022 р.) [214].

Позитивним є той факт, що з часом підсудність деяких судів була відновлена. Так, 22.04.2022 р., розпорядженням Верховного Суду було відновлено територіальну підсудність судових справ господарських судів Сумської та Чернігівської областей [215], а 25.07.2022 р. відновлено територіальну підсудність судових справ Господарського суду Миколаївської області. Щодо останнього суду, то поновлення його роботи мало деякі особливості. Так, до відновлення належних та безпечних умов для здійснення правосуддя у його початковому приміщенні, що знаходиться за адресою: м. Миколаїв, вул. Адміральська, 22, організація роботи з відправлення правосуддя тимчасово здійснюватиметься у приміщеннях за адресами: м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 2. У свою чергу, служби та відділи апарату, зокрема відділ документального забезпечення (канцелярії), тимчасово знаходяться за адресою: м. Миколаїв, вул. Фалєєвська, 14 [216].

Отже, попри значущість принципу територіальності можна стверджувати про наявність випадків, коли цей принцип не діє або його дія

може бути обмежена: 1) щодо деяких вищих судових інстанцій – Верховного Суду (у тому числі Касаційного господарського суду, інших касаційних судів), Вищого спеціалізованого суду з питань інтелектуальної власності, Вищого антикорупційного суду; 2) у випадку настання виключних обставин (воєнні дії, стихійні лиха, епідеміологічна ситуація або інші форс-мажорні обставини).

Наступна засада, а саме інстанційність пов'язана із забезпеченням державою права на оскарження рішення суду в апеляційному і касаційному порядках. Так, відповідно до ст. 256 ГПК України, апеляційна скарга на рішення суду може бути подана упродовж двадцяти днів, а на ухвалу суду упродовж десяти днів з дня її проголошення. Щодо касаційної скарги, то вона подається упродовж двадцяти днів з дня проголошення судового рішення.

Зауважимо, що поняття інстанція та інстанційність є процесуальними. За допомогою принципу інстанційності у процесуальних кодифікованих актах визначається порядок розгляду справ різних категорій.

Щодо змісту цієї засади, то на думку І. Марочкіна, інстанційність передбачає організацію діяльності судів відповідно до необхідності забезпечення права на перегляд судового рішення судом вищого рівня, а наявність інстанційної системи виступає гарантією високої якості судочинства та забезпечення конституційного права на оскарження. У свою чергу, В. Шишкін зазначає, що інстанційність є одним із принципів організації судового устрою і в переважній більшості країн вони організовані таким чином, що для кожної стадії судового провадження (інстанції) створено судові установи, до функціональної діяльності яких віднесено лише один із видів проходження справи [68, с. 65].

Як зазначає О. Попов, принцип інстанційності передбачає таку організацію судових інстанцій, коли кожна з них має певний обсяг процесуальних повноважень щодо вирішення спору по суті та перегляду судового рішення в апеляційному і касаційному порядку. Із такою позицією

не погодилися Т. Стоянова та І. Іліопол, які вважають, що немає жодної необхідності навантажувати суди апеляційної інстанції справами, з якими справлялися суди першої інстанції, а згодом і Верховний Суд, як суд касаційної інстанції, на який згідно з ч. 2 ст. 24 ЦПК України покладено обов'язок переглядати в апеляційному порядку судові рішення апеляційних судів, ухвалені ними як судами першої інстанції [217, с. 504].

Як слушно зазначає І. Назаров, принцип інстанційності є основою для внутрішнього поділу судової системи по горизонталі (на рівні) і по вертикалі (на галузі). Поділ по горизонталі сприяє забезпеченню дії принципу інстанційності. У свою чергу, поділ по вертикалі можливий у випадку зовнішньої спеціалізації судових органів, за якої вони наділяються внутрішньою самостійністю. Погоджуємося, що принцип інстанційності повинен забезпечувати: 1) винесення справедливого судового рішення в кожній справі, розглянутій у суді (шляхом гарантування права на апеляційне та касаційне оскарження судового рішення); 2) можливість захисту своїх прав в суді в розумні строки та без зайвих витрат [68, с. 100].

Не можна не погодитися з тим фактом, що інстанційний принцип побудови системи судів дає можливість незадоволеним рішенням у справі учасникам судового процесу звернутися до судової інстанції вищого рівня з вимогою переглянути рішення суду попередньої інстанції. Можна зустріти тезу, що саме ця засада побудови системи судоустрою виступає однією з гарантій високої якості здійснення правосуддя, надаючи можливість суддям вищого рівня з більшим досвідом і компетентністю виправляти можливі помилки суддів нижчої ланки. На нашу думку, таке твердження має сумнівний характер, адже висування до судів апеляційної та касаційної інстанції підвищених вимог щодо досвіду роботи не є підтвердженням того, що судді місцевих судів не є компетентними та не здатні відправляти правосуддя на високому рівні. В протилежному випадку це означало б необхідність внесення змін щодо вимог до осіб, які бажають обійняти посаду судді в місцевому суді.

Водночас існує думка, що рівень авторитетності судової системи обернено пропорційно співвідноситься з кількістю судових інстанцій. Так, проходження справи через усі судові інстанції громадянами ототожнюється із судовою тяганиною, а ухвалення різними судовими інстанціями протилежних рішень в одній і тій же справі викликає недовіру у громадян до судової гілки влади [218].

Щодо навантаження на різні інстанції господарських судів, то варто звернути увагу на деякі статистичні показники за 2022 р. Щодо місцевих господарських судів, то:

- перебувало на розгляді – 164,4 тис. процесуальних звернень;
- надійшло на розгляд – 123 тис. звернень (з них – 67,8 тис. позовних заяв);
- розглянуто звернень суб'єктів господарювання – 119 тис. (або 96,8 % від тих, що надійшли на розгляд);
- розглянуто справ – 59,2 тис.

Щодо категорій справ, то, до прикладу, 1,8 тис. справ стосувалася укладення, зміни, розірвання договорів та визнання їх недійсними; 37,3 тис. – спори майнового характеру та щодо виконання договорів; 2,2 тис. – спори з земельних відносин; 9,7 тис. – спори щодо банкрутства; 1 тис. – спори щодо захисту права власності тощо [219, с. 6].

Звернемо увагу, що найкращі показники якості розгляду справ мали господарські суди Чернівецької, Тернопільської та Харківської областей, де кількість змінених та скасованих судових рішень становила відповідно 1,2 % у перших двох та 1,8 % від розглянутих ними справ (середній показник по Україні – 3,3 %).

Середній рівень навантаження на одного суддю місцевого господарського суду в 2022 р. становив 359 звернень, що перебували на розгляді.

Позитивним є той факт, що переважна більшість судових рішень судів першої інстанції (82,8 %) відповідало вимогам чинного законодавства

та набирали законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги.

Щодо апеляційних господарських судів, то показники за 2022 р. свідчать, що:

перебувало на розгляді – 8,1 тис. звернень;

надійшло на розгляд – 29,8 тис. звернень;

розглянуто звернень – 30,1 тис. (100,9 % від тих, що надійшли для розгляду у звітному періоді);

надійшло скарг – 15,5 тис.

За результатами розгляду справ суди змінили або скасували 3 тис. судових рішень місцевих господарських судів (22,7 % від загальної кількості розглянутих апеляційних скарг по суті або 3,3 % від ухвалених судових актів місцевими господарськими судами).

Найкращого показнику якості розгляду справ досяг Центральний апеляційний господарський суд, в якому кількість змінених та скасованих судових рішень становила 5,1 % (середній показник по Україні 6,8 %).

Середній рівень навантаження на одного суддю апеляційного господарського суду становив 268 звернень [219].

Щодо Касаційного господарського суду, то:

перебувало на розгляді 8,7 тис. звернень (з них надійшло для розгляду 6,8 тис.);

змінено та скасовано повністю або частково судових рішень апеляційних судів – 1,3 тис. судових рішень (26,8 % від розглянутих справ).

У 2022 році середній рівень навантаження суддів Касаційного господарського суду з урахуванням їх фактичної чисельності становив 256 процесуальних звернень [219, с. 9].

Зазначимо, що показники у попередні роки було значно вищими. У 2021 р. у господарських судах першої інстанції на розгляді місцевих господарських судів перебувало 222 003 звернення (у 2020 р. – 195 920).

Надійшло на розгляд 182 451 звернення (у 2020 р. – 164 017), розглянуто 178 656 звернень (у 2020 році – 160 559).

Середній термін розгляду справи господарським судом першої інстанції склав вісімдесят дев'ять днів.

Щодо апеляційних судів, то у 2021 р. на розгляд перебувало 57 535 звернень (у 2020 р. – 45 822). Надійшло 49 761 звернення (у 2020 році – 40 633), розглянуто 48 598 звернень (у 2020 році – 38 794).

Щодо Касаційного господарського суду, то кількість процесуальних звернень, які перебували на розгляді становила 14,4 тис. (11,6 тис. у 2020 р.). Кількість процесуальних звернень, які надійшли на розгляд у касаційному порядку, склала 12,8 тис. звернень (10 тис. у 2020 р.) [220].

Отже, подібна статистка є наочним підтвердженням реалізації принципу інстанційності. Зазначимо, що протилежна ситуація існувала у радянські часи, адже постановою Народного секретаріату Української Республіки від 04.01.1918 р. «Про введення Народного суду» існування другої інстанції не було передбачено: в умовах воєнного часу рішення судів були остаточними, не підлягали оскарженню та мали негайно виконуватися [221].

Підсумовуючи дослідження принципів територіальності, інстанційності та спеціалізації, можна погодитися, що: 1) принцип територіальності сприяє побудові системи судів з урахуванням мережевого поширення судової юрисдикції на всю територію держави та розрізненню територіальної юрисдикції однорідних судів; 2) принцип спеціалізації відображає можливість побудови системи судів з урахуванням декількох критеріїв: галузевого (створення підсистем спеціалізованих судових органів), суб'єктного (створення судів у справах неповнолітніх) і внутрішньої спеціалізації суддів у межах одного суду (це стосується усіх без винятку судів); 3) принцип інстанційності передбачає наявність у кожній судової інстанції відповідного обсягу процесуальних повноважень щодо

вирішення спору по суті та перегляду судового рішення суду в апеляційному або касаційному порядку.

Попри той факт, що в Закон України «Про судоустрій і статус суддів» у ст. 17 визначає лише три засади побудови судів, вважаємо за доцільне звернути увагу на наявність такої ключової ідеї як єдність системи судоустрою. Законодавець передбачив, що вона забезпечується за допомоги: єдиних засад організації та діяльності судів; єдиного статусу суддів; обов'язковості для всіх судів правил судочинства; єдності судової практики; обов'язковості виконання на території України судових рішень; єдиного порядку організаційного забезпечення діяльності судів; фінансування судів виключно з Державного бюджету України; вирішення питань внутрішньої діяльності судів органами суддівського самоврядування.

Крім того, варто зазначити, що значна кількість правових засад міститься у розрізненому стані у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» та ГПК України. У зв'язку з тим, що, до прикладу, Закони України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та «Про прокуратуру» містять окремі статті, присвячені принципам або засадам діяльності цих інститутів, Закон України «Про національну поліцію» взагалі містить окремий розділ їм присвячений, для підтвердження значущості принципів діяльності судів, вважаємо за необхідне об'єднати їх в одному місці в тексті закону. У зв'язку з цим, пропонуємо у ст. 5 «Здійснення правосуддя» доповнити ч. 1 та викласти її у такій редакції:

«1. Правосуддя в Україні здійснюється виключно судами та відповідно до визначених законом процедур судочинства.

У своїй діяльності суд керується такими принципами як: незалежність, справедливість, рівність учасників перед законом і судом, право на професійну правничу допомогу, гласність і відкритість судового процесу, мова судочинства і діловодства в суда, обов'язковість судових рішень, право на перегляд справи та оскарження судового рішення, одноособовість або колегіальний розгляд справи».

У подальшому законодавцем в окремих статтях надається роз'яснення змісту кожного з цих принципів. Отже, таке розташування згадки всіх принципів є логічним та не спричинить шкоди послідовності викладення правових норм.

Оминаючи детальне висвітлення кожної з засад, що знайшли закріплення у законодавстві про судоустрій, вважаємо за доцільне звернути увагу на ідею дотримання судами розумності строків розгляду справи, адже запровадження воєнного стану на території держави 24.02.2022 р. надало проблематиці дотримання цієї ідеї особливої актуальності.

Перш за все зазначимо, що ця засада знайшла свого відображення як на національному, так і міжнародному рівні. Ст. 114 ГПК України визначає, що строк є розумним, якщо він передбачає час достатній, з урахуванням обставин справи, для вчинення процесуальної дії, та відповідає завданню господарського судочинства. Вимога щодо розумності строків також закріплена в ст. 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», а саме – кожному гарантується захист його прав, свобод та інтересів у *розумні строки* незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним законом. У свою чергу, Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод у ст. 6 надає кожному право на справедливий і публічний розгляд його справи *упродовж розумного строку* незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення [222].

З урахуванням практики Європейського суду з прав людини (надалі – ЄСПЛ) критеріями розумності строків є: 1) правова та фактична складність справи; 2) поведінка заявника, а також інших осіб, які беруть участь у справі, інших учасників процесу; 3) поведінка органів державної влади (насамперед суду); 4) характер процесу та його значення для заявника [223].

На жаль, аналіз практики ЄСПЛ у справах проти України дозволяє дійти висновку, що однією із найбільш поширених причин звернення

громадян нашої держави до цього суду є саме порушення вимоги щодо розумності строків розгляду справи. Відзначимо, що у 2021 р. до ЄСПЛ надійшло п'ятдесят дев'ять скарг щодо затягування судового процесу (для порівняння, кількість скарг щодо порушення права на справедливий суд у той самий рік становила дев'ятнадцять випадків, а щодо права на життя – одинадцять [224]).

Нагадаємо, що 02.03.2022 р. Рада суддів України однією з рекомендацій щодо роботи судів в умовах воєнного стану визначила відкладення розгляду справи (за винятком невідкладних судових розглядів) або їх зняття з розгляду, оскільки значна кількість учасників судових процесів не завжди має можливість подати заяву про відкладення розгляду справи чи прибути в суд у зв'язку з небезпекою для життя [225]. Пізніше, 05.04.2022 р., Голова Верховного Суду В. Князев під час заходу, організованого Національною школою суддів України, зауважив, що жоден суддя не буде притягнутий до дисциплінарної відповідальності за порушення строків розгляду справ в умовах воєнного стану [226].

Натомість сучасна ситуація свідчить про протилежні тенденції. Так, Кабінет Міністрів України 28.09.2022 р. зареєстрував у Верховній Раді проєкт закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо вирішення проблеми надмірної тривалості цивільного, господарського та адміністративного провадження» № 8083. На думку авторів законопроєкту, вирішення проблеми надмірної тривалості судового провадження, у тому числі й господарського, можливе шляхом:

- 1) удосконалення інституту розгляду справ у порядку спрощеного позовного провадження;

- 2) надання позивачу права подати заяву про повернення сплаченого судового збору з державного бюджету у разі порушення суддею встановлених строків розгляду справ;

3) встановлення скороченого строку розгляду дисциплінарної справи стосовно безпідставного затягування або невжиття суддею заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи протягом строку, встановленого законом.

До прикладу, ГПК України планується доповнити ст. 130-1. Відповідно до ч. 1 цієї статті, у разі порушення суддею строків розгляду справи, встановлених кодексом, позивач (заявник, скаржник) матиме право подати заяву про повернення з державного бюджету судового збору, сплаченого ним під час подання позову (заяви, апеляційної чи касаційної скарги). А відповідно до ч. 3 цієї самої статті, у разі подання заяви про повернення сплаченого судового збору після винесення рішення у справі, суд розглядатиме таку заяву не пізніше двадцяти днів з дня її надходження до суду без повідомлення (виклику) учасників справи та виносить відповідну ухвалу [227].

Не можемо погодитися з формулюванням положень ч. 3 адже задоволення відповідної заяви буде сприйматися як власноручне визнання суддею порушення ним строків розгляду справи. У зв'язку з цим виникає питання щодо «життєздатності» цієї норми на практиці, адже задовольнивши таку заяву суддя самостійно створить передумови для притягнення його до дисциплінарної відповідальності.

Крім того, вважаємо, що проблематика затягування розгляду справи є значно глибшою та не пов'язана із неналежним виконанням суддями своїх обов'язків. На нашу думку, збільшення строків обумовлено запровадженням воєнного стану та бойовими діями на території України, що безпосередньо впливає на можливість належного повідомлення учасників справ про судовий процес. Варто пам'ятати, що на тимчасово окупованих територіях на яких неможливо здійснювати правосуддя було змінено територіальну підсудність судових справ. Отже, громадяни України, які залишились на такій території, та внутрішньо переміщені особи, які через воєнні дії перебувають за місцем своєї реєстрації, позбавлені можливості отримувати судові повістки традиційним способом – за допомогою поштової

кореспонденції за наданою суду адресою або за адресою місцезнаходження (місця проживання). Крім того, враховуючи той факт, що з 2019 р. не працює ВККС України, а значна кількість суддів звільнилася, навантаження на суддів є суттєвим. ДСА України неодноразово підіймала питання щодо вироблення норм максимального навантаження на суддів, проте до сьогодні вони відсутні.

Звісно, окрім традиційного способу отримання повістки наразі можливе за допомогою: 1) електронної пошти; 2) підсистеми Електронний суд; 3) SMS-повідомлень; 4) виклику до суду через оголошення на офіційному вебпорталі «Судова влада України», що має бути розміщений не пізніше ніж за 10 днів, а в разі розгляду справи про видачу обмежувального припису – не пізніше 24 годин до дати відповідного судового засідання.

Позитивним є той факт, що 19.08.2022 р. набрали чинності зміни до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо додаткових способів інформування про судові справи та проведення зборів суддів в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Таким додатковим способом може бути надання інформації з використанням Єдиного державного веб-порталу електронних послуг, у тому числі з використанням мобільного застосунку Порталу Дія [228].

Отже, вважаємо, що вирішення проблеми затягування судового розгляду справи необхідно починати не з боротьби із наслідками такого затягування шляхом притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності, а з причин, які приводять до порушення засади розумності строків. Безумовно, законодавець жодним чином не може вирішити об'єктивні фактори, обумовлені воєнним станом, проте має достатньо механізмів для запровадження додаткових шляхів сповіщення учасників судового процесу про час, дату й місце судового засідання. Враховуючи популярність додатку Дія (у квітні додаток обігнав за популярністю Facebook та Instagram серед українських користувачів [222]), простоту у

використанні, вважаємо, що саме цей застосунок здатний допомогти у вирішенні цієї проблеми.

2.2. Спеціалізація суддів господарських судів в Україні, їх правовий статус

У попередньому розділі нами було розглянуто спеціалізацію судів як правову засаду організації та діяльності господарських судів. Наразі ж, вважаємо за доцільне перейти до висвітлення питання щодо спеціалізації суддів цих судів.

Загалом, поняття «спеціалізація» має латинське коріння та означає «особливий». Відповідно до словника, спеціалізація це «оволодіння особою спеціальними знаннями в певній галузі»; «зосередження діяльності на певному занятті, спеціальності; поділ праці на окремі операції» [1].

Щодо спеціалізації суддів, то варто зазначити відсутність в науковій літературі її ґрунтовних досліджень: переважна більшість наукових праць присвячені спеціалізації судів або лише спеціалізованим суддям, які здійснюють кримінальне провадження щодо неповнолітніх, та слідчим суддям, які здійснюють судовий контроль за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні в порядку, передбаченому процесуальним законодавством.

Звернемо увагу, що окрім обов'язкової спеціалізації суддів, прямо передбаченої законом, наявна й диспозитивна, адже відповідно до ч. 2 ст. 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» збори суддів відповідного суду своїм рішенням можуть запровадити спеціалізацію суддів з розгляду конкретних категорій справ. Відповідно до Положення про автоматизовану систему документообігу суду від 26.11.2010 р., спеціалізація суддів визначається із розрахунку розподілу не менше двох суддів на одну спеціалізацію.

Рішення Ради суддів України від 11.06.2021 р. передбачає, що збори суддів відповідного суду визначають спеціалізацію кожного судді суду відповідно до Загального класифікатора спеціалізацій суддів та категорій справ, затвердженого наказом ДСА України. Зазначений класифікатор для кожної спеціалізації (адміністративне судочинство, кримінальне судочинство тощо) встановлює певні коди та відповідні їм категорії справ.

До прикладу, код «201000000» відноситься до спеціалізації «Господарське судочинство» та означає справи у спорах щодо права власності чи іншого речового права на нерухоме майно (крім землі); код «203000000» – справи у спорах щодо захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності; код «204000000» – справи у спорах щодо захисту ділової репутації. Зауважимо, що категорія справ може містити підкатегорії. До прикладу, справи у спорах щодо приватизації майна знаходяться під кодом «208000000» та включають справи щодо укладення, зміни, розірвання, виконання договорів купівлі-продажу та визнання їх недійсними (код «208010000»), щодо визнання недійсними актів (код «208020000»), щодо притягнення до відповідальності за порушення законодавства про приватизацію (код «208030000») [230].

Повертаючись до спеціалізації, звернемо увагу на такі її приклади. В Харківському апеляційному господарському суді з 01.06.2014 р. передбачено існування трьох судових палат, судді яких розглядають спори, що стосуються:

законодавства про зовнішньоекономічну діяльність та іноземне інвестування (перша судова палата);

банкрутства (друга судова палата);

інтелектуальної власності (третя судова палата).

Усі інші справи, що не стосуються вищенаведених категорій справ, які надходять цього суду, розподіляються між судьями усіх судових палат відповідно до принципу черговості згідно вимог ст. 21 ГПК України та Положення про автоматизовану систему розподілу справ.

Щодо найвищої судової інстанції – Верховного Суду, то у Касаційному господарському суді обов’язково створюються палати для розгляду справ щодо: 1) банкрутства; 2) захисту прав інтелектуальної власності, а також пов’язаних з антимонопольним та конкурентним законодавством; 3) корпоративних спорів, корпоративних прав та цінних паперів.

Досліджуючи спеціалізацію суддів, не можна не звернути увагу на її переваги та недоліки, виокремлені у Висновку № 15 (2012) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про спеціалізацію суддів від 06.11.2012 р.

На думку європейських фахівців, спеціалізація суддів може стати запорукою необхідного рівня їхніх знань та досвіду в певній галузі юриспруденції. Ця перевага пов’язана із прийняттям нового законодавства, внесенням змін до існуючого (національного, європейського чи міжнародного законодавства), розвитком практики ЄСПЛ, змінами в правовій доктрині, що також впливає на тлумачення норм як матеріального, так і процесуального права. Крім того, спеціалізація суддів сприяє підвищенню якості прийнятих судових рішень, адже спеціалізовані судді можуть бути більш компетентними у відповідних галузях права, що, як наслідок, сприятиме підвищенню авторитету судів, суддів та судової гілки влади загалом.

Погоджуємося, що у певному сенсі спеціалізація суддів також сприяє: послідовності в судових рішеннях, формуванні правової визначеності, а, отже, створенню єдиної, сталої судової практики та реалізації принципу верховенства права;

прийняттю найбільш оптимального рішення у справі, що відповідає конкретним обставинам;

покращенню ефективності та оперативності розгляду справ у суді.

Стосовно можливих недоліків спеціалізації суддів, то на думку європейських фахівців, до них відносяться:

можливе відокремлення спеціалізованих суддів від основного суддівського корпусу;

подібність прийнятих судових рішень, що може мати наслідком гальмування розвитку судової практики, яка відповідала б суспільним потребам (небезпека також полягає у тому, що рішення з певної групи правових питань можуть ухвалюватися завжди тією ж самою групою суддів);

очікування з боку суспільства появи спеціалізованих суддів у тих сферах, де це практично неможливо;

спричинення шкоди ідеї єдності суддівської влади (судді можуть припустити, що їхня компетентність у певних питаннях є підставою їх належності до елітної групи суддів, які відрізняються від інших);

автономізація певних сфер права та процесу та відмежування спеціалізованих суддів від правових реалій в інших сферах, що потенційно може призвести до ізоляції суддів від загальних принципів та фундаментальних прав;

зближення суддів, адвокатів та прокурорів під час спільних заходів (до прикладу, тренінгів, конференцій), що ставить під сумнів суддівську незалежність та безсторонність [231].

На нашу думку, варто не погодитися з двома останніми можливими недоліками. Щодо ізолювання суддів від загальних принципів та фундаментальних прав, вважаємо за доцільне зауважити наступне. Кожний процесуальний кодекс, у тому числі ГПК України, містить у собі фундаментальні принципи та ідеї, якими мають керуватися судді під час відправлення правосуддя. Ці принципи та ідеї базуються на положеннях Конституції України – Основного закону, норми якого є нормами прямої дії. Отже, на нашу думку, побоювання щодо ізолювання спеціалізованих суддів від загальних принципів та фундаментальних прав є необґрунтованим. Якщо й розглядати цю проблему, то вона може виникнути без прив'язки до

спеціалізації судді, та буде підставою для притягнення до дисциплінарної відповідальності у порядку передбаченим законом.

Щодо зближення суддів, адвокатів та прокурорів під час спільних тренінгів, конференцій та зустрічей, то варто зазначити наступне. Судді, адвокати та прокурори мають власні органи самоврядування та особливі суб'єкти, відповідальні за проведення тренінгів, конференцій та подібних заходів. У суддів цю роль виконує Національна школа суддів України, у адвокатів – Вища школа адвокатури, у прокурорів – Тренінговий центр прокурорів України. Кількість проведення спільних заходів порівняно із кількістю заходів для кожного з названих представників правничої професії, що проводиться окремо, є незначною. До того ж, у спільних заходах окрім суддів, прокурорів та адвокатів можуть брати участь науковці, представники державних органів, органів місцевого самоврядування, представники інших правничих професій. Їх участь лише сприятиме пошуку оптимальних шляхів вирішення сучасних проблем відправлення правосуддя та вдосконалення судового законодавства. Таким чином, вважаємо побоювання щодо зближення суддів, адвокатів та прокурорів під час спільних заходів також необґрунтованими.

У зв'язку з тим, що було згадано роль окремих суб'єктів у підвищенні кваліфікації, вважаємо за доцільне звернути більше уваги на роль Національної школи суддів України у поглибленні спеціалізації суддів. НШС України є державною установою із спеціальним статусом у системі правосуддя, яка забезпечує підготовку висококваліфікованих кадрів для системи правосуддя та здійснює науково-дослідну діяльність.. Попередниками НШС України були Українська академія суддів при Міністерстві юстиції України (утворена у 2000 р. та ліквідована у 2002 р.) та Академія суддів України, створену при Державній судовій адміністрації України (проіснувала до 2010 р.).

У найбільш загальному сенсі можна відзначити, що НШС України обіймається питаннями суддівської освіти, що є запорукою верховенства

права, демократичного розвитку суспільства та правової держави, відновлення високозначимої ролі суду. Загалом, суддівська освіта має на меті здобуття кандидатами на посаду судді та суддями високого рівня кваліфікації в сфері права, уміння швидко сприймати та аналізувати інформацію, здатності аналізувати правові ситуації. Крім того, суддівська освіта покликана розвинути логічність та структурованість мислення, мисленеву самостійність, здатність до обґрунтованого судження, рішучість у прийнятті рішень тощо.

До завдань НШС України щодо поглиблення спеціалізації можна відносити: періодичне навчання суддів з метою підвищення рівня їхньої кваліфікації; проведення курсів навчання, визначених кваліфікаційним або дисциплінарним органом, для підвищення кваліфікації суддів, які тимчасово відсторонені від здійснення правосуддя [34].

Щодо поглиблення знань суддів господарських судів, то можна звернути увагу на такі приклади діяльності цієї установи. Так, 07 та 11.11.2022 р. НШСУ провела захід «Підготовка суддів апеляційних господарських судів», під час якого розглядалися такі питання як застосування юридичних позицій Конституційного Суду України при розгляді господарських справ, практика Верховного Суду щодо вирішення земельних спорів за участю фермерських господарств, корпоративних спорів, застосування законодавства про банкрутство тощо [232]. Позитивним є той факт, що певні заходи також проводяться для помічників суддів. До прикладу, 26.09.2017 р. в м. Одесі місцеве регіональне відділення НШС України провела тренінг для помічників суддів та консультантів місцевих та апеляційних господарських судів на тему: «Проблемні питання, що виникають під час розгляду господарськими судами корпоративних спорів» [233].

Зазначимо, що з урахуванням сучасних викликів, які постають перед суддями, 18.11.2022 р. НШС України провела засідання експертної групи з формування Стандартизованих програм підготовки суддів господарських

судів на 2023 р. Експертна група наголосила, що пріоритетними у 2023 р. будуть стандартизовані лекції щодо актуальних питань здійснення господарського судочинства в умовах воєнного стану в Україні та використання відповідного міжнародного досвіду і практики ЄСПЛ [234].

Наразі ж, до прикладу, Стандартизована програма підготовки суддів місцевих господарських судів передбачає вивчення таких тем: «Застосування Європейської конвенції з прав людини та практики Європейського суду з прав людини в господарському судочинстві. Рішення Європейського суду проти України» (4 год.), «Технічні засоби у роботі суду» (2 год.), «Підготовче провадження та виконання його завдань» (2 год.), «Форми господарського судочинства: особливості та практика визначення» (4 год.) тощо.

Зауважимо, що в нашій державі НШС України займається підготовкою та навчанням виключно суддів. В країнах ЄС ситуація із подібними установами дещо різниться. До прикладу, Школа суддів Іспанії та Німецька Академія суддів також займаються підготовкою та навчанням виключно суддів. Протилежна ситуація склалася у Португалії (Центр підготовки суддів), Італії (Вища школа магістратури) та Франції (Національна школа магістратури), в яких вказані установи готують як суддівські, так і прокурорські кадри. Подібна ситуація, на нашу думку, обумовлюється вимогами, що висуваються до кандидатів на посаду судді та прокурора, в цих країнах.

Отже, на підставі проведеного дослідження пропонуємо надати визначення поняття «спеціалізація судді» як визначені рішенням зборів суддів відповідного суду функціональні обов'язки судді з розгляду конкретних категорій справ, віднесених до юрисдикції суду, прийняті суддею добровільно.

У свою чергу, підставами прийняття рішення зборами суддів щодо спеціалізації судді є: 1) оволодіння суддею поглибленими знаннями в певній галузі матеріального та процесуального права, національної судової

практики, практики ЄСПЛ; 2) визначення категорії справ у Загальному класифікаторі спеціалізацій суддів та категорій справ, затвердженому Наказом ДСА України від 21.12.2018 № 622 [230]; 3) доцільності створення судових палат та їх кількісного складу або кількості суддів, що спеціалізуються у певній категорії справ, релевантно до суспільних потреб.

На нашу думку, вибір суддею спеціалізації на психологічному рівні залежить від: 1) усвідомлення рівня власних знань в тій або іншій галузі права; 2) «напруженості» провадження (розгляд спорів щодо визнання особи банкрутом може бути морально напруженішим порівняно з розглядом спорів щодо інтелектуальної власності); 3) зацікавленості у певній галузі права.

Щодо статусу цих суддів, то відповідно до словника, статус це «певний стан чого-небудь»; «становище громадян, державних і громадських органів, міжнародних організацій тощо» [1]. Як вказує Н. Шульгач, статус суб'єкта може бути визначено як певна сукупністю визначених правовими установами його соціальних можливостей, обсяг і характер яких залежить від тієї ролі, соціальної функції, що виконується ним у суспільстві [235, с. 233].

Щодо поняття «правовий статус», то, до прикладу, О. Скакун визначає його як передбачену законодавством систему взаємозалежних: прав, законних інтересів, обов'язків суб'єкта права [139]. Як вказує Р. Стадник, правовий статус у своїй структурі містить три блоки: цільовий, структурно-організаційний та компетенційний блок [236, с. 35]. У свою чергу, Р. Ромашов вважає, що це сукупність прав та обов'язків, які персоніфікують особу в якості учасника юридично значимих відносин [237].

Щодо поняття «статус судді», то традиційно, у юридичній літературі він розглядається як визначені законом правові засади, що регламентують принципи та гарантії діяльності суддів, їх повноваження та обов'язки, порядок обрання (призначення) на посаду, зупинення повноважень та

звільнення з посади, підстави притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності, заходи їх державного і соціального захисту [238, с. 628].

Щодо цього поняття, то В. Молдован його визначає як сукупність прав і обов'язків, закріплених чинним законодавством стосовно порядку обрання суддів, їхніх повноважень, гарантій їхньої діяльності та відповідальності [235, с. 24]

Цілком справедливо Л. Москвич зауважує, що фундаментом, вихідними елементами, що становлять зміст правового статусу судді, є: а) службові права; б) службові обов'язки; в) повноваження; г) правосуб'єктність судді [239, с. 28].

Варто погодитись з В. Федоренком, який відзначає, що визначення поняття судді та його правового статусу різняться за своїм змістом і сутністю. Вони співвідносяться як «юридичне поняття» і «юридична категорія». Правовий статус судді включає поняття судді, але є більш складною та багатоаспектною юридичною категорією [240, с. 104].

Заслужують на увагу також дослідження О. Свиди щодо співвідношення понять «правовий статус» та «повноваження». Вчений робить висновок, що вони не є тотожними, а співвідносяться як частина і ціле, тобто поняття «повноваження судді» є одним з елементів більш широкого поняття «правовий статус судді». Таким чином, погоджуємося, що законодавець повинен був у галузевому законі приділити більшу увагу більш ємному поняттю та врегулювати початковий момент його виникнення та кінцевий момент припинення, тим більше, що це впливає із назви закону – «Про судоустрій і *статус суддів*» [241, с. 372].

Крім того, досліджуючи поняття «правовий статус», варто приділити увагу поняттю «роль», які в літературі достатньо часто ототожнюють. У тлумачних словниках під роллю розуміється «яка-небудь робота, заняття, вияв себе у чому-небудь»; «становище, стан, обумовлені певними обставинами; вплив кого-, чого-небудь на щось, чия-небудь участь у чомусь» [1]. Як зазначає І. Кісліцина, «соціальна роль це певна модель

поведінки, яка об'єктивно задана соціальною позицією особистості в системі суспільних або міжособистісних відносин». Погоджуємося з вченою, що статус це певна позиція індивіда в окремій структурі і особа одночасно має багато статусів. Роль, у свою чергу, виступає динамічним аспектом статусу. Кожен індивід має своє соціальне призначення, тобто має призначений йому набір статусів, а коли він використовує права і виконує обов'язки, які становлять його статус, він відіграє роль. Отже, роль і статус є нероздільними: не існує ролей без статусів, як і статусів без ролей [242, с. 25].

Таким чином, суддя має особливий (спеціальний) правовий статус, який характеризується наявністю певних вимог, обмежень щодо зайняття цієї посади та гарантій його діяльності [243].

Заслужують на увагу також дослідження В. Кравчука та О. Юхимюк, які аналізуючи статус суддів виокремлюють статусні принципи, до яких вчені відносять: 1) єдність статусу суддів; 2) взаємозв'язок прав і обов'язків суддів; 3) незалежність суддів; 4) недоторканність суддів; 5) самостійність суддів; 6) неупередженість (безсторонність) суддів; 7) незмінюваність суддів [244, с. 104].

Дотримуючись класичної конструкції поняття «правовий статус», розглянемо кожний з елементів окремо. Щодо поняття «право», то варто на думку О. Скакун, це напрям діяльності, тобто міра можливої поведінки, закріплена в нормативно-правових актах [139].

Щодо прав судді, то відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів», до них належать: участь у суддівському самоврядуванні; утворення громадських об'єднань та участь у них з метою захисту своїх прав та інтересів, підвищення професійного рівня; можливість бути членом національних або міжнародних асоціацій та інших організацій, що мають на меті захист інтересів суддів, утвердження авторитету судової влади в суспільстві або розвиток юридичної професії та науки; підвищення свого професійного рівня та проходження з цією метою відповідної підготовки.

Щодо останнього права, то воно, на нашу думку, одночасно має характер обов'язку, а тому цілком логічним є те, що положення щодо нього кореспондується з обов'язком, передбаченим п. 8 ч. 7 ст. 56 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» – систематично розвивати професійні навички (уміння), підтримувати свою кваліфікацію на належному рівні, необхідному для виконання повноважень у суді, де він обіймає посаду.

Зазначимо, що законодавцем у ч. 6 ст. 56 вищезазначеного закону передбачено, що суддя повинен додержуватися присяги. Існуюче розміщення цього положення у статті справляє враження, що дотримання присяги є правом судді, а не обов'язком. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне перенести положення щодо присяги до ч. 7 ст. 56, в якій висвітлюються обов'язки судді.

Деякі права судді містяться й в Кодексі суддівської етики. Так, до прикладу, відповідно до ст. 17 Кодексу, «суддя має право брати участь у громадській діяльності, публічних заходах, якщо вони не завдають шкоди його статусу, авторитету суду і не можуть вплинути на здійснення правосуддя, проте повинен уникати взаємовідносин, які можуть вплинути на незалежність та неупередженість судді» [189].

Щодо обов'язків, то взагалі під терміном «обов'язок» розуміють те, чого треба беззастережно дотримуватися, що слід безвідмовно виконувати відповідно до вимог суспільства або виходячи з власного сумління [1]. О. Скакун зазначає, що обов'язок – це передбачені законодавством вид і міра належної поведінки особи, що забезпечується державою [139].

Обов'язками суддів законодавець визначив, до прикладу: 1) справедливий, безсторонній та своєчасний розгляд і вирішення судових справ; 2) дотримання правил суддівської етики, підтримання високих стандартів поведінки у будь-якій діяльності; 3) подання декларації доброчесності судді та декларації родинних зв'язків судді; 4) поважливе ставлення до учасників процесу; 5) виконання вимог та дотримання обмежень, передбачених законодавством у сфері запобігання корупції; 6)

систематичний розвиток професійних навичок (умінь), підтримання своєї кваліфікації на належному рівні, необхідному для виконання повноважень у суді, де він обіймає посаду тощо [34].

Щодо обов'язків судді, які закріплено в Кодексі суддівської етики, то варто звернути увагу на такі:

«суддя повинен здійснювати судочинство в межах та порядку, визначених процесуальним законом, і виявляти при цьому тактовність, ввічливість, витримку й повагу до учасників судового процесу та інших осіб» (ст. 8);

«суддя повинен виконувати обов'язки судді безсторонньо і неупереджено та утримуватися від поведінки, будь-яких дій або висловлювань, що можуть призвести до виникнення сумнівів у рівності професійних суддів, народних засідателів та присяжних при здійсненні правосуддя» (ст. 10);

«суддя повинен проявляти повагу до права на інформацію про судовий розгляд та не допускати порушення принципу гласності процесу» (ст. 11) [189].

Відзначимо, що ГПК України не містить окремої статті, яка б висвітлювала права або обов'язки суддів господарських судів, проте деякі положення кодексу стосуються прав або обов'язків суддів, які відправляють правосуддя у цьому виді процесу. До прикладу:

під час закритих нарад суддя *має право* звертати увагу сторони на судову практику в аналогічних спорах, пропонувати стороні можливі шляхи мирного врегулювання спору (ст. 188 ГПК України);

суд та учасники судового процесу *зобов'язані* керуватися завданням господарського судочинства, яке превалює над будь-якими іншими міркуваннями в судовому процесі (ст. 2 ГПК України);

з підстав, зазначених у ст. 35, 36 і 37 цього Кодексу, *суддя*, секретар судового засідання, експерт, спеціаліст, перекладач *зобов'язані* заявити самовідвід (ст. 38 ГПК України);

суд зобов'язаний вживати заходів для запобігання зловживанню процесуальними правами (ст. 43 ГПК України) тощо.

Зауважимо, що деякі положення ГПК України не містять слів «зобов'язаний» або «обов'язок» у відношенні до дій судді у господарському процесі, проте з формулювання норми стає зрозумілим, що законодавець передбачив модель поведінки, що є обов'язковою для дотримання, до прикладу:

суддя повертає позовну заяву і додані до неї документи не пізніше п'яти днів з дня її надходження або з дня закінчення строку на усунення недоліків (ст. 174 ГПК України);

суддя постановляє ухвалу не пізніше наступного робочого дня після надходження відповідної заяви сторони (ст. 189 ГПК України) тощо.

Зауважимо, що в науковій літературі знайшли висвітлення різні підходи до класифікації обов'язків суддів. До прикладу, залежно від вимоги, яка міститься в обов'язку судді, Л. Москвич виокремлює три блоки обов'язків: 1) дотримання Конституції України та законодавства України; 2) дотримання етичних основ діяльності; 3) сумлінне і професійне виконання службових функцій [245, с. 10]. У свою чергу, С. Лаптев пропонує професійні обов'язки судді поділяти за такими критеріями: 1) за змістом; 2) за способом виконання; 3) за формою нормативного закріплення; 4) за спрямованістю [246, с. 157].

На нашу думку, задля поділу прав та обов'язків судів можна використовувати підхід, закладений у Кодексі суддівської етики, та виокремлювати: права та обов'язки у професійній діяльності; права та обов'язки у позапрофесійній діяльності.

Наступною складовою статусу судді є його відповідальність. Щодо поняття «відповідальність», то відповідно до українського тлумачного словника, це «покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу, за чийсь дії, вчинки, слова»; «серйозність, важливість справи, моменту тощо» [1].

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» регулює порядок притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності, проте суддя, як і будь-який громадянин, може бути притягнутий до кримінальної, адміністративної та цивільної відповідальності.

Погоджуємося з О. Хотинською-Нор, що метою інституту дисциплінарної відповідальності судді є вирішення соціальних завдань в інтересах здійснення та підтримки необхідного суспільству рівня ефективності системи судового захисту як невід'ємної гарантії захисту прав, інтересів і свобод людини [247, с. 112].

Зазначимо, що загальним об'єктом дисциплінарних проступків судді є дисципліна. Взагалі, дисципліна це певне становище, яке передбачає неухильне дотримання усіма суб'єктами правовідносин влади і підпорядкування певних правил та встановленого порядку. Як зазначає Я. Сідей, суддівська дисципліна є одним із видів спеціальної дисципліни, оскільки пов'язана з професійною діяльністю носіїв судової влади. Суддівська дисципліна – це соціальні правила поведінки суддів (вимоги, що до них висуваються) і фактична їх реалізація [248, с. 172].

Перелік підстав притягнення судді до дисциплінарної відповідальності міститься у ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та має вичерпний характер. До них відносяться, до прикладу, розголошення суддею таємниці, що охороняється законом, допущення суддею поведінки, що порочить звання судді або підриває авторитет правосуддя, втручання у процес здійснення правосуддя іншими суддями, неподання або несвоєчасне подання декларації родинних зв'язків суддею, порушення засад гласності і відкритості судового процесу, порушення правил щодо відводу (самовідводу) тощо.

Позитивним є той факт, що скасування або зміна судового рішення не має наслідком дисциплінарну відповідальність судді, який брав участь у його ухваленні, крім випадків, коли скасоване або змінене рішення ухвалено

внаслідок умисного порушення норм права чи неналежного ставлення до службових обов'язків.

У якості дисциплінарних стягнень може бути застосовано: 1) попередження; 2) догана - з позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді протягом одного місяця; 3) сувора догана - з позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді протягом трьох місяців; 4) подання про тимчасове (від одного до шести місяців) відсторонення від здійснення правосуддя - з позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді та обов'язковим направленням судді до НШС України для проходження курсу підвищення кваліфікації, визначеного органом, що здійснює дисциплінарне провадження щодо суддів, та подальшим кваліфікаційним оцінюванням для підтвердження здатності судді здійснювати правосуддя у відповідному суді; 5) подання про переведення судді до суду нижчого рівня; 6) подання про звільнення судді з посади.

Зауважимо, що перелік дисциплінарних стягнень в країнах ЄС є різним, але чітко дотримується принцип співрозмірності покарання та вчиненого проступку, при якому найлегшим стягненням є попередження (догана), а найсуворішим – звільнення судді з посади (або клопотання про звільнення судді з посади) [249, с. 63]. Розглянемо досвід деяких країн.

У Німеччині передбачено п'ять видів дисциплінарних стягнень: попередження, догана, зменшення посадового окладу, переведення до іншого суду, звільнення. У Франції кількість дисциплінарних стягнень є значно більшою: догана із занесенням в особову справу; переведення на іншу посаду; відсторонення від виконання деяких функцій, заборона бути призначеним для виконання функцій судді одноосібно на період не більше п'яти років; пониження рангу; тимчасове відсторонення від виконання обов'язків судді на строк не більше одного року з повним або частковим позбавленням заробітної плати, пониження в посаді; відправлення в обов'язковому порядку на пенсію за віком (відставка) або пропозиція

достроково припинити повноваження, якщо магістрат не має права на отримання пенсії за віком; звільнення.

У свою чергу, законодавство Польщі передбачає такі стягнення як: догана, усунення від виконання певних функцій, переведення на іншу посаду, звільнення з посади судді. У Бельгії систему дисциплінарних проступків складають попередження, простий осуд, осуд з доганою, відсторонення від виконання обов'язків, звільнення.

У наступному пункті роботи нами буде розглянута особлива роль голови суду в організації діяльності суду. А тому для нас особливий інтерес становить досвід Чеської Республіки, в якій систему дисциплінарних санкцій складають: догана, тимчасове зниження розміру оплати праці, тимчасове відсторонення від обов'язків судді та тимчасове відсторонення від обов'язків голови суду [250, с. 169]. Зазначимо, що Закон України «Про судоустрій і статус суддів» передбачає можливість дострокового звільнення голови суду з адміністративної посади за ініціативою не менш як однієї третини від загальної кількості суддів відповідного суду шляхом таємного голосування не менш як двома третинами суддів цього суду (з подальшою заборобою бути обраним на будь-яку адміністративну посаду в судах протягом двох років з дня такого дострокового звільнення). На нашу думку, вважаємо за можливе імплементувати досвід Чехії до національного законодавства та передбачати можливість зборів суду тимчасово відсторонювати від обов'язків голову суду, до прикладу, на строк від одного до трьох місяців. Вважаємо, що подібне рішення матиме виховний вплив на особу та сприятиме посиленню почуття відповідальності до обов'язків голови суду.

Аналіз дисциплінарної практики дисциплінарних палат ВРП за 2017-2020 р. свідчить, що 79,82% (459) випадків притягнення до відповідальності стосуються суддів загальних судів першої інстанції. Позитивним вбачається той факт, що найрідше притягувалися до відповідальності судді загальних

судів касаційної інстанції та судді господарських судів апеляційної інстанції (по п'ять випадків за чотири роки) [251].

Як свідчать статистичні показники ВРП за у 2020 р., дисциплінарними палатами прийнято найбільше рішень про притягнення суддів місцевих судів – сто двадцять три (з них місцевих загальних – сто десять, місцевих господарських – чотири, місцевих адміністративних – дев'ять). Щодо дисциплінарної відповідальності суддів апеляційних судів, то мало місце дванадцять випадків (притягнуто до відповідальності сім суддів апеляційних загальних судів, чотири – апеляційних господарських судів та одного суддю апеляційного адміністративного суду). Крім того, було притягнуто до відповідальності п'ять суддів Верховного Суду та одного суддю Вищого антикорупційного суду [252].

У 2021 р. Дисциплінарними палатами ВРП прийнято найбільше рішень про притягнення до дисциплінарної відповідальності суддів місцевих судів – шістдесят шість (з них місцевих загальних – шістдесят, місцевих господарських – три, місцевих адміністративних – три). Щодо апеляційних судів, то дисциплінарними палатами ВРП було прийнято п'ять рішень про притягнення до дисциплінарної відповідальності суддів апеляційних судів (з них апеляційних загальних – один випадок, апеляційних господарських – три, апеляційних адміністративних – одне). Крім того, було притягнуто до відповідальності двох суддів Вищого антикорупційного суду та одного суддю Верховного Суду [253].

Зважаючи на той факт, що у 2022 р. засідання Дисциплінарних палат Вищої ради правосуддя не проводилися, ми не маємо статистичних даних щодо кількості випадків притягнення суддів господарських судів до відповідальності.

Щодо гарантій діяльності судді, то перш за все звернемо увагу на поняття «гарантія». Це слово походить від французького слова «garantie» – записка; умова, яка забезпечує що-небудь. Як зазначає В. Єгорова, під гарантіями діяльності суддів розуміють сукупність загальних та спеціальних

способів і засобів реалізації прав й обов'язків суддів. В юридичній науці гарантії діяльності суддів поділяють на загальні та спеціальні. Зазначається, що загальні гарантії діяльності суддів залежать від рівня розвитку всіх сфер суспільного та державного ладу, авторитету судової влади у суспільстві та державі, стану прав і свобод людини і громадянина і, особливо, права звернення до суду за захистом своїх законних прав і свобод. У свою чергу, спеціальні гарантії діяльності суддів – це система нормативно-правових та організаційно-правових способів і засобів здійснення суддями своїх прав й обов'язків.

Крім того, юридичні гарантії діяльності суддів судів можуть бути класифіковані за такими певними критеріями:

за юридичною силою нормативно-правових актів, які містять норми-гарантії (поділяються на такі, що містяться в законах, та ті, що містяться в підзаконних нормативних актах);

за місцем їх закріплення в системі законодавства (загальноправові та галузеві);

за видом юридичних норм, які закріплюють гарантії незалежності суддів (матеріальні та процесуальні) [254].

У свою чергу, Є. Мартинчик виділяє такі гарантії діяльності суддів і підкорення їх тільки закону: організаційно-правові (порядок виборів суддів, відкликання суддів, притягнення до кримінальної відповідальності); процесуальні (таємниця нарадчої кімнати, заборона розголошення міркувань, які мали місце під час наради); ідеологічні. У свою чергу, Н. Радутна вважає, що до гарантій діяльності суддів належать: політичні, ідеологічні, економічні, організаційні, а О. Абросимова розрізняє як інституціональні, так і функціональні гарантії діяльності і незалежності суддів [254].

Однією із найважливіших гарантій суддів є їх незалежність. Гарантії незалежності суддів знайшли окремої ґрунтовної розробки в науковій

літературі. Перш ніж перейти до опрацювання вказаної проблеми, зауважимо, що в сучасній українській мові слово «незалежність» походить від прикметника «незалежний», тобто такий, що не залежить від кого- , чого-небудь, не підкоряється комусь, чомусь; є самостійним, рішучим у поведінці, діях, тощо; що виражає або свідчить про самостійність у поведінці, вчинках, тощо [1].

Щодо гарантій незалежності суддів, то під ними розуміються передбачені належні засоби мінімізації та усунення негативних впливів на суддів під час здійснення ними правосуддя, спрямовані на ухвалення законного та обґрунтованого рішення [255].

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» передбачає ряд умов, якими забезпечується незалежність судді: 1) особливий порядок призначення, притягнення до відповідальності, звільнення та припинення повноважень; 2) недоторканість та імунітет судді; 3) незмінюваність судді; 4) особливий порядок відправлення правосуддя, визначений процесуальним законом; 5) таємниця ухвалення судового рішення; 6) заборона втручання у здійснення правосуддя; 6) відповідальність за неповагу до суду чи судді; 7) право судді на відставку тощо.

Отже, можна погодитися з І. Петренко, який зазначає, що незалежність суддів знаходиться в тісному зв'язку із принципами незмінюваності суддів і несумісності суддівської посади та, крім того, забезпечується встановленим переліком підстав, відповідно до яких суддя може бути звільнений [256, с. 306].

Значну увагу незалежності суддів було приділено в рішеннях Конституційного Суду України. Так, незалежність суддів визнана основною передумовою функціонування самостійної та авторитетної судової влади, яка здатна забезпечити об'єктивне та безстороннє правосуддя, ефективний захист прав та свобод людини і громадянина. Принцип незалежності суддів означає процесуальну діяльність під час здійснення правосуддя в умовах, що виключають сторонній вплив на суддів [255].

Дослідження проблематики незалежності суддів потребує висвітлення випадків втручання в їх діяльність.

Так, за джерелом по відношенню до системи правосуддя втручання поділяють на: 1) зовнішньосистемне – здійснюється суб'єктами, які не належать до системи правосуддя і не беруть участь у судово-правових відносинах; 2) внутрішньосистемне – здійснюється з боку суб'єктів, які належать до системи правосуддя, є постійними чи тимчасовими учасниками судово-правових відносин (цей вид втручання обов'язково пов'язаний з наявністю у суб'єкта особливих повноважень, прав чи інформації здобутих у зв'язку з його діяльністю у межах системи правосуддя).

У свою чергу, за місцем втручання виокремлюють: 1) особисте втручання (передбачає безпосередній контакт суб'єкта, що здійснює втручання з суддею у процесі виконання останнім професійних обов'язків зі здійснення правосуддя, до прикладу, фізичне насильства по відношенню до судді, виголошення погроз тощо); 2) дистанційне (втручання без безпосереднього фізичного контакту, до прикладу, шляхом листування, телефонних дзвінків, надсилання текстових повідомлень); 3) дистанційне знеособлене (втручання шляхом надсилання анонімних погроз, публікації у соціальних мережах чи ЗМІ інформаційних матеріалів, направлених на дискредитацію судді без вказання авторства, поширення закликів до публічних акцій протесту (дифамації) без особистої участі у таких акціях).

Заслужують на увагу й інші запропоновані класифікації видів втручання у діяльність судді.

Так, за терміном впливу на об'єкт втручання поділяють на: 1) одномоментне – діяння, вчинене протягом короткого часу і спрямоване на негайну зміну поведінки судді у певній ситуації (до прикладу, блокування кабінету судді, напад на суддю у залі судового засідання); 2) середньотривале – перешкоджає здійсненню професійної діяльності судді або групи суддів у конкретній справі або на строк до одного календарного року (до прикладу, спроба на початку епідемії коронавірусної хвороби у 2020 р.

зменшити розмір суддівської винагороди); 3) довготривале – результати такого втручання відчутні упродовж більш як одного року (до прикладу, спроба узурпації судової влади).

Залежно від регулярності втручання поділяються на: 1) нерегулярне спорадичне – обумовлюється недоліками у правосвідомості окремих громадян, відповідає диспозиції ст. 376 КК України; 2) нерегулярне організоване – здійснюється за участю організованих злочинних груп, недоброчесних суб'єктів владних повноважень, недобросовісних громадянських організації для реалізації власних інтересів у низці вибіркового справ; 3) регулярне – спрямовано на встановлення квазіправосуддя шляхом послідовного впливу на професійну діяльність судді або групи суддів у значній кількості справ.

Зауважимо, що за терміном припинення втручання поділяють на таке, що: 1) можливо негайно припинити (силами самого судді, судових розпорядників, правоохоронних органів тощо); 2) вимагає участі органів системи правосуддя (ДСА України, органів суддівського самоврядування тощо); 3) вимагає проведення досудового розслідування, розгляду справи у суді та виконання судового рішення; 4) потребує розгляд справи Конституційним Судом України та внесення змін у правові акти [257, с. 81].

Крім того, умовно всі випадки тиску на суддів та втручання у здійснення ними правосуддя поділять на: фізичний тиск; психологічний тиск, у тому числі шляхом проведення мітингів, пікетів, блокувань будівель судів, повідомлень про мінування судів; інформаційний тиск, у тому числі з боку певних представників громадських об'єднань, представників органів державної влади, високопосадовців шляхом використання засобів масової інформації; тиск з боку правоохоронних органів та інших органів, які законодавчо наділені повноваженнями щодо здійснення контролю в межах професійної діяльності суддів [258].

Щодо конкретних прикладів втручання у діяльність суддів господарських судів, то можна звернути увагу на такі випадки. Так, у

12.04.2017 р. невідомі особи після закінчення робочого дня напали на суддю Київського апеляційного господарського суду та завдали їй тілесних ушкоджень. У тому самому році у господарському суді Харківської області у зв'язку з відсутністю належної охорони будівлі викрадено сейф, в якому знаходилися печатки та штампи державної установи [259].

У 2019 р. Вища рада правосуддя розглянула повідомлення судді Київського апеляційного господарського суду (наразі Північного апеляційного господарського суду) А. Мальченко щодо втручання в її діяльність як судді щодо здійснення правосуддя.

Крім того, непоодинокі випадки блокування активістами руху транспортних засобів біля будівель господарських судів, проведення акцій протесту, в ході яких блокується рух транспорту по вулиці, де розташовані адміністративні будівлі суду тощо [260].

Підсумовуючи вищепроведене дослідження, вважаємо за доцільне виокремити ознаки статусу судді, а саме:

єдність статусу (відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р., судді в Україні мають єдиний статус незалежно від місця суду в системі судоустрою чи адміністративної посади, яку суддя обіймає в суді; ця ідея має на меті забезпечити ефективні гарантії компетентності, незалежності та неупередженості правосуддя);

плюралістичний характер закріплення статусу (визначається не лише нормативно-правовими актами (Конституцією України, ГПК України, Законом України «Про судоустрій і статус суддів»), але й Кодексом суддівської етики);

комплексність (складається з таких елементів як права, обов'язки, особливості притягнення до відповідальності тощо);

невіддільність статусу від особи;

покладення на особу додаткових добровільних обмежень, які суддя добровільно приймає.

2.3. Організація роботи та адміністрування в господарських судах

Досліджуючи проблематику організації роботи в господарських судах, перш за все звернемо увагу на термінологічну базу, а саме, такі поняття як «організація» та «робота». Слово «організація» є похідним від дії за значенням «організувати» та «організовувати». У свою чергу, «організовувати» або «організувати» означає створювати, засновувати щонебудь, залучаючи до цього інших, спираючись на них; згуртовувати, об'єднувати кого-небудь з певною метою; чітко налагоджувати, належно впорядковувати щонебудь. Під поняттям «організація» також розуміють процес створення структури установи (підприємства, організації), що дає змогу людям ефективно працювати разом для досягнення спільної мети [1].

Зазначимо, що поняття «організація» в менеджменті розглядається як функція управління, в межах якої здійснюється розподіл робіт між окремими працівниками або їх групами та узгодження їх діяльності. Реалізація цієї функції здійснюється в процесі організаційної діяльності, тобто процесу за допомогою якого керівник усуває невизначеність та конфлікти між людьми щодо роботи або повноважень і створює середовище, придатне для їх спільної діяльності.

Зазвичай, основними елементами організаційної діяльності є:

поділ праці (поділ загальної роботи на складові частини, достатні для виконання окремим працівником відповідно до його кваліфікації та здібностей);

департаменталізація (об'єднання робіт та видів діяльності, у певні блоки);

делегування (передача завдань або повноважень від керівника до підлеглого);

визначення діапазону контролю (встановлення певної кількості працівників, які безпосередньо підпорядковані керівникові на окремому напрямку);

координація діяльності (може відбуватися як у вертикальній, так і горизонтальній площині під час виконання робіт) [261].

Отже, можна погодитися, що поняття «організація» використовується у, якнайменш, трьох значеннях: як система, як стан та як процес. В рамках нашого дослідження це поняття використовуватиметься у значенні «процес».

Щодо поняття «робота», то воно визначається як дія за значенням робити (займатися якою-небудь справою, діяльністю); чиєсь виконання чого-небудь, чийсь труд [1].

Організація роботи на будь-якому підприємстві, установі та організації, у томи числі й суді, потребує:

визначення послідовності виконання різних етапів та стадій робіт, передбачення можливості і необхідності їх паралельного виконання;

визначення тимчасових меж виконання робіт певного виду і їхнє групування;

ефективного порядку надходження потрібної для роботи інформації у достатньому обсязі;

можливість участі різних ланок системи управління в процесі управління тощо [262, с. 8].

Досліджуючи організацію роботи в господарських судах (як в конкретному, так і усіх загалом), необхідно звернути увагу на поняття «організаційне забезпечення», «організаційне керівництво» та «судове управління», які попри свою змістовну наближеність не є тотожними.

В науковій літературі поняття «організаційне забезпечення» вважається ширшим за поняття «організаційне керівництво», тому що останнє входить до структури першого (поруч з такими складовими як інформаційні, матеріально-технічні та інші організаційні заходи). Голова суду, на якого перш за все покладається організація роботи суду, спирається саме на наявне організаційного забезпечення, яке безпосередньо впливає на процес відправлення правосуддя оскільки забезпечує:

- 1) своєчасність проходження судових документів та формування судових справ;
- 2) оптимальний розподіл навантаження на кожного суддю і, як наслідок, своєчасне вирішення господарських спорів;
- 3) забезпечення судді господарського суду необхідними нормативними, довідковими та іншими матеріалами, необхідними для вирішення справ;
- 4) надання судді кваліфікованої допомоги зі сторони своїх помічників при зібранні матеріалів, необхідних для вирішення справи, та складанні судової документації тощо [263, с. 40].

Як зазначають О. Безпалова та Мандичев, характерними рисами організаційного забезпечення діяльності господарських судів є те, що воно:

- 1) є елементом судового управління, тобто є управлінським процесом;
- 2) здійснюється суддями господарських судів, які займають адміністративні посади, внутрішніми та зовнішніми відносно судової системи суб'єктами;
- 3) створює належні організаційні умови для здійснення правосуддя в господарському судочинстві;
- 4) визначено в законодавчих актах, хоча деякі питання внутрішньої організації діяльності господарських судів можуть вирішуватись органами суддівського самоврядування;
- 5) структурно складається з різних організаційних дій, які утворюють окремі види організаційного забезпечення.

Можна також підтримати точку зору вченого, що зміст організаційного забезпечення діяльності господарських судів складає система дій, а саме – планування, аналіз, обговорення, прийняття рішень, визначення шляхів упровадження прийнятих рішень, робота з кадрами, підвищення ефективності роботи господарських судів та ін. [263, с. 42].

У свою чергу, видами організаційного забезпечення господарських судів відповідно до законодавства України є: 1) нормативно-правове забезпечення; 2) кадрове забезпечення; 3) організація робочого простору та часу суддів господарських судів; 4) інформаційно-аналітичне забезпечення; 5) матеріально-технічне забезпечення; 6) фінансове забезпечення; 7)

організаційне забезпечення функціонування органів суддівсько-го самоврядування та інших органів у судовій системі [264].

Щодо поняття «судове управління» та «організаційне керівництво», то вони співвідносяться як загальне та конкретне, адже судове управління охоплює всі (як зовнішні, так і внутрішні) управлінські процеси, що відбуваються в державі в цілому, та в судовій системі зокрема, що спрямовані на упорядкування діяльності судів та судової влади.

Вважаємо, що поняття «організація роботи», у тому числі в господарських судах, є вужчим за обсягом аніж поняття організаційне забезпечення судів, адже як нами вже було зазначено, організація роботи суду спирається на наявне організаційне забезпечення.

Поняття організація роботи в господарських судах, на нашу думку, може бути розглянуто на локальному та державному рівні. Щодо локального рівня, то це організація роботи конкретного суду, яка, перш за все, покладається, на голову суду та апарат суду.

Щодо голови суду, то, нагадаємо, що відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів», голова суду місцевого господарського суду, голова апеляційного господарського суду обираються на посади зборами суддів відповідного суду з числа суддів цього суду. Голова Верховного Суду обирається на посаду шляхом таємного голосування Пленуму Верховного Суду з числа суддів Верховного Суду.

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» містить лише несистематизований перелік повноважень голів судів (ст. 24, ст. 29, ст. 34, ст. 39). Так, голова суду: 1) здійснює представництво суду як органу державної влади у зносинах з іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами; 2) визначає адміністративні повноваження заступників голови апеляційного суду; 3) контролює ефективність діяльності апарату суду, погоджує призначення на посади керівника апарату суду; 4) видає відповідні накази на підставі акта про призначення судді на посаду, переведення судді, звільнення судді з

посади, а також у зв'язку з припиненням повноважень судді; 5) забезпечує виконання рішень зборів суддів суду [34, ст. 24, 29, 39].

Проте в юридичній літературі повноваження голів набули різних класифікацій. Так, І. Дем'яненко, повноваження голови суду поділяє на: 1) повноваження щодо здійснення правосуддя, тобто суддівські повноваження; 2) спеціальні повноваження, зумовлені перебуванням на адміністративній посаді [265, с. 77]. Більш деталізоване згрупування запропонувала Л. Москвич, виокремивши такі функції голів: адміністративні, інформаційно-аналітичні, соціальні, прогностичні, мотиваційно-стимулюючі, коригуючі, контролюючі та функцію забезпечення компетентності і дисципліни всього персоналу. Можна зустріти також точку зору, що функції голови суду щодо адміністрування публічною службою можна поділити на такі групи: організаційна, установча, інформаційно-аналітична, контрольна, мотиваційно-стимулююча, планування [52, с. 321].

Зазначимо, що згідно з п. 36 Монреальської універсальної декларації про незалежність правосуддя від 01.01.1983 р., голова суду може здійснювати нагляд щодо суддів тільки в межах адміністративних питань (з питань управління судом). Згідно зі ст. 13 Кодексу суддівської етики суддя, який перебуває на адміністративній посаді в суді, повинен утримуватися від поведінки, дій або висловлювань, які можуть призвести до виникнення сумнівів у єдиному статусі суддів і в тому, що професійні судді здійснюють колективне вирішення питань організації роботи суду [189].

Не піддаючи сумніву значення ролі голови суду, у тому числі господарського, вважаємо, що окрім загальних вимог, що висуваються до суддів та визначені Законом України «Про судоустрій і статус суддів», голова суду має володіти рисами, здатними охарактеризувати його як лідера.

У загальному сенсі лідер це особа, яка визнається групою, до якої прислуховуються та яка здатна вести за собою інших людей. Як правило, вплив лідера ґрунтується на особистому авторитеті (формується з

урахуванням досвіду особи, майстерності, освіти) та харизматичних властивостях (до прикладу, ввічливість, людяність).

Звернемо увагу, що в науці відсутній єдиний підхід до рис, якими лідер відрізняється від інших членів групи. Так, О. Тід до таких рис відносив фізичну й емоційну витривалість; розуміння призначення організації та спрямування її діяльності; ентузіазм; дружелюбність і прихильність; порядність. У свою чергу, американський консультант У. Бенніс лідерські якості пов'язував із здатністю керувати увагою, значенням, довірою та собою [266, с. 16].

На нашу думку, голова суду, у тому числі господарського, має відрізнятися:

особливою повагою та довірою серед суддів та інших працівників суду;
бездоганною репутацією;

психологічною врівноваженістю;

здатністю вирішити конфлікт та створити комфортний психологічний клімат в колективі;

справедливістю, об'єктивністю та неупередженістю.

Цей перелік не може бути вичерпним, а тому голова суду має завжди пам'ятати, що у будь-якій ситуації він є прикладом поведінки для інших суддів та працівників суду.

Щодо апарату суду, то відповідно до ст. 155 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» на нього покладається організаційне забезпечення роботи суду. Апарат суду очолює керівник апарату, посаду якого вперше в Україні було введено у 2002 р. Типове положення про апарат суду затверджує Державна судова адміністрація України за погодженням із Вищою радою правосуддя.

Серед функцій апарату суду можна виокремити: 1) створення належних умов діяльності суду для ефективного виконання суддями своїх повноважень; 2) здійснення організаційного, інформаційно-довідкового й документального забезпечення підготовки справ і матеріалів для розгляду

суддями; 3) організація та забезпечення ведення діловодства в суді, підготовка й складання документів відповідно до інструкції з діловодства в суді, інших актів законодавства України; 4) забезпечення належної організації експедиційної обробки документів; 5) забезпечення ведення, обліку, формування, опрацювання тощо матеріалів, документів та інших матеріальних носіїв інформації, пов'язаних із діяльністю суду [198].

Задля реалізації вищезазначених функцій, в рамках апарату передбачається існування розгалуженої структури. До прикладу, у Південно-західному апеляційному господарському суді до структури апарату суду входять такі відділи: аналітичної роботи та узагальнення судової практики; документообігу (канцелярія); забезпечення судового процесу; планово-організаційної роботи та розгляду звернень; судової статистики; управління персоналом; планово-фінансової діяльності, бухгалтерського обліку і звітності; планування та матеріально-технічного забезпечення; відділ інформаційних технологій та захисту інформації [267].

Враховуючи сучасні процеси діджиталізації всіх сфер суспільного життя, вважаємо за доцільне приділити більше уваги останньому відділу – інформаційних технологій та захисту інформації. Так, саме він здійснює технічне забезпечення роботи автоматизованої системи документообігу суду; організовує, координує і виконує роботи із захисту інформації, розробляє технічні засоби контролю, вживає заходи щодо забезпечення захисту інформації; розробляє і реалізовує заходи для усунення виявлених недоліків по захисту інформації; здійснює технічне забезпечення фіксації судових засідань технічними засобами; забезпечує використання електронних цифрових підписів у суді; організовує введення сучасних комп'ютерних технологій щодо інформаційно-технічного забезпечення діяльності суду, розробляє пропозиції щодо вдосконалення застосування комп'ютерної техніки в роботі суду. Проблеми, з якими стикається цей відділ, будуть розглянуті у п. 3.2 роботи.

Щодо державного рівня організації роботи суду, то, на нашу думку, ключову роль в організації роботи всіх господарських судів відіграє Державна судова адміністрація та Національна школа суддів України.

Щодо ДСА, то вона була створена Указом Президента України № 780/2002 «Про Державну судову адміністрацію України» на виконання вимог Закону України «Про судоустрій України» від 2002 р. Відповідно до вищенаведеного Указу Президента (наразі втратив чинність) ДСА визнавалась центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, що здійснює організаційне забезпечення діяльності судів.

Наразі ж, відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус судів», ДСА України є державним органом у системі правосуддя, який здійснює організаційне та фінансове забезпечення діяльності органів судової влади у межах повноважень, установлених законом. Відповідно до чинного законодавства, ДСА України:

забезпечує належні умови діяльності судів, органів суддівського самоврядування в межах своїх повноважень;

вивчає практику організації діяльності судів, розробляє та вносить пропозиції щодо її вдосконалення;

вивчає кадрові питання апарату судів, прогнозує потреби у спеціалістах та здійснює замовлення на підготовку відповідних спеціалістів;

забезпечує необхідними умовами для підвищення кваліфікації працівників апарату судів, створює систему підвищення кваліфікації;

організує роботу з ведення судової статистики, діловодства та архіву тощо [34].

ДСА має територіальні управління, головною метою яких є організаційне та фінансове забезпечення діяльності місцевих судів з метою створення належних умов для діяльності судів, суддів цих судів та забезпечення роботи органів суддівського самоврядування.

Зауважимо, що подібні установи існують також в країнах ЄС. До прикладу, в Нідерландах діє Бюро ради судової системи, яке займається

розподілом бюджету, контролем фінансового менеджменту, кадровою політикою, інформаційними судовими технологіями, комунальними послугами. Крім того, Рада надає рекомендації щодо нового законодавства, що має вплив на здійснення правосуддя, та виступає речником судової системи на національному та міжнародному рівнях.

У Швеції функціонує Судова адміністрація, яка займається координуванням та вирішення загальних питань судової системи країни. Її діяльність також передбачає надання послуг судам, регіональним трибуналам та Національному органу правової допомоги.

У Данії діє Судова адміністрація, яка забезпечує належне адміністрування в судах та займається питаннями бюджету, кадрів, приміщень тощо [268].

Щодо НШС України, то деякі аспекти її діяльності нами вже згадувались у попередньому пункті роботи. Наразі ж, звернемо увагу на її роль в організації роботи судів, у тому числі господарських. Так, до її завдань належить:

1. Вивчення міжнародного досвіду організації та діяльності судів. Це завдання полягає у співробітництві, що здійснюється з уповноваженими урядами іноземних держав органами, організаціями або установами, що надають міжнародну технічну допомогу відповідно до міжнародних договорів України, зарубіжними закладами суддівської освіти на підставі урядових рішень, на договірних засадах та/або відповідно до обопільно затверджених довгострокових планів чи програм. Міжнародне співробітництво будується на принципах рівноправності і взаємної поваги, невтручання у внутрішні справи партнерів, обопільної користі, сумлінного виконання договірних зобов'язань.

2. Підготовка працівників апаратів судів та підвищення рівня їхньої кваліфікації. Це завдання здійснюється з метою оперативного і якісного забезпечення діяльності суду та проводиться протягом усієї трудової діяльності працівників апарату суду, але не рідше одного разу на три роки.

Щодо поняття «адміністрування», то воно походить від слова «адмініструвати» тобто керувати установою, організацією, підприємством і т. ін.; управляти [1]. Як звертає увагу В. Овчарук, поняття «адміністрування» використовується для опису: 1) управління та його механізму; 2) виконання адміністративних розпоряджень у судовій гілці державної влади; 3) виконавчо-розпорядчої діяльності держави; 4) процесів сплати загальнообов'язкових платежів; 5) науки державного управління тощо [269, с. 116].

Крім того, можна знайти визначення відповідно до якого адміністрування – це контроль діяльності підприємства, окремих його підрозділів та одиниць персоналу. Цей процес здійснюють керівники, фахівці, виконавці управлінського апарату, які зазвичай перебувають в організації на верхньому рівні [270].

Під судовим адмініструванням розуміють виключно внутрішні управлінські процеси, що відбуваються у суді, які полягають в забезпеченні належних умов для справедливого відправлення правосуддя та винесення суддями своєчасних, чітких і добре обґрунтованих судових рішень, які є зрозумілими як для учасників справ, так і для широкого загалу. Суб'єктами судового адміністрування виступають судді, які обіймають адміністративні посади (голова суду, заступник голови суду). До завдань цього виду адміністрування відносять:

1) максимальне зменшення обсягу несуддівських або адміністративних функцій, які виконують судді, та їх покладання на працівників апарату суду (вкрай важливим є той факт, що роботою працівників апарату суду мають керувати професійні судові адміністратори (керівники апарату), тоді як голова суду має здійснювати лише загальний нагляд за роботою адміністративного апарату суду);

2) забезпечення максимальної доступності суду для користувачів та відвідувачів, у тому числі шляхом запровадження підходу відповідно до

якого відвідувачі суду є «клієнтами», які звертаються до суду з метою отримання послуг правосуддя;

3) забезпечення максимально ефективної роботи всіх структурних підрозділів та служб судів шляхом реорганізації та автоматизації робочих процесів [271, с. 74].

Звернемо увагу, що в країнах ЄС, і взагалі в Європі, підходи до судового адміністрування дуже різні. Загалом, виділяють три основні моделі: модель країн Північної та Центральної Європи, модель країн Південної Європи та англосаксонську модель (відзначимо, що Велика Британія з 31.01.2020 р. перестала бути членом Європейського Союзу [272]).

Модель країн Північної та Центральної Європи відрізняється міцною організацією судів. Більшість питань, пов'язаних із забезпеченням діяльності, суди вирішують самостійно. Апарат суду організовано за ієрархією, яку очолює голова суду. Непоодинокі випадки, коли судовий адміністратор допомагає голові суду вирішувати більшість питань повсякденного адміністрування.

У моделі країн Південної Європи суттєву роль у сфері координування адміністрування судів нижчого рівня відіграють апеляційні суди, які можуть займаються фінансовим управлінням, ІТ підтримкою судів нижчого рівня, що належать до їх компетенції. Ключовою рисою цієї моделі є можливість надання апеляційним судам повноважень з координування бюджету місцевих судів та їх інформаційно-технічного забезпечення. Як відзначають міжнародні фахівці, на практиці апеляційний суд може використовувати свої повноваження для виділення більшості доступних ресурсів собі.

Англосаксонська модель (наприклад, у Великобританії та Ірландії) передбачає, що судді мають зосереджуватися на виконанні виключного обов'язків судді, а не займатися питаннями управління суду. Відтак, діяльність судів забезпечується організаціями з забезпечення діяльності судів. Судові адміністрації в цих країнах не лише займаються загальним

координуванням судів, але й надають підтримку окремим суддям (суддям магістрату).

Зауважимо, що модель судового адміністрування в Україні вважається поєднанням англосаксонської моделі та моделі країн Північної та Центральної Європи [268, с. 13].

Повертаючись до національного досвіду, зауважимо, що головну роль у судовому адмініструванні відіграє адміністративний корпус, який складається з голови суду та керівника апарату суду. Формування консенсусу між судовими адміністраторами виступає ключовою умовою успішного та ефективного судового адміністрування. Від їх злагодженої управлінської політики залежить покращення функціонування суду та відповідно підвищення рівня довіри громадян.

Підсумовуючи зазначимо, що хоча в теоретичному плані поняття «організація роботи» та «судове управління» відрізняються, на практиці вони є невіддільні один від одне, адже:

- 1) покладені на одних і тих саме суб'єктів (голова суду, керівник апарату суду);
- 2) мають однаковий характер (несуддівська діяльність);
- 3) мають однакову мету (підвищення якості функціонування суду, створення належних умов для відправлення правосуддя тощо).

Вважаємо, що належна організація та адміністрування в суді мають безпосередній вплив на підвищення ефективності роботи суду. Щодо поняття «ефективність», то погоджуємося з Л. Москвич, що цей термін у юриспруденції належить до числа ключових і характеризує свідому, суспільно значущу діяльність людини й соціальних інститутів, яка завжди пов'язується з очікуванням певного (позитивного) результату.

Провівши ґрунтовне дослідження цього поняття, Л. Москвич виокремлює умови ефективності будь-якого державно-правового явища, а саме: функціональна, соціальна та інша результативність; економічність; доцільність; досягнення соціальних та інших цілей; стабільність результату;

відповідність соціальним очікуванням; здатність змінюватися відповідно до потреб навколишнього середовища [53, с. 77].

На нашу думку, ефективність роботи господарських судів можна прослідкувати на прикладі їх значення для зміцнення економіки держави, про що вже поверхнево згадувалось в попередньому пункті роботи.

Перш за все вважаємо за доцільне приділити увагу значенню підтримки економіки, адже в умовах повномасштабної агресії з боку російської федерації стан економіки України є однією з найважливіших проблем сьогодення. Як свідчать попередні прогнози, економіка нашої держави за підсумками 2022 р. впаде на одну третю, а інфляція зросте до понад 30%. На кінець 2023 р. Національний банк України очікує інфляцію на рівні 20,7%, а у 2024-му – 9,4% [273]. Такі показники обумовлюється тим, що з початком воєнних дій, третина українських підприємств зупинила діяльність через руйнування, тимчасову окупацію деяких регіонів, розірвання логістичних та виробничих зв'язків, вимушену міграцію населення тощо [274].

Зауважимо, що для визначення поняття «національна економіка» використовуються вузький та широкий підходи. Відповідно до першого, це сукупність економічних суб'єктів і зв'язків між ними, що має просторово визначену і специфічно складену національну організаційну структуру, характеризується господарською цілісністю і спрямована на задоволення потреб суспільства у матеріальних і соціальних благах. Відповідно до другого підходу, національна економіка – структурована в галузевому і територіальному просторі економічна діяльність у масштабах країни, що регулюється інституціональною системою, яка відповідає економічному, політичному та ідеологічному устрою (порядку), сформованому в країні [275].

Не можна не погодитися з тим фактом, що існує прямий зв'язок між станом економіки та рівнем життя населення, який є показником рівня добробуту та ступеня задоволення населенням основних життєвих потреб.

Задля наочного підтвердження значення господарських судів для зміцнення економіки, вважаємо за доцільне розглядати статистичні показники щодо обраної проблематики через призму двох аспектів: 1) щодо суб'єктів господарювання (має безпосередній характер); 2) щодо держави (має опосередкований характер).

Перш за все зазначимо, що в сучасних умовах війни українські підприємства зустрілися з певним колом проблем. Серед них, до прикладу, вимушеність евакуювати виробничі потужності. Як свідчать статистичні показники, за два місяці війни близько 1171 українських підприємств розпочали процес евакуації своїх виробництв (близько 400 компаній частково або повністю перевезли свої потужності, з них 216 відновили роботу). У якості місця для переміщення бізнесу перевага надавалася Закарпатській, Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській, Хмельницькій, Чернівецькій, Вінницькій, Волинській та Рівненській областям [276].

Щодо значення суб'єктів підприємництва для економіки країни, то варто підтримати тезу, що саме підприємці забезпечують добробут населення, адже функціонування підприємств забезпечує населення робочими місцями, товарами, послугами та продуктами для споживання. Крім того, вітчизняні компанії виділяють грошові кошти на підтримку Збройних сил України. До прикладу, за перший місяць благодійної кампанії по оплатам онлайн та автосписанням НоваПей компанія «Нова пошта» перерахувала на підтримку Збройних сил України – 3,4 млн грн (кошти були перераховані на спеціальний рахунок Національного банку України для Збройних сил України [277].

Повертаючись безпосередньо до господарських спорів, зауважимо, що у 2018-2021 рр. загальна сума заявлених позовних вимог до судів першої інстанції склала 1 трлн 250 млрд грн, з них присуджено до стягнення – 491 млрд грн (39,3%). Упродовж цього самого періоду у 52,8 тис. справ (17,4 % від розглянутих у судах першої інстанції справ) заявлено штрафних санкцій

на суму 103,9 млрд грн та присуджено до стягнення 66,7 млрд грн, або 64,2 % від заявлених штрафних санкцій.

З метою більш детального висвітлення розміру грошових коштів, що став предметом спору в судах, звернемо увагу на судову статистику за окремими роками.

Так, у 2022 р. за результатами розгляду господарських справ з майновими вимогами позивачів на заявлену суму 255,6 млрд грн, визнано обґрунтованими та присуджено до стягнення 89,2 млрд грн (34,9 % від заявлених коштів) [219]. У 2021 р. за результатами розгляду 48 тис. господарських справ з майновими вимогами позивачів на загальний обсяг 273,3 млрд грн було присуджено до стягнення 128 млрд грн (46,8 % від заявлених позивачами вимог). У 2020 р. за результатами розгляду 40,2 тис. з майновими вимогами позивачів на суму 260,2 млрд грн було присуджено до стягнення 83,2 млрд грн (32 % від заявлених вимог) [278].

Отже, розмір грошових коштів, присуджених до стягнення у 2021 р. порівняно з 2020 р. збільшився майже на 54 %.

Крім того, не можна залишити поза уваги й штрафні санкції щодо яких звертаються суб'єкти господарювання. Нагадаємо, що штрафними санкціями відповідно до ст. 230 Господарського кодексу України є грошова сума (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити в разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язанням. Отже, у 2022 р. у 8,9 тис. справ було заявлено штрафних санкцій на суму майже 8 млрд грн та присуджено до стягнення 5,4 млрд грн (або 68,1 % від заявлених коштів штрафних санкцій) [219]. У 2021 р. в 13,9 тис. справах (16,2 % від розглянутих у судах першої інстанції) було заявлено штрафних санкцій на суму 24,6 млрд грн (на 26 % більше ніж у 2020 році – 19,5 млрд грн) та присуджено до стягнення – 17,7 млрд грн (71,6 % від заявлених штрафних санкцій), що більше на 80,6 %, ніж у 2020 році.

У 2020 р. кількість розглянутих справ місцевими господарськими судами склала до 79,1 тис., з яких задоволено повністю або частково 46,7 тис. позовних вимог (59 %). Загальна сума заявлених позовних вимог становила 260,2 млрд грн, з них присуджено до стягнення – 83,2 млрд грн (32 %). У 13,6 тис. справ (17,2 %) було заявлено штрафних санкцій на суму 19,5 млрд грн, з них присуджено до стягнення – 9,8 млрд грн (50 %).

У 2019 р. кількість розглянутих справ місцевими господарськими судами становила 75,1 тис., з яких задоволено повністю або частково 43,1 тис. позовних вимог (57,4 %). Сума заявлених позовних вимог становила 269,4 млрд грн, з яких присуджено до стягнення 112,4 млрд грн (41,7 %). У свою чергу, у 13,3 тис. справ (17,7 % від розглянутих) було заявлено штрафних санкцій на суму 29 млрд грн, з них присуджено до стягнення 17,7 млрд грн (61 %) [278].

У 2018 р. кількість розглянутих місцевими господарськими судами справ порівняно з 2019 р. була меншою та становила 63,2 тис. справ. Загальна сума заявлених позовних вимог склала 447,5 млрд грн, з яких присуджено до стягнення 167,4 млрд грн (37,4 %). У 12 тис. справ (19 % справ) було заявлено штрафних санкцій на суму 30,7 млрд грн та присуджено до стягнення 21,5 млрд грн (70 % від заявлених).

Отже, на прикладі наведених показників можна прослідкувати тенденцію щодо збільшення розміру позовних вимог з кожним наступним роком. І така тенденція має достатньо тривалий характер: у 2015 р. за результатами судового розгляду присуджено до стягнення на користь суб'єктів економічних правовідносин близько 231 млрд грн, тоді як у 2014 р. вдвічі менше – 109,6 млрд грн [279].

Враховуючи складну економічну ситуацію всередині держави, значну роль для України відіграють міжнародні інвестиції, які можуть підтримати стан національної економіки та якісні показники господарської діяльності. Зауважимо, що прямі іноземні інвестиції сьогодні наявні в усіх галузях національної економіки. У той саме час, більшість інвесторів,

представлених на українському ринку, надають перевагу галузі переробної промисловості, а також сфері оптової та роздрібної торгівлі. Подібна ситуація обумовлюється тим, що нові товари з'являються швидко, так само швидко змінюється їх асортимент та окупаються витрати, а комерційні ризики є відносно невисокими. Популярністю також користуються галузі, що не потребують довгострокових капіталовкладень і освоєння нових технологій, зокрема фінансовий сектор та сектор нерухомості [280].

У 2021 р. до п'ятірки провідних країн з притоку прямих іноземних інвестицій належали США, Китай, Гонконг (Китай), Сінгапур та Канада. Щодо сьогодення, то інвестиційний клімат через воєнні дії також зазнав суттєвих змін. Попередні дані за перший квартал 2022 р. свідчать про те, що обсяг оголошень про нові проекти знизився на 21% у всьому світі, активність транскордонних злиттів та поглинань знизилася на 13%, а обсяг міжнародних угод щодо фінансування проєктів знизився на 4% [281].

Враховуючи значущість іноземних інвестицій для економіки країни особливо у ці складні часи, вважаємо за необхідне звернути увагу на судову статистику щодо справ, пов'язаних з участю іноземних інвесторів.

Так, упродовж 2018–2021 рр. господарськими судами першої інстанції було розглянуто 7 тис. справ за участю іноземних інвесторів та заявлено до стягнення 47,7 млрд грн. За результатами розгляду 3,8 тис. справ (54,6 % від розглянутих), позовні вимоги задоволено повністю або частково та присуджено до стягнення 7,9 млрд грн (16,5 % від суми заявлених коштів), зокрема:

у 2018 році розглянуто 2,2 тис. справ, з яких позовні вимоги задоволено у 56 %, або у 1,2 тис. справах й присуджено до стягнення 3,3 млрд грн;

у 2019 році розглянуто 2,4 тис. справ (на 8,9 % більше), з яких позовні вимоги задоволено у 43, % або в 1 тис. справ й присуджено до стягнення 2,1 млрд грн;

у 2020 році розглянуто 1,6 тис. справ, з яких позовні вимоги задоволено у 63 %, або в 1 тис. справ й присуджено до стягнення 0,6 млрд грн;

у 2021 році розглянуто 0,7 тис. справ, з яких позовні вимоги задоволено у 73 %, або в 0,5 тис. справ й присуджено до стягнення 1,6 млрд грн [278].

Отже, присудження до стягнення грошових коштів є проявом захисту законних інтересів суб'єктів господарювання. Отримані грошові кошти можуть бути використані для продовження подальшого виробництва, виплат заробітних плат, сплати податків та зборів, комунальних послуг тощо. Таким чином підприємці підтримують не лише власних працівників, які також є споживачами товарів та послуг, а й економіку держави в цілому.

Щодо другого аспекту, а саме зміцнення економіки опосередковано через державу, то варто звернути увагу на наповнення господарськими судами спеціального фонду Державного бюджету України.

За статистичними даними у 2022 р. до спеціального фонду Державного бюджету України за розгляд справ господарськими судами надійшло 628,8 млн грн. за розгляд справ. Касаційним господарським судом у складі Верховного Суду сплачено 265,2 млн грн [219].

У 2021 р. до спеціального фонду Державного бюджету України за розгляд справ господарськими судами надійшло 839,5 млн грн. Від Касаційного господарського суду надійшло 330,2 млн грн, що більше на 20,9 %, ніж у 2020 році (273,2 млн грн), та становить майже 64,9 % від загальної суми. У 2016 р. розмір судового збору, сплаченого до того самого фонду за розгляд справ господарськими судами України, складав 868 млн грн [278]. У 2015 р. за розгляд справ у касаційній господарській інстанції заявниками сплачено 49,4 млн грн коштів судового збору, тоді як у 2014 р. ця сума становила 31,9 млн грн (збільшення на 54,8%). За розгляд справ в апеляційному порядку у тому самому році господарськими судами сплачено судового збору в розмірі 107 млн грн, що на 79,7% більше, ніж було сплачено у 2014 році (59,6 млн грн) [282].

У 2008 р. до Державного бюджету України винесено рішення про стягнення державного мита в сумі, що перевищує 60 млн грн [283].

Задля демонстрації ефективності діяльності господарських судів вважаємо за доцільне приділити увагу витратам, які заплановані у Державному бюджеті України на відправлення правосуддя. Так, за Законом України «Про державний бюджет на 2022 р.» на забезпечення здійснення правосуддя місцевими, апеляційними судами та функціонування органів і установ системи правосуддя було закладено трішки більше ніж 16 млн грн [284]. За Законом України «Про державний бюджет на 2021 р.» на забезпечення здійснення правосуддя місцевими, апеляційними судами та функціонування органів і установ системи правосуддя було закладено майже 14 млн грн [285]. У 2020 р. ця сума складала майже 13 млн грн [286], а у 2016 р. на здійснення правосуддя Вищим господарським судом України передбачалось 93 909 тис грн, на здійснення правосуддя місцевими та апеляційними судами 3 447 964,4 грн [287].

Таким чином, можна стверджувати про суттєву неспіврозмірність витрат на суди та надходжень, які вони забезпечують. Зауважимо, що наявність грошей у бюджеті в сучасних умовах є вкрай необхідним, адже допоможе максимально підтримати українську армію, своєчасно виплачувати заробітну плату працівникам державних підприємств, зберегти соціальні програми для малозабезпечених прошарків населення, у тому числі переселенців, та інших категорії осіб, які потребують підтримки та допомоги [288].

Наведені статистичні показники функціонування господарських судів дозволяють дійти висновку щодо їх виняткового значення для економічного розвитку держави, а спори щодо доцільності їх існування безпідставними. Вважаємо, що подальші дії держави мають бути спрямовані на підвищення рівня кваліфікації суддів цих судів, довіри населення до них, популяризації процедури звернення до господарських судів та розгляду справи. Щодо останнього, на нашу думку, це не становитиме жодних проблем в сучасних

умовах діджиталізації та отримання інформації переважною більшістю населення через різні соціальні платформи.

Отже, на нашу думку, показниками ефективності діяльності господарських судів можуть виступати:

- 1) позитивні зміни у показниках щодо зміцнення та розвитку економіки держави;
- 2) розмір наповнення господарськими судами державного бюджету;
- 3) кількість оскаржуваних рішень (за тридцять один рік свого існування господарські суди зарекомендували себе як ланка, що найбільше відповідає принципам професійного судочинства: у 2022 р. близько 82,8% (у 2021 р. – 80%) справ, розглянутих судами першої інстанції, не оскаржуються до вищестоящої інстанції, і лише 3,3 % (3,6–3,7% у 2021 р.) рішень скасовано чи змінено [289, с. 237]);
- 4) швидкість розгляду справ (в місцевих судах строк розгляду справи становить близько 89 днів, в апеляційних – 67, в Касаційному господарському суді у складі Верховного Суду – 54) [290].
- 5) незначна кількість випадків притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності (у 2021 р. було притягнуто до дисциплінарної відповідальності трьох суддів місцевих господарських судів);
- 6) ефективність розгляду справ та звернень (у 2022 р. 96,8% звернень з загальної кількості, що надійшло, було розглянуто);
- 7) рівень довіри населення до господарських судів.

Зауважимо, що запропоновані критерії для визначення ефективності діяльності господарських судів мають братися до уваги у своїй сукупності та взаємозв'язку. Вони мають однакове значення та розташовані у наведеному вище порядку без надання першим критеріям більшої значущості аніж тим, що йдуть за ними (Див. Додаток Д).

На нашу думку, більш детально варто зупинитися на двох останніх показниках. Щодо ефективності розгляду звернень, то варто зазначити, що у 2021 р. ці суди отримали 2,59 балів з 5 можливих за системою оцінювання

рівня довіри до судової системи. У свою чергу: загальні та адміністративні суди отримали лише 2,47 та 2,42 балів відповідно. Подібні показники не є випадковістю, а є результатом кропіткої роботи суддів протягом тривалих років. До прикладу, у 2015 р. рівень довіри українців до господарських судів становив 61,3%, тоді як до судів загальної юрисдикції – лише 45,2%, а до адміністративних судів – 56,7% [291]. У 2021 р. ці суди отримали 2,59 балів з 5 можливих за системою оцінювання рівня довіри до судової системи (судовий індекс). Відзначимо, що загальні та адміністративні суди отримали лише 2,47 та 2,42 балів відповідно [292].

Щодо ефективності розгляду звернень, то цей показник було запропоновано Європейською комісією з питань ефективності правосуддя. Він розраховується шляхом поділу кількості розглянутих справ і матеріалів за звітний період на кількість нових справ і матеріалів, що надійшли за звітний період, та помноженням отриманого результату на 100 %. У господарських судах цей показник становить близько 95–105%. Зауважимо, що найбільший відсоток розгляду справ припадає на господарські суди Кіровоградської (106,5 %), Хмельницької (105,2 %) та Миколаївської (103,8%) областей, Південно-західний (102,6 %) та Центральний (100,6 %) апеляційні господарські суди. У свою чергу, показник Касаційного господарського суду Верховного Суду становить 97,6 % [293].

Вважаємо, що рівень довіри до судів опосередковано залежить і від наявності єдиної судової практики, яка може бути визначена як результат тривалої діяльності судів різного рівня з розгляду справ певних категорій щодо позицій судів при застосуванні норм матеріального і процесуального права, що у майбутньому можуть бути відображеними у судових рішеннях, узагальненнях Верховного Суду та юридичній науці [294, с. 181].

Безумовно, прослідковувати ефективність діяльності судів можна не лише на рівні всієї держави шляхом використання такої кількості показників, але й на рівні окремого суду. Найбільш простим способом для цього є проведення соціологічних досліджень шляхом опитування

відвідувачів суду. Отже, цікавим для висвітлення є досвід Господарського суду Одеської області. Наведемо декілька прикладів.

У липні 2018 р. в анкетуванні, що містило двадцять два запитання, взяло участь сімдесят дев'ять осіб (заповнено сімдесят шість паперових анкети та три електронні). Були поставлені такі запитання:

«Чи вчасно розпочинаються судові засідання?» (п'ятдесят три особи відповіло «так», одна особа – «ні» та двадцять дві особи – «інколи»);

«Чи обізнані Ви про наявність офіційної сторінки суду на веб-порталі Судової влади України та чи користувались/користуєтесь Ви офіційною сторінкою суду в мережі Інтернет?» (сімдесят п'ять осіб відповіло «так, користуюсь постійно», чотири особи – «ні, ніколи»);

«Чи ввічливо, професійно, доброзичливо, неупереджено, коректно ставляться до Вас працівники апарату суду?» (сімдесят п'ять осіб відповіло «так, завжди»; чотири особи – «іноді»);

«Чи дотримувався суддя процедури розгляду справи?» (шістдесят одна особа відповіла «так», дванадцять осіб – «скоріше так», п'ять осіб – «не завжди»);

«Чи були характерними для судді, що розглядав Вашу справу неупередженість та незалежність; коректність, доброзичливість, ввічливість; належна підготовка до справи та знання справи?» (сорок чотири особи відповіло «так», сімнадцять осіб – «скоріше так», чотири особи – «ні», дванадцять осіб – «не завжди», дві особи утримались від відповіді).

У 2020 р. взяло участь дещо менше респондентів – п'ятдесят вісім. Вони мали відповісти на двадцять запитань (анкета заповнювалась електронним шляхом). Розглянемо деякі запитання:

«Чи вчасно розпочинаються судові засідання?» (82,5% відповіло «так», 10,5% – «інколи», 7% – «ні»);

«Чи обізнані Ви про наявність офіційної сторінки суду на веб-порталі Судової влади України та у соціальних мережах Facebook/

Instagram/Telegram?» (15,5% відповіло «так, проте не користуюсь», 84,5% – «так, користуюсь постійно»);

«Чи ввічливо, професійно, доброзичливо, неупереджено, коректно ставляться до Вас працівники апарату суду?» (8,6% відповіло «ні», 1,7% – «іноді», 89,7% – «так, завжди»).

«Чи дотримувався суддя процедури розгляду справи?» (3,5% відповіло «не завжди», 29,8% – «скоріше так», 66,7% – «так»);

«Чи були характерними для судді, що розглядав Вашу справу неупередженість та незалежність; коректність, доброзичливість, ввічливість; належна підготовка до справи та знання справи?» (8,6% відповіло «не завжди», 22,4 – «скоріше так», 3,4% – «ні», 65,5% – «так»);

У 2021 р. 88,9% респондентів оцінили якість роботи суду на «добре» або «відмінно». За результатами досліджень середня оцінка якості роботи Господарського суду Одеської області за 5-бальною шкалою становила 4,4 бали. У тому самому році 11,8% опитаних зазначили, що якість роботи суду загалом покращилась значно; 29,4% – «залишилась без змін»; 23,5% – «покращилась несуттєво»; 5,9% – «дещо погіршилася»; 23,5% – «не можу відповісти»¹.

Таким чином, підсумовуючи дослідження проведене у цьому пункті роботи, вважаємо за доцільне запропонувати визначення поняття ефективність діяльності господарського суду – комплексна властивість діяльності господарських судів, що знаходить прояв у кількісних та якісних показниках, та залежить від організаційних, процесуальних, кадрових та інших факторів діяльності господарських судів і безпосередньо впливає на реалізацію завдань господарського судочинства.

На жаль, не можна не відзначити негативний вплив воєнних дій на ефективність відправлення правосуддя. Розглянемо деякі фактори.

¹ Матеріал отримано на запит автора

1. Зріст навантаження на суддів і працівників апаратів судів у зв'язку з ускладненням правовідносин між суб'єктами підприємницької діяльності, у сфері виробництва та господарювання. До прикладу, збільшується кількість випадків невиконання договірних обов'язків з посиланням на воєнні дії як непереборну силу.

2. Проблеми організації діяльності суду у зв'язку з перервами у роботі через повітряні тривоги, відсутність електроенергії тощо. До прикладу, в Одеській області з 24.02.2022 р. по 13.03.2023 р. повітряну тривогу було оголошено шістсот тридцять чотири рази; загальна її тривалість склала п'ятсот дев'яносто одну годину. Найбільша кількість тривог була оголошена на Донеччині – 3817 рази та на Харківщині – 1903 рази [295].

3. Необхідність виконання судами додаткових функцій з організації безпечних умов для учасників судового процесу та їх інформування. У той саме час спостерігається зменшення кількості справ у судах за час війни та середнього навантаження на суддів, що підтверджують наведені вище статистичні показники за 2022 та 2021 рр. [219].

РОЗДІЛ 3. ФУНКЦІОНУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ (КОМЕРЦІЙНОЇ) ЮСТИЦІЇ В КРАЇНАХ ЄС ТА ЗАСТОСУВАННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ В УКРАЇНІ

3.1. Європейські моделі відправлення правосуддя у господарських (комерційних) спорах

Використання європейського досвіду організації господарської юстиції під час вирішення комерційних спорів з урахуванням сучасної хвилі реформування системи судоустрою, тенденції наближення правових сімей одна до одної та набуття Україною статусу кандидата на членство в ЄС 23.06.2022 р. є вкрай актуальним для нашої держави в умовах сьогодення. Зауважимо, що порядок вирішення господарських (комерційних, економічних, торгових) суперечок у різних країнах має свої відмінності, що обумовлюється різними факторами і залежить від судової системи країни, правил підвідомчості, підсудності тощо. Крім того, диференціація обумовлюється історичними, загально-соціальними і культурними факторами, приналежністю правової системи держави до тієї чи іншої правової сім'ї [296, с. 219]

Проте перш ніж розпочати дослідження зарубіжного досвіду, вважаємо за необхідне приділити увагу деяким аспектам організації та діяльності національних господарських судів, які виступатимуть критеріями для порівняння із європейськими країнами.

Нагадаємо, що відповідно до Закону України «Про судоустрій та статус суддів», в нашій державі діють місцеві господарські суди, апеляційні господарські суди, а вищою інстанцією є Верховний Суд в рамках якого функціонує Касаційний господарський суд. До суддів господарських судів висуваються загальні вимоги, передбачені законодавством для набуття статусу судді. Так, суддею суду першої інстанції може бути громадянин України, не молодший тридцяти та не старший шістдесяти п'яти років, який

має вищу юридичну освіту, стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ять років, є компетентним, доброчесним та володіє державною мовою.

Щодо суддів апеляційної інстанції, то різниця полягає лише в вимогах стосовно досвіду роботи, а саме: стаж роботи на посаді судді не менше п'яти років; наявність наукового ступеню у сфері права та стажу наукової роботи у цій самій сфері щонайменше сім років; досвід професійної діяльності адвоката, в тому числі щодо здійснення представництва в суді та/або захисту від кримінального обвинувачення щонайменше сім років; сукупний стаж (досвід) роботи (професійної діяльності) відповідно до вищенаведених вимог щонайменше сім років [34, ст. 28].

Щодо суддів касаційної інстанції, то знову ж таки, змінюються лише вимоги щодо досвіду роботи: стаж роботи на посаді судді не менше десяти років; наявність наукового ступеня у сфері права та стажу наукової роботи у цій сфері щонайменше десять років; досвід професійної діяльності адвоката, в тому числі щодо здійснення представництва в суді та/або захисту від кримінального обвинувачення щонайменше десять років; сукупний стаж (досвід) роботи (професійної діяльності) відповідно до вищезазначених вимог щонайменше десять років [34, ст. 38].

Судді призначаються безстроково без випробувального терміну після проходження конкурсу, організованого Вищою кваліфікаційною комісією суддів України, та інших визначених законом процедур.

Процесуальні особливості розгляду господарських справ визначені Господарським процесуальним кодексом України, відповідно до якого справи можуть розглядатися як одноособово, так і колегіально. Справи у судах першої інстанції розглядаються одноособово (зазвичай). Перегляд судових рішень першої інстанції в апеляційному порядку здійснюється колегією суддів суду апеляційної інстанції у складі трьох суддів. У свою чергу, перегляд судових рішень судів першої та другої інстанцій

здійснюється колегією суддів суду касаційної інстанції у складі трьох або більшої непарної кількості суддів [45, ст. 33].

Визначившись з ключовими аспектами функціонування господарських судів на національному рівні, вважаємо за можливе перейти до зарубіжного досвіду.

Як нами було відзначено у п. 1.3 дисертації, в роботі буде використовуватись метод індукції. У зв'язку з цим, буде приділена увага країнам ЄС, в яких існують спеціалізовані суди для розгляду господарських спорів, та країни ЄС, в яких такі спеціалізовані установи відсутні.

Як відзначається в юридичній літературі, Франція є однією з перших європейських країн, яка здійснила передачу комерційних (господарських) спорів до сфери державного правосуддя [46]. Отже, вважаємо за доцільне розпочати вивчення досвіду вирішення та розгляду цієї категорії справ саме з цієї держави.

У Франції передбачено існування комерційних судів як судів першої інстанції. Їх повноваження, порядок створення, організація діяльності, вимоги до суддів, порядок їх обрання та притягнення до дисциплінарної відповідальності регулюються Комерційним кодексом Франції. Відповідно до нього, комерційні суди розглядають спори між комерсантами, кредитними установами, комерційними товариствами та спори, що стосуються комерційних паперів (незалежно від суб'єкту спору) [297, ст. 721-1; 721-3].

Як правило, рішення комерційним судом приймається колегіально, за виключенням наявності припису щодо розгляду справи суддею індивідуально. Суттєва відмінність в організації роботи цих судів полягає у вимогах до суддів. Окрім звичних вимог щодо віку (не молодше тридцяти років), громадянства тощо, передбачена вимога щодо здійснення комерційної діяльності не менше п'яти років. Крім того, обрання суддів на посаду судді здійснюється спеціальною виборчою колегією, яка також складається з представників підприємництва. Судді обираються строком на

чотири роки після початкового випробувального терміну у два роки. Одна й та сама особа не може обіймати посаду судді більше ніж чотири строки поспіль [297, ст. 731-1].

Ще однією визначальною рисою торгових судів є відносно швидке вирішення справи (в середньому від півроку до року в залежності від завантаженості суду та складності справи), а також досить невеликий рівень опротестування рішень, що не перевищує 20%.

Варто також наголосити увагу на доступності комерційних судів у фінансовому відношенні. Під час подання позову до суду позивач має сплатити певні кошти у рахунок судових витрат, а також оплатити послуги пристава для вручення позовної заяви відповідачу, проте ці суми не перевищують кількох сотень євро. Крім того, робота суддів, на відміну від роботи третейських судів, не підлягає оплаті.

Процедура у комерційних судах Франції є усною. Це означає, що крім позовної заяви, яка подається у письмовій формі, вся наступна процедура, тобто подання аргументів відповідача та відповідь на них позивача можуть бути подані усно безпосередньо під час судового засідання. Варто зазначити, що на практиці сторони систематично надають до суду свій письмовий висновок, особливо якщо вони представлені адвокатом.

Зауважимо, що, як і до інших судів Франції, в комерційні суди документи подаються не у вигляді оригіналів, а у вигляді фотокопій. Цікавим є той факт, що у випадку перекладу французькою мовою, документи не підлягають обов'язковому завіренню офіційним перекладачем, проте при оскарженні справжності документа чи точності перекладу іншою стороною оригінали та засвідчені переклади мають бути надані до суду (такі випадки є вкрай рідкісні) [298].

Окрім комерційних судів Комерційний кодекс Франції передбачає функціонування *спеціальних* комерційних судів. Так, в департаментах Нижнього Рейна, Верхнього Рейна та Мозеля в судах великої інстанції створюються комерційні палати. Комерційним палатам підсудні ті самі

категорії справ за виключенням випадків, визначених Книгою II Кодексу законів про судоустрій [297, ст. 731-1].

У Касаційному суді Франції, який є вищою інстанцією для судів загальної юрисдикції, передбачена окрема палата з торговельних та фінансових справ. Деякі апеляційні суди також мають палати у торговельних справах.

Зазначимо, що у 2002 р. була запропонована реформа торгових судів, яка передбачала, що колегія з трьох суддів складатиметься з одного призначеного професійного судді та двох виборних суддів з комерсантів. Реформа не була реалізована [46].

Щодо Німеччини, то попри наявність розгалуженої спеціалізації судів (з розгляду адміністративних справ, фінансових, соціальних, трудових спорів), існування самотійних судів для вирішення комерційних спорів не передбачено. Ці категорії спорів належать до компетенції судів загальної юрисдикції. При місцевих судах функціонують торгові колегії, які розглядають справи у складі одного професійного судді та двох непрофесійних суддів, обраних серед комерсантів. Кандидатури останніх пропонуються Торговою палатою та призначаються Міністерством юстиції відповідної землі. Це може бути особа зареєстрована комерсантом, членом ради директорів або директором юридичної особи. Торгові судді призначаються строком на п'ять років. Зауважимо, що введення непрофесійних суддів у Німеччині мало на меті залучення осіб, що мають спеціальні знання, та підвищення довіри до суду з боку підприємців [46].

Ключовим нормативно-правовим актом, що регулює зміст поняття торгової справи в Німеччині є Закон про судоустрій. Господарськими суперечками, згідно з пар. 95 Закону про судоустрій є: позови до підприємця (його статус визначається відповідно до Торгового кодексу ФРН), або юридичної особи, яка зареєстрована та здійснює свою діяльність відповідно до норм публічного права, що впливають із угод, що є для обох сторін комерційними; позови з вексельних відносин; позови відповідно до

«Закону про чеки». Крім того, деякі позови, можуть впливати з правовідносин:

1) між учасниками торговельного товариства або між цим товариством та його учасниками, між членами ліквідаційної комісії та товариством або його учасниками;

2) що стосуються права користування торговим підприємством;

3) що належать до охорони торгових марок та інших відмітних знаків, таких як моделі та корисні зразки;

4) що виникають внаслідок набуття прав за існуючим договором між колишнім та новим власником прав;

5) між третьою особою та особою, яка несе відповідальність внаслідок нестачі повноважень за генеральною або комерційною (торговельною) довіреністю;

6) відповідно до морського права, особливо з тих, що стосуються судноплавства, прав та обов'язків судновласника та команди корабля, позички під заставу судна чи вантажу, відшкодування збитків у разі зіткнення кораблів, порятунку та надання допомоги, а також вимог кредиторів корабля;

7) на підставі «Закону проти недобросовісної конкуренції», за деякими винятками [299].

Щодо Польщі, то у 2012 р. було прийнято «Закон про зміни до Закону про судоустрій та статус суддів», який ліквідував господарські суди та замінив їх на нову структуру – суди апеляцій. Метою закону було поліпшення ефективності та доступності правосуддя в господарських справах. Звернемо увагу, що у 2019 р. діяльність господарських судів була відновлена Законом «Про відновлення господарських судів». Його прийняття обумовлювалось критикою з боку Європейського Союзу та інших міжнародних організацій, які висували вимогу щодо повернення господарських судів у Польщі.

Отже, було відновлено діяльність чотирнадцяти господарських судів. До їх компетенції належить розгляд господарських справ, у тому числі з питань банкрутства, злиття та поглинання компаній, а також справи з питань інтелектуальної власності.

Повернення господарських судів сприяло покращенню судової системи та зміцненню довіри до правосуддя, а також дало можливість підприємствам та бізнес-спільноті звернутися до спеціалізованого суду з рішенням їх господарських справ.

Щодо особливостей стосовно вимог до кандидатів на посаду судді, то вони полягають у віку – особа має досягти 29 років, та у іспиті – особа може скласти або суддівський, або прокурорський іспит [125].

В Італії господарські справи розглядаються загальними судами. Як правило, вони вирішуються суддею одноособово за винятком деяких категорій справ (наприклад, щодо банкрутства або корпоративних спорів), які розглядаються судом у складі трьох професійних суддів. Як вказує С. Масловський, тривалість розгляду економічних справ в Італії є однією з найдовших в Європейському Союзі у всіх інстанціях, а чисельні реформи процесуального законодавства не змогли вирішити цю проблему та зменшити строк їх розгляду [103, с. 71].

У Бельгії Судовий кодекс передбачає існування комерційного трибуналу, який діє як суд першої інстанції. До його повноважень належить розгляд суперечок з торгових відносин. До його складу входять професійний суддя та два представники ділових кіл або непрофесійні магістрати. Останні призначаються на п'ятирічний термін [300].

Конституція Бельгії 1831 р. підтвердила самостійність комерційних судів, отже комерційні трибунали є окремою ланкою бельгійської судової системи. Наразі в державі діють двадцять сім комерційних суди, що є повністю автономними судовими органами та вирішують у першій інстанції спори між комерсантами щодо торговельних угод, спори щодо банкрутства, морського права, а також здійснюють апеляційне провадження щодо рішень

мирових судів у справах комерційного характеру. Комерційний суд відправляє правосуддя у змішаному складі – професійний суддя та два судді експерта, які представляють ділові кола. Рішення цих судів можуть бути оскаржені до Касаційного суду Бельгії. Компетенція комерційних судів та процедура розгляду комерційних справ врегульовується окремими розділами Судового кодексу, які присвячені комерційному судочинству [13].

У свою чергу, у Швейцарії для вирішення комерційних суперечок створені торгові суди, що складаються не тільки з юристів, але й з представників ділових кіл, обрані кантональними радами.

Заслуговує на увагу й нетиповий досвід Австрії. Так, у регіональних судах діють комерційні сенати або окремі судді, які несуть відповідальність за рішення з питань, що стосуються комерційних судів, відповідно до ст. 51 Стандарту юрисдикції. Крім того, у Відні діє Комерційний суд Відня як апеляційний суд Віденського окружного суду з комерційних справ, окружного суду, який також має спеціальну юрисдикцію щодо комерційних справ. Комерційний суд Відня також несе відповідальність за всю корисну модель, охорону напівпровідників, охорону товарних знаків, охорону моделей, патентів та охорону різноманітності і, таким чином, охоплює більшу частину справ про права інтелектуальної власності (крім авторського права) [301].

В Іспанії створено окрему систему господарсько-адміністративних трибуналів. Її очолює Центральний господарсько-адміністративний суд, який у першій інстанції розглядає фінансові суперечки великі суми і скарги на постанови Міністерства економіки, і навіть переглядає справи нижчестоящих трибуналів.

У Литві немає господарських судів і господарського судочинства – господарські спори розглядаються загальними судами за правилами цивільного процесу [302].

У судовій системі Болгарії також відсутні суди, які вирішують лише господарські спори. Дані спори вирішують загальні суди, у складі яких існує відповідна спеціалізація. Верховний касаційний суд складається з кримінальної, цивільної та торгової колегії, які, у свою чергу, поділяються на відділення [303, с. 191].

З огляду на досліджені судові системи країн ЄС вбачається, що на модель вирішення господарських спорів, перш за все впливає наявність окремого суду для вирішення подібних спорів [123].

Дослідивши досвід деяких зарубіжних країн, вважаємо нарешті за можливе перейти до аналізу моделей вирішення господарських спорів. Перш за все відзначимо, що вказане поняття не є новим. До прикладу, О. Бутирський вважає його комплексним та таким, до якого входить не тільки сам механізм вирішення господарських спорів, а й зміст судової системи певної країни, місце конституційного суду в судовій системі, правовий статус судді, наявність кодифікованого акту, що регламентує порядок вирішення господарського спору, тощо [123, с. 104]. Погоджуємося загалом з таким визначенням, проте вважаємо, що воно потребує вдосконалення з урахуванням сучасних тенденцій розвитку позасудових процедур вирішення спорів. Вважаємо за можливе під моделлю вирішення господарських спорів розуміти сукупність нормативно-правових, організаційних та процедурних умов, які визначають судовий та позасудовий спосіб вирішення господарських спорів уповноваженими суб'єктами. Безумовно, на вказані умови впливають історичні особливості розвитку господарської юстиції та загальні політичні тенденції в країні, у тому числі щодо ставлення державної влади до підприємництва.

Вивчення зарубіжного досвіду також дозволяє дійти висновку, що в цілому шляхи вирішення господарських спорів відповідають існуючим в юридичній науці моделям. До прикладу, запропонована класифікація моделей вирішення господарських спорів залежно від історичних традицій і сучасних економіко-правових умов:

- 1) наявність спеціалізованих органів;
- 2) діяльність спеціалізованих відділень у загальних судах відповідного територіального рівня;
- 3) змішана модель (деякі категорії справ або справи, залежно від територіальної ознаки, можуть бути вирішені в спеціальних підрозділах загальних судів або в окремій спеціалізованій установі (як, наприклад, в Австрії) [304, с. 142].

У свою чергу, О. Бутирський за ознакою наявності особливого порядку вирішення господарських спорів, поділяє моделі на:

- 1) ті, в яких існують окремі процесуальні кодекси для вирішення господарських спорів;
- 2) ті, в яких існують окремі положення у цивільних процесуальних кодексах щодо вирішення господарських спорів;
- 3) ті, в яких відсутні окремі положення щодо вирішення господарських спорів [123, с. 107].

На нашу думку, можна запропонувати ще одну класифікацію моделей, а саме – залежно від участі представників бізнесу у здійсненні правосуддя:

- 1) країни, в яких представники бізнесу беруть участь у здійсненні правосуддя;
- 2) країни, в яких така участь не передбачена [305].

Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що поняття «модель вирішення господарських спорів» є комплексним та залежить від багатьох чинників. Кожна зарубіжна країна в рамках існуючих моделей має свої особливості з вирішення господарських спорів. Серед них: 1) наявність спеціалізованого суду для розгляду комерційних (економічних, господарських, торгових) спорів та, як наслідок, назва суду; 2) можливість участі підприємців під час вирішення спору; 3) наявність спеціального кодифікованого акта, що регулює господарські (економічні, комерційні, торгові) відносини; 4) вимоги до суддів; 5) строк призначення судді на

посаду; 6) наявність випробувального терміну перебування на посаді; 7) суб'єкт, відповідальний за призначення судді на посаду.

На особливу увагу заслуговує діяльність інститутів ООН, спрямована на уніфікацію правил арбітражної процедури. Насамперед маємо на увазі Комісію ООН з права міжнародної торгівлі (UNCITRAL). Під егідою якої було розроблено Арбітражний регламент UNCITRAL (1976 р.) та Типовий закон UNCITRAL про міжнародний комерційний арбітраж (1985 р.) [306, с. 4-5].

У Німеччині діяльність арбітражу регулюються Законом «Про арбітраж» 1998 р., який майже повністю заснований на положеннях моделі закону про міжнародний комерційний арбітраж UNCITRAL 1985 р. та який було включено до Цивільного процесуального кодексу Німеччини (Книга десять). В арбітражному порядку може розглядатися будь-яка суперечка, що стосується економічних інтересів сторін, тобто інтересів, що мають фінансове вираження.

Окрім Міжнародного арбітражного суду при Торговій палаті Німеччини діє також Німецький інститут арбітражного виробництва [307].

У Польщі найвідомішим арбітражним органом є Арбітражний суд при Торговій палаті Польщі (спочатку функціонував під назвою Рада Арбітрів при Польській Палаті Зовнішньої Торгівлі). Арбітражний суд здійснює арбітражні провадження *ad hoc* на підставі Арбітражного регламенту UNCITRAL (проводить процедури медіації та займається просуванням арбітражу в академічній і економічній спільнотах) [308].

У свою чергу Франція, в якій діє Міжнародна торгова палата, не враховувала Типовий закон UNCITRAL під час розробки національного законодавства щодо міжнародного комерційного арбітражу. Основним юридичним джерелом, що стосується арбітражу як внутрішнього, так і міжнародного виступає Цивільний процесуальний кодекс.

Не враховували Типовий закон UNCITRAL під час розробки національного законодавства також такі країни ЄС як: Латвія, Литва, Люксембург, Нідерланди, Португалія, Румунія, Чехія та Фінляндія.

Отже, можна зазначити, що країни ЄС можна поділити на дві групи: 1) ті, що враховують положення Типового закону UNCITRAL у своєму законодавстві щодо міжнародного комерційного арбітражу (85 країн світу, у тому числі, Німеччина, Польща); 2) ті, що відмовились від такого урахування.

3.2. Напрямки вдосконалення функціонування господарської юстиції в Україні та її сучасні проблеми

Дослідження обраної в рамках пункту роботи проблематики вважаємо за доцільне розпочати з термінологічної бази. Так, поняття «напрямок» походить від слова «напря́м», що означає: певний шлях діяльності, розвитку кого-, чого-небудь; сторону, в яку розвивається хто-небудь або що-небудь; дію чогось або в якій знаходиться що-небудь [1]. На нашу думку, окреслення напрямків вдосконалення функціонування господарської юстиції в Україні, перш за все, залежить від того кола проблем, з якими стикаються господарські суди під час відправлення правосуддя в сучасних умовах воєнного стану.

Задля послідовності викладення матеріалу, усі проблеми будуть об'єднані у певні групи.

1. Фінансові проблеми. Однією з конституційних гарантій незалежності судів є їх особливий порядок фінансування. Так, на державу покладається обов'язок забезпечити фінансування та належні умови для функціонування судів і діяльність суддів шляхом визначення видатків на утримання судів у Державному бюджеті України. Погоджуємося, що відсутність установлених нормативів фінансування судів не може бути підставою для довільного визначення його обсягів органами законодавчої або виконавчої влади,

оскільки витрати на суди не можуть скорочуватися до рівня, який не здатен забезпечити виконання вимог ст. 130 Конституції України щодо фінансування судів [309].

Зауважимо, що належне фінансове забезпечення діяльності судів окрім встановлення на них видатків у Державному бюджеті України вимагає також здійснення цього фінансування своєчасно, у повному обсязі, та, крім того, гарантування достатнього рівня соціального забезпечення суддів [310, с. 4].

Як зазначається у Висновку № 2 (2001) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо фінансування та управління судами у контексті ефективності судової влади та ст. 6 Європейської конвенції з прав людини, фінансування судів не повинно залежати від політичної нестабільності. Безумовно, рівень фінансування судів, який може дозволити держава, залежить від політичного рішення, проте необхідно забезпечити, щоб органи виконавчої та законодавчої влади не чинили тиск на судову владу під час визначення бюджету [311, п. 5].

Досліджуючи проблематику планування видатків на суди, варто звернути увагу на Рекомендацію CM/Res (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки. Європейські фахівці припускають можливість проведення консультацій з радами суддів, іншими незалежними органами влади, що відповідають за адміністрування судів, судьями та (або) професійними організаціями суддів під час підготовки бюджету судової системи. Зауважимо, що в Україні такі консультації проводяться із Радою суддів України [312].

Звернемо увагу, що значення належного фінансування судів знайшло свого відображення у багатьох Рішеннях Конституційного Суду України. До прикладу, у рішенні № 6-рп/1999 від 24.06.1999 р. передбачено, що централізований порядок фінансування судових органів з Державного

бюджету України покликаний обмежити будь-який вплив на суд і має на меті гарантування судової діяльності на основі принципів і приписів Конституції України.

У свою чергу, у Рішенні № 7-рп/2010 від 11.03.2010 р. встановлено, що суди всіх юрисдикцій та рівнів є юридичними особами публічного права та мають достатні правові підстави самостійно розпоряджатися цими коштами [309].

Відзначимо, що вже протягом тривалого часу судді господарських судів наголошують увагу на недостатньому фінансуванні. Ця проблема набула обговорення ще у 2020 р. та не була вирішена й до сих пір.

На офіційному вебсайті Вищої ради правосуддя наявна інтерактивна онлайн-мапа звернень щодо проблем фінансування судів, яка систематизує інформацію з усіх областей України щодо проблем фінансування судів та наочно демонструє кількість та зміст таких листів.

У 2020 р. від Одеської області надійшло дванадцять звернень. Область посіла друге місце за кількістю звернень, перше місце обійняла Дніпропетровська область з чотирнадцятьма випадками звернень. Від господарського суду за цей рік в Одеській області надійшло одне звернення від 14.05.2020 р. щодо матеріально-технічного забезпечення.

У 2021 р. від Одеської області надійшло двадцять дев'ять звернень. Область зайняла третє місце по кількості звернень. Перше місце обійняла Львівська (тридцять чотири звернення), друге – Дніпропетровська (тридцять звернень). Щодо господарських судів, то два звернення щодо оплати праці працівників апарату суду надійшло від Господарського суду (11.02.2021 р. та 19.03.2021 р.), три звернення щодо оплати праці працівників апарату суду та матеріально-технічного забезпечення суду надійшло від Південно-західного апеляційного господарського суду (14.04.2021 р., 18.05.2021 р. та 25.06.2021 р.) та одне звернення від цього самого суду стосувалося оплати комунальних послуг (17.11.2021 р.).

У 2022 р. станом на початок грудня від Одеської області надійшло два звернення: від Одеського окружного адміністративного суду щодо матеріально-технічного забезпечення та Київського районного суду м. Одеси щодо видатків на розвиток. Від господарських судів звернення не надходили [313].

Щодо видатків з бюджету на утримання господарських судів, то можна звернути увагу на такі показники. Законом України «Про державний бюджет України» на Південно-західний апеляційний господарський суд у 2020 р. передбачалося видатків на суму 45 181,5 грн [286], у 2021 р. – 59 260,4 грн [285], а у 2022 р. – 69 148,7 грн [284]. У свою чергу, на Одеський окружний господарський суд у ті самі роки видатки складали – 39 759,9 грн, 56 401,4 грн, 62 533,5 грн відповідно. На перший погляд можна констатувати позитивну тенденцію щодо збільшення видатків на утримання судів, проте такий висновок буде передчасним, адже не варто забувати про ріст рівня інфляції: у 2020 р. рівень інфляції становив 104,5 %, у 2021 р. – 107,9 %, у 2022 р. – 120 %. [314].

Наразі ж, враховуючи воєнний стан, за Законом України «Про державний бюджет» на 2023 р. фінансування судової влади передбачається зменшити з 16,2 до 13,5 млрд грн за загальним фондом, тобто на 2,7 млрд грн. Як зазначає Прем'єр-міністр України Д. Шмигаль, необхідно скоротити витрати на апарат суду, технічне та організаційне забезпечення судової влади, проте суддівська винагорода не може бути зменшена [315].

Подібні зміни в бюджеті обумовлені тим, що наразі для країни фінансування армії має головний пріоритет. Так, за часи воєнного стану на потреби армії та сектору безпеки було виділено близько 1 трлн 130 млрд грн; 770 млрд грн – на зарплати всім, хто зараз захищає державу; 176,2 млрд грн – на закупівлю, ремонт і модернізацію техніки й озброєння [316].

Закон України «Про державний бюджет України на 2023 р.» було прийнято 03.11.2022 р. Відповідно до нього, на Південно-західний апеляційний господарський суд передбачається видатків на суму 58 458,5

грн (видатки зменшено на 10 690,2 грн порівняно з 2022 р.), а на Одеський окружний господарський суд – 78 144,5 грн (видатки збільшено на 15 611 грн порівняно з 2022 р.). На нашу думку, збільшення видатків на Одеський окружний господарський суд обумовлюється збільшенням навантаження на суддів цього суду, адже як було зазначено вище, територіальна підсудність справ деяких судів була змінена саме на Одеський окружний господарський суд [317]. Крім того, до складу суду були зараховані судді з Херсону.

Небезпека недофінансування судової влади полягає, перш за все, у порушенні права громадян доступу до правосуддя, адже призводить до неможливості належного впровадження ЄСІТС, забезпечення належної організації роботи щодо проведення достатньої кількості сеансів відеоконференцзв'язку з іншими судами тощо. Крім того, недостатність фінансування призводить і до кадрових проблем, що будуть розглянуті пізніше.

Враховуючи сучасну ситуацію в країні та загальний занепад економіки, можна стверджувати, що складнощі фінансово характеру лише посилюватимуться, а проблема фінансування судів з об'єктивних причин упродовж тривалого часу не буде мати пріоритетного значення.

2. Матеріально-технічні проблеми. В загальні, під матеріально-технічним забезпеченням діяльності господарських судів можна розуміти систему дій із забезпечення цих судів приміщеннями, устаткуванням, обладнанням, технічними засобами (комп'ютерна техніка, засобами для фіксування судового процесу тощо). Відповідно до Рекомендації CM/Res (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи кожна держава має виділяти судам достатньо ресурсів, приміщень та устаткування, задля ефективної роботи суддів та функціонування судів відповідно до положень ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [318, п. 33].

Зазначимо, що проблема матеріально-технічного забезпечення господарських судів не є новою. Так, ще у 2003 р. Вищий господарський суд у своїй постанові відзначив, що приміщення господарського суду

Одеської області не відповідає вимогам необхідним для відправлення правосуддя: в суді була лише одна зала судового засідання, в незадовільному стані знаходилось приміщення, в якому розміщувався архів. У свою чергу, Господарський суд Миколаївської області користувався приміщенням на підставі договору оренди, а Одеський апеляційний господарський суд не мав постійного приміщення [319].

Попри вплив часу, проблема з приміщеннями у господарських судів залишилась. До прикладу, незадовільний розмір деяких приміщень місцевих господарських судів для розгляду справ, через що відсутня можливість розміщення достатньої кількості осіб, що, у свою чергу, може призвести до порушення принципу гласності судового процесу [263, с. 44].

В сучасних умовах воєнного стану матеріально-технічні проблеми лише посилюватимуться, що обумовлюється, перш за все, руйнуванням або пошкодженнями приміщень суду. Так, зазнали пошкоджень приміщення Господарського суду Донецької області та Господарського суду Луганської області (знаходяться в одній будівлі; пошкоджено штукатурку на фасаді будівлі), Господарського суду Миколаївської області (повністю зруйноване приміщення суду), Господарського суду Харківської області (пошкоджені двері центрального входу в будівлю та вікна, двері в середині приміщення суду) [320].

Звернемо увагу й на той факт, що ракетні удари, які відбулися у жовтні-грудні 2022 р., спричинили суттєву напругу в енергосистемі України. Як наслідок, по всій країні запроваджено аварійні або екстрені відключення електроенергії через що постраждала й судова система. Через відсутність електропостачання немає можливості повноцінно здійснювати авторозподіл справ, проводити та фіксувати судові засідання, вносити рішення до ЄДРСР тощо.

На щастя, проблема відсутності електроенергії у певному обсязі може бути вирішена за допомоги генераторів різних типів, акумуляторів, інверторів, сонячних батарей та зарядних станцій. Позитивним є досвід

Північно-західного апеляційного господарського суду, в якому наявний електрогенератор, що дозволяє в умовах повної відсутності зовнішнього електропостачання проводити судові засідання навіть у режимі відеоконференцій (за умови наявності доступу серверів суду до мережі Інтернет). Касаційний господарський суд також має у своєму розпорядженні два генератори, проте один з них використовується для забезпечення збереження баз даних на серверах і безперервної роботи серверного обладнання та автоматичної телефонної станції, а інший генератор використовується для інших потреб із забезпечення лише мінімального енергоживлення [321].

Проблема пошуку та придбання генераторів наразі набула особливої актуальності, що обумовлюється їх дефіцитом та відсутністю бюджету у ДСА України на їх придбання. Як зазначає Голова Верховного Суду В. Князєв, ця проблема може бути вирішена за підтримки міжнародних партнерів, які пообіцяли надати 510 генераторів, що могли б забезпечити безперебійним електропостачанням більшу частину судів. Крім того, суди, за технічної можливості, мають відключатися від енергозабезпечення в останню чергу або не відключатися взагалі [322].

Щодо проблем з Інтернет сполученням, то варто зазначити, що за сприяння Міністерства цифрової трансформації судовій владі в березні 2022 р. було передано дві станції Старлінк (платформа супутникового інтернету компанії SpaceX, що налічує близько дві тисячі супутників на орбіті), а пізніше, в серпні ДСА України отримала ще додатково п'ятдесят Старлінків. Отримані станції були розподілені таким чином: по дві станції на кожную область (територіальним управлінням ДСА для використання судами в області), а решту (декілька одиниць) – для критичної інфраструктури основного та резервного дата-центрів [323].

Пізніше, 15.11.2022 р., ДСА України звернулась до Міністерства цифрової трансформації з проханням надати в кожний суд України станції

супутникового зв'язку Старлінк. Проте це питання не вирішено до цього часу.

Зауважимо, що запровадження воєнного стану в державі посилило потребу у дистанційному спілкуванні, необхідність в якому вперше виникла через поширення коронавірусної інфекції COVID-19 викликану вірусом SARS-CoV-2. Онлайн формат спілкування потребує якісного технічного обладнання, стабільного Інтернет зв'язку та потужної плафформи для спілкування. Меморандум Постійного міжнародного форуму господарських судів містить контрольний список для допомоги судам у визначенні особливостей та переваг різних платформ та придатності їхнього використання. Він охоплює такі питання, як потужність системи та рівень підтримки, що надається, безпека (наприклад, де розміщена платформа, наскільки захищені дані та чи є шифрування), здатність працювати за умов поганого зв'язку та інтегруватися з іншими системами, наявність окремих посилянь та «кімнат» для суддів під час слухань, а також простота використання на думку адвокатів та суддів [324].

До прикладу, Господарський суд Сумської області у зв'язку з введенням обмеження щодо участі сторін у судових засіданнях надав перевагу розгляд справ у форматі відеоконференції в програмі «EasyCon». Для цього відділом технічного забезпечення господарського суду було проведено відповідну роботу із переобладнанням комп'ютерної техніки, адаптування комп'ютерного забезпечення суду, встановлення додаткових програми. Сьогодні суд продовжує забезпечувати участь сторін у справах, як очно, без змін, так і в режимі відеоконференції [325].

3. Кадрові проблеми. Загалом, кадрове забезпечення це діяльність, що здійснюється в процесі управління, яка полягає у: 1) забезпеченні органів, установ, їх підрозділів необхідним контингентом осіб, які відповідають певним вимогам, та інформацією про них; 2) впровадженні науково-обґрунтованих методів добору, розстановки, професійного навчання, підготовки та перепідготовки кадрів, стимулювання їхньої роботи,

правового регулювання трудової діяльності та надання правового захисту працевлаштованим [326, с. 2].

Як зазначає О. Ульяновська, кадрове забезпечення діяльності судів – це система взаємопов’язаних і взаємодіючих елементів, урегульована нормами адміністративно-процесуального права; послідовна, цілеспрямована діяльність, що спрямовує та контролює роботу судів щодо дотримання якісних властивостей і характеристик, якими визначається здатність реалізовувати кадрову політику з прогнозування та планування добору, розстановки кадрів, підвищення їхньої кваліфікації й кар’єрного зростання, а також оцінювання діяльності суддів щодо дотримання прав і свобод людини та громадянина. На думку вченої, кадрове забезпечення судів складається з: 1) якісного кадрового забезпечення осіб, які здійснюють добір кадрів на посаду судді; 2) якісного кадрового забезпечення безпосередньо судів; 3) якісне кадрове забезпечення апарату суду.

На думку М. Мельника, під кадровим забезпеченням діяльності судів доцільно вважати сукупність процедур, пов’язаних із гарантуванням реалізації вимоги професійності персоналу судів, зокрема суддів, працівників апарату судів тощо [327, с. 126].

Відповідно до методики визначення нормативів кадрового забезпечення місцевих та апеляційних судів щодо чисельності суддів в якості розрахункової бази для визначення нормативів кадрового забезпечення місцевих та апеляційних судів щодо чисельності суддів використовуються:

відомості щодо кількості судових справ (в розрізі категорій), що надійшли до суду за попередній звітний рік;

показники середньої тривалості розгляду судових справ, рекомендовані рішенням ВРП від 24.11.2020 № 3237/0/15-20 з урахуванням рекомендацій, викладених у звіті оцінювання середніх витрат часу на розгляд справ для визначення коефіцієнтів навантаження на суддів, складеного за результатами дослідження, що проводилось за підтримки Програми

реформування сектору юстиції «Нове правосуддя» агентства США з міжнародного розвитку — USAID [328].

На нашу думку, кадрові проблеми обумовлюється, перш за все, призупиненням роботи Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Нагадаємо, що у зв'язку з прийняттям Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування» від 16.10.2019 р. повноваження існуючого на той час складу ВККС України було припинено. Значення цього органу полягає в тому, що саме він здійснює добір кандидатів для призначення на посаду судді, організовує проведення щодо них спеціальної перевірки та приймає кваліфікаційний іспит.

Погоджуємося, що нестача професійних суддів в господарських судах є не настільки значною як, до прикладу, у загальних судах, але все одно суттєво впливає на завантаженість суддів та, як наслідок, доступ громадян до правосуддя.

Звернемо увагу й на той факт, що кадрова проблема не обмежується лише нестачею суддів, але й бракує технічного персоналу. Як вказує суддя Господарського суду Донецької області О. Сковородіна, у суддів відсутня п'ята частина секретарів судових засідань. На нашу думку, подібна ситуація прямо пов'язана з недостатнім фінансовим забезпеченням саме апарату суду. Тому погоджуємося, що секретарі апеляційних і місцевих судів є найменш оплачуваною категорією працівників, адже їх оклади не дотягують до мінімальної заробітної плати (за умови відсутності вислуги років) [329].

Доволі складною ситуація є в Господарському суді Сумської області, який працює в умовах кадрового дефіциту та надмірного навантаження на суддів. Штатна чисельність суддів становить чотирнадцять осіб, тоді як їх фактична чисельність – вісім осіб. При цьому здійснюють правосуддя у суді тільки сім суддів. При середньому у 2020 р. показнику навантаження по Україні – 420 заяв/справ на кожного суддю, навантаження на суддів

господарського суду Сумської області склало 663, що відповідно на 36,6% більше середнього показника по Україні [330]. Так само кадровий голод існує в Господарському суді Одеської області.

Не можна залишити поза уваги й те, що нестача кадрів також обумовлюється виїздом суддів закордон через військову агресію російської федерації. Наразі статистичні дані щодо кількості таких суддів відсутні, проте цей аспект проблеми також потребує уваги.

4. Організаційно-адміністративні проблеми. Кожен суд, перебуваючи у тісному зв'язку з усією судовою системою у той саме час є достатньо автономною одиницею, яка завдяки зборам суду, голові суду та апарату суду здатна самотійно вирішити внутрішні поточні проблеми. У зв'язку з цим, звернемо увагу, що в юридичному співтоваристві обговорюється ініціатива щодо позбавлення місцевих господарських і апеляційних господарських судів власної бухгалтерії, поклавши її завдання на Державну судову адміністрацію [329]. Вважаємо подібну пропозицію неприпустимою та такою, що поставить у небезпеку незалежність суду.

Не можна не звернути увагу на той факт, що через активні воєнні дії на території держави та певну невизначеність у майбутньому, судді також зустрічаються з додатковою психологічною напругою. Робота судді, як і робота адвоката, прокурора та представників багатьох інших правничих професій пов'язана із спілкуванням з значною кількістю людей та є, у певному сенсі, емоційно виснажливою.

В рамках організаційних проблем також можна відзначити складнощі у поверненні евакуйованих господарських суддів до деокупованих місцевостей. По-перше, ВРП вже неодноразово відтерміновувала відновлення діяльності судів у Херсонській області через безпекові загрози; по-друге, у випадку повернення суддів на деокуповану територію може постати питання щодо неможливості відправлення правосуддя через зруйнування приміщення суду в цілому або окремих його частин.

Дослідження проблем фінансового та матеріально-технічного характеру дозволяє дійти висновку щодо необхідності збільшення фінансування судів, що в сучасних умовах є доволі складним через об'єктивні причини, а саме через:

а) пріоритет у фінансуванні Збройних сил України;

б) законодавчу заборону фінансування діяльності судів (до прикладу, на придбання генераторів, терміналів Старлінк тощо) з будь-яких інших джерел окрім Державного бюджету України;

б) потребу у часі (до прикладу, відбудова або ремонт пошкоджених приміщень потребує не лише фінансування, але й певного часу на виконання цих робіт; поновлення роботи ВККС також потребує часу).

Щодо кадрових проблем та складнощів з функціонування ВККС, то, нагадаємо, що Верховна Рада прийняла Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо відновлення роботи Вищої кваліфікаційної комісії суддів України» (підписано Президентом України 03.08.2021 р.), проте все ще жодних зрушень, нажаль, немає. ВККС України, на жаль, ще не працює.

Враховуючи сучасну ситуацію в державі, вважаємо, що в цих складних умовах суддівська спільнота має бути згуртованою як ніколи раніше. Подібна корпоративна єдність може знаходити прояв у проведенні спільних конференцій, круглих столів на яких можуть обговорюватися:

проблеми застосування законодавства в умовах воєнного стану;

пошук шляхів оптимізації роботи господарських судів з метою збереження запланованих на їх утримання видатків з бюджету;

способи створення максимально безпечних умов відправлення правосуддя та відвідування приміщень суду тощо.

Щодо третейських судів як альтернативи господарським судам, то, на нашу думку, головною проблемою їх діяльності є низький рівень популярності серед населення. Ця проблема не є новою. Нагадаємо, що 29.04.2020 р. було запропоновано проект Закону про внесення змін до

деяких законів України щодо вдосконалення порядку утворення та діяльності третейських судів з метою відновлення довіри до третейського розгляду. На думку ініціаторів законопроекту, підвищення довіри можливе шляхом:

зміни порядку державної реєстрації третейських судів, визначення Міністерства юстиції України єдиним суб'єктом державної реєстрації постійно діючих третейських судів;

посилення вимог щодо організацій, при яких можливе утворення постійно діючих третейських судів (така організація має бути неприбутковою, внесеною до Реєстру неприбуткових установ та організацій, а строк її діяльності має становити більше п'яти років від моменту державної реєстрації як юридичної особи до прийняття рішення про утворення третейського суду);

розширення повноважень Третейської палати України (віднесення до її повноважень встановлення відповідності засновника утворюваного постійно діючого третейського суду вимогам закону та надання відповідного висновку, а у разі невиконання засновником постійно діючого третейського суду вимог закону Третейська палата України – звернення до органу державної реєстрації із відповідною заявою) [331].

Ще на початку 2021 р. законопроект було прийнято у першому читанні, проте надалі законодавчий процес зупинився.

Досліджуючи проблематику низької популярності цих судів, вважаємо, що вона обумовлена відсутністю достатньої кількості актуальної інформації щодо них. Так, відомості з відкритих джерел надають дані лише за період з 2004 р. по 2018 р. Зазначається, що за цей час було створено п'ятсот п'ятнадцять третейських судів (у подальшому двадцять один суд припинив свою діяльність).

Як свідчать матеріали звіту «Третейські суди в Україні: стан розвитку, статистика, практика та перспективи», підготовленому у 2018 р., було проведено спробу зв'язатися з цими судами за допомоги пошти. З

чотирьохсот вісімнадцяти третейських судів, яким лист було надіслано, відповіли лише сім судів, тоді як вісімдесят трьом судам лист не було доставлено через відсутність адресата за місцезнаходженням [332].

Вважаємо, що подібна ситуація в умовах діджиталізації є такою, що може бути виправленою без суттєвих фінансових витрат. До прикладу, багато з третейських судів вже створили сторінки в соціальній мережі Фейсбук, що суттєво спростило пошук інформації про такий альтернативний спосіб вирішення господарських спорів як третейське судочинство.

Підсумовуючи проблеми, з якими зустрічаються судді господарських судів, та враховуючи проведене у п. 3.1. дослідження, вважаємо за доцільне розглянути можливість залучення підприємців до відправлення правосуддя, адже воно має ряд суттєвих переваг для правосуддя:

- 1) наближення населення до суду;
- 2) підвищення якості вирішення господарських спорів, адже господарське законодавство має свою специфіку, яка краще може бути відома фахівцям, які працювали в цій галузі права певний період часу;
- 3) підвищення рівня довіри до суду, а отже, покращення його іміджу, зміцнення готовності виконувати судові рішення з боку сторін, що звернулись до суду.

Вважаємо, що останній пункт логічно витікає з попередніх двох пунктів та має позитивне значення для всієї судової системи держави.

Відзначимо, що таке залучення має й певні недоліки, що можуть поставити під сумнів доцільність імплементації такої ідеї до українського законодавства, до прикладу:

- 1) відсутність належних правових знань щодо процесуальних особливостей судового розгляду справи, етичних особливостей поведінки суддів;

2) додаткові витрати на підготовку таких осіб для відправлення правосуддя (логічно витікає з попереднього пункту, адже неосвічений суддя навіть неохоче може створити додаткові перепони під час розгляду справи);

3) додаткові ризики щодо спроб спрямувати судову практику у необхідний напрямок.

Зазначимо, що у цілому ідея залучення непрофесійних суддів до відправлення правосуддя у господарському судочинстві не є новою для національного законодавства. Так, відповідно до ст. 64 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» список присяжних для розгляду господарських справ має затверджуватися в порядку, визначеному законом, з числа осіб, які відповідають вимогам чинного законодавства і дали згоду бути присяжними. На жаль, жодних змін до ГПК України задля реалізації цієї ідеї внесено не було.

Досліджуючи перспективу залучення непрофесійних суддів до вирішення господарських спорів, варто звернути увагу на запропоновану у 2019 р. Концепцію створення на базі господарського суду змішаного суду за участі присяжних, делегованих бізнес-спільнотою (присяжних-арбітрів). Вищенаведена концепція передбачає, що у якості присяжного може бути особа, яка має вищу юридичну освіту, стаж роботи в галузі права понад десять років, досвід участі у розгляді справ у міжнародному арбітражі чи третейському суді, бездоганну репутацію, та відповідати критеріям доброчесності і професійної етики.

Пропонується, що список присяжних має бути не великим (до 30 осіб), єдиним на всю країну та включати загальновизнаних та відомих фахівців. За загальним правилом, розгляд справи змішаним складом суду передбачаються у справах зі значним майновим інтересом, а саме справах, в яких сума спору складає від 2000 прожиткових мінімумів для працездатних осіб (розгляд справи змішаним складом спорів з меншою ціною позова можливий у випадку сплати судового збору, що буде включати гонорар присяжних, обрахований з зазначеної вище мінімальної суми).

Для формування першого списку пропонується утворення Установчої ради з п'яти осіб, які будуть обрані Зборами підприємницьких організацій, асоціацій і палат, які представляють інтереси як українських підприємців, так і іноземних інвесторів, ведуть статутну діяльність, є знаними в підприємницькому середовищі. Організацію і проведення Зборів пропонується покласти на Торгово-промислову палату України, яка визначить порядок їх проведення та засвідчить рішення [333].

У цілому погоджуємося із запропонованою концепцією, проте враховуючи досвід країн ЄС, вважаємо, що вона потребує деяких коректив.

Так, з урахуванням досвіду Франції та Німеччини, пропонуємо формувати склад присяжних не з загальновизнаних та відомих фахівців, а з осіб, які мають досвід підприємницької діяльності. На нашу думку, досвід такої діяльності має складати не менше десяти років. Крім того, особа повинна мати бездоганну *ділову* репутацію.

Підтримаємо пропозицію, запропоновану у Концепції, щодо участі Торгово-промислової палати України у процесі формування списку присяжних, адже подібний механізм відповідає європейській практиці (до прикладу, у Німеччині судді комерційних палат пропонуються саме Торговою палатою). Отже, пропонуємо покласти на ТПП України обов'язок з загальної координації формування списків присяжних.

Виглядає дещо сумнівною пропозиція щодо кількості осіб у списку присяжних – тридцять осіб. На нашу думку, для двадцяти семи окружних господарських судів, діяльність яких передбачена Указом Президента України, така кількість присяжних є недостатньою. А тому пропонує, щоб при кожному окружному господарському суді було сформовано список з п'яти присяжних (з можливістю залучення до участі у формуванні списків регіональних відділів ТПП України).

Щодо категорії справ, то, на нашу думку, участь присяжних у вирішенні господарських спорів має бути можливою під час вирішення

спорів ціна позову яких перевищує 1500 розмірів прожиткового мінімуму (за клопотанням сторін або їх представників).

Отже, пропонуємо передбачити можливість розгляду таких спорів змішаним складом – один суддя та два присяжних. Таке залучення підприємців до відправлення правосуддя позитивно вплине на рівень довіри населення до судів, підвищить їх авторитет та наблизить їх до населення, а дотримання процесуальної процедури буде забезпечуватися діяльністю професійного судді.

ВИСНОВКИ

У **Висновках** сформульовано підсумки дисертаційного дослідження, наведено узагальнені дані про вирішення наукового завдання.

1. Господарська юстиція – це система правових засобів і механізмів, які забезпечують особливий процесуальний порядок вирішення господарськими судами або квазісудовими органами господарських та у деяких випадках цивільних спорів, які витікають з господарської діяльності, з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави.

2. Чинниками, що впливали на становлення господарської юстиції в країнах Європи (наразі – членів Європейського Союзу) та на українських землях, є: 1) рецепція французького досвіду функціонування комерційних судів; 2) швидкість розгляду справ; 3) участь купців у відправленні правосуддя; 4) політичні фактори.

3. Правовими засадами функціонування господарських судів є система обов'язкових для дотримання правових норм, що визначають особливості організації та діяльності господарських судів, розгляду ними справ, що віднесені до їх компетенції.

Правові засади функціонування господарських судів класифіковано залежно від: 1) територіальної дії; 2) місця закріплення норми.

Залежно від території їх дії, правові засади функціонування господарських судів поділено на: 1) національні (ті, що поширюють свою дію на господарські суди на всій території держави); 2) локальні (поширюють свою дію лише на конкретний господарський суд).

Залежно від місця закріплення норми, правові засади функціонування господарських судів поділено на: 1) ті, що закріплені в міжнародно-правових актах; 2) ті, що закріплені на національному рівні (поділяються на певні підгрупи: закріплені у Конституції України; інших нормативно-правових актах; актах органів суддівського врядування (можуть бути

обов'язковими для всіх господарських судів або лише для конкретного господарського суду).

4. Модель вирішення господарських спорів – сукупність нормативно-правових, організаційних та процедурних умов, які визначають судовий та позасудовий спосіб вирішення господарських спорів уповноваженими суб'єктами.

Залежно від участі представників бізнесу у здійсненні правосуддя моделі вирішення господарських спорів поділяються на: 1) країни, в яких представники бізнесу беруть участь у здійсненні правосуддя; 2) країни, в яких така участь не передбачена.

Особливості моделей вирішення комерційних спорів у країнах ЄС полягають у: 1) наявності спеціалізованого суду для розгляду комерційних (економічних, господарських, торгових) спорів та, як наслідок, назві суду; 2) можливості участі підприємців під час вирішення спору; 3) наявності спеціального кодифікованого акта, що регулює господарські (економічні, комерційні, торгові) відносини; 4) вимог до суддів; 5) строку призначення судді на посаду; 6) наявності випробувального терміну перебування на посаді; 7) суб'єкта, відповідального за призначення судді на посаду.

5. Авторська концепція залучення представників бізнесу до участі у здійсненні правосуддя при розгляді господарських спорів полягає у: 1) змішаному складі суду – один професійний суддя та два присяжних; 2) формуванні складу присяжних з осіб, які мають досвід підприємницької діяльності не менше десяти років та бездоганну ділову репутацію, у кількості п'яти осіб для кожного окружного господарського суду; 3) залученні до участі у формуванні списку регіональних відділів Торгово-промислової палати України; 4) покладанні загальних координаційних обов'язків з формування списків присяжних на Торгово-промислову палату України; 5) вирішенні господарських спорів змішаним складом за клопотанням сторін або їх представників у спорах, ціна позову яких перевищує 1500 розмірів прожиткового мінімуму.

6. Спеціалізація судді – визначені рішенням зборів суддів відповідного суду функціональні обов’язки судді з розгляду конкретних категорій справ, віднесених до юрисдикції суду, прийняті суддею добровільно.

Підставами прийняття рішення зборами суддів щодо спеціалізації судді є: 1) оволодіння суддею поглибленими знаннями в певній галузі матеріального та процесуального права, національної судової практики, практики ЄСПЛ; 2) визначення категорії справ у Загальному класифікаторі спеціалізацій суддів та категорій справ, затвердженому Наказом ДСА від 21.12.2018 р. № 622; 3) доцільності створення судових палат та їх кількісного складу або кількості суддів, що спеціалізуються у певній категорії справ, релевантно до суспільних потреб.

Вибір суддею спеціалізації на психологічному рівні залежить від: 1) усвідомлення рівня власних знань в тій або іншій галузі права; 2) «напруженості» провадження; 3) зацікавленості у певній галузі права.

7. Ефективність діяльності господарського суду – комплексна властивість діяльності господарських судів, що знаходить прояв у кількісних та якісних показниках, та залежить від організаційних, процесуальних, кадрових та інших факторів діяльності господарських судів і безпосередньо впливає на реалізацію завдань господарського судочинства.

Показниками ефективності господарських судів виступають: 1) позитивні зміни у показниках щодо зміцнення та розвитку економіки держави; 2) розмір наповнення господарськими судами державного бюджету; 3) кількість оскаржуваних рішень; 4) швидкість розгляду справ; 5) незначна кількість випадків притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності; 6) ефективність розгляду справ та звернень; 7) рівень довіри населення до господарських судів.

8. Розглянуто поняття «організація роботи в господарських судах» на локальному (організація роботи конкретного суду, що покладається на голову суду та апарат суду) та державному рівні (загальна організація

діяльності всіх господарських судів, що покладається на Державну судову адміністрація та Національну школу суддів України).

Поняття «організація роботи» та «судове управління» є невіддільні один від одного, адже: 1) покладені на одних і тих саме суб'єктів (голова суду, керівник апарату суду); 2) мають однаковий характер (несуддівська діяльність); 3) мають однакову мету (підвищення якості функціонування суду, створення належних умов для відправлення правосуддя тощо).

9. Воєнний стан негативно впливає на ефективність відправлення правосуддя господарськими судами через: 1) зріст навантаження на суддів у зв'язку з ускладненням правовідносин між суб'єктами підприємницької діяльності, у сфері виробництва та господарювання; 2) проблеми організації діяльності суду у зв'язку з перервами у роботі через повітряні тривоги, відсутність електроенергії тощо; 3) необхідність виконання судами додаткових функцій з організації безпечних умов для учасників судового процесу та їх інформування.

10. Сучасними проблемами, з якими стикаються господарські суди, є: 1) фінансові проблеми; 2) матеріально-технічні; 3) кадрові проблеми; 4) організаційно-адміністративні проблеми.

Вирішення окреслених проблем в сучасних умовах є дещо ускладненим через: а) пріоритет у фінансуванні Збройних сил України; б) законодавчу заборону фінансування діяльності судів з будь-яких інших джерел окрім Державного бюджету України; в) потребу у часі (до прикладу, відбудова або ремонт пошкоджених приміщень потребує не лише фінансування, але й певного часу на виконання цих робі; поновлення роботи ВКС України також потребує часу).

Головною проблемою у діяльності третейських судів визнано низький рівень їх популярності серед населення через відсутність достатньої актуальної інформації щодо них, що може бути вирішено за допомоги діджиталізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Словник української мови. URL: <http://sum.in.ua>
2. Словник. Портал української мови та культури. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=юстиція>
3. Адміністративна юстиція України: проблеми теорій і практики. Настільна книга судді / За редакцією О. М. Пасенюка. К: Істина, 2007. 608 с.
4. Федорова Т. В. Господарська юстиція як складник системи правосуддя. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 1. С. 116-122.
5. Капля О. «Адміністративна юстиція» як юридичний термін. *Адміністративне право і процес*. 2017. № 5. С. 108-110.
6. Федорова Т. С. Роль господарської юстиції у забезпеченні реалізації та захисту прав іноземних суб'єктів господарювання: досвід та перспективи українсько-китайського співробітництва. *Конгрес міжнародного та європейського права* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 19 квіт. 2019 р.). МОН України, Нац ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса : Фенікс, 2019. С. 104–109.
7. Подцерковний О. П. Досвід спеціалізації господарської (комерційної) юрисдикції в Україні та західних країнах. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2018. № 1. Т. 25. С. 146–161.
8. Франчук Б. Особливості розвитку системи господарського судочинства. *Сайт репозитарію Західноукраїнського Національного Університету*. С. 143-145. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/34353/1/143.pdf>
9. Мандевич Д.В. Історичні умови формування системи господарських судів в Україні: адміністративно-правовий аспект. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2016. Вип. 2. Том 2. С. 62-65.

10. Подцерковний О. П. Від торгового права до господарського: періодизація галузевого розвитку. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 48. С. 295-303.
11. Сулім В. В., Світличний О. П. Адміністративно-правовий статус діяльності господарських судів України: проблеми та перспективи: монографія / Київ: НУБіП України, 2019. 196 с.
12. Балух В. С. Організація і діяльність комерційних судів Російської імперії: історико-правове дослідження на прикладі Одеського комерційного суду (1808-1917) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2002. 179 с.
13. Решетнікова Д. Досвід запровадження спеціальних судів для розгляду господарських справ в інших країнах. URL: https://www.academia.edu/38733194/Хп_1_яя
14. Сухонос В. Історія виникнення третейських судів. *Історія держави і права*. 2011. Лютий. С. 120-122.
15. Федчишин А.А. Генезис законодавства про третейські суди і міжнародний комерційний арбітраж. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 390-397.
16. Історичний нарис про становлення та розвиток арбітражно-судової системи в Україні. *Сайт Вищого господарського суду України*. URL: <http://www.arbitr.gov.ua/files/pages/25092015.pdf>
17. Історичний нарис визначних подій господарських (комерційних, арбітражних) судів Одеського регіону. *Вебсайт Одеського апеляційного господарського суду*. URL: https://oda.arbitr.gov.ua/sud5037/pro_sud/historical_note/
18. Юрій І. А. Градоначальництво і організація торгово-економічного судочинства на півдні Російської Імперії (перша половина XIX ст.). *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. С. 196-201.
19. Белоусова Л. Фонд Одесского коммерческого суда как источник для изучения деловой жизни одессы XIX–начала XX века. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-02-6645-2/4.pdf>

20. 92-а річниця утворення арбітражно-судової системи в Україні. *Вебсайт Господарського суду Дніпропетровської області*. URL: <https://dp.arbitr.gov.ua/sud5005/137527/>

21. Історичний нарис про становлення Господарського суду міста Києва. *Вебсайт Господарського суду міста Києва*. URL: https://ki.arbitr.gov.ua/sud5011/pro_sud/histcreate/

22. Про арбітражний суд: Закон Української РСР від 04.06.1991 р. № 1142-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1142-12/ed19910604#Text>

23. Арбітражний процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12/ed19911106#Text>

24. Про статус суддів: Закон України від 15.12.1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2862-12>

25. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

26. Про внесення змін до Закону України «Про арбітражний суд»: Закон України від 21.06.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2538-14#Text>

27. Про внесення змін до Арбітражного процесуального кодексу України: Закон України від 21.06.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2539-14#Text>

28. Про утворення апеляційних господарських судів та затвердження мережі господарських судів України: Указ Президента України від 11.07.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/511/2001#Text>

29. Про судоустрій України: Закон України від 07.02.2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3018-14/ed20020207#Text>

30. Про судоустрій України: Закон України від 07.07.2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2453-17/ed20100707#Text>

31. Романюк Я. Окремі аспекти забезпечення права на справедливий суд у світлі євроінтеграційних процесів. *Судова реформа в Україні: європейський вектор*: III Міжнародний судово-правовий форум (м. Київ, 19-

20 березня 2015 р.). 2015. С. 7–13. URL: https://ipo.naiu.kiev.ua/documents/materiali_dlia_sluhachiv/dovidkova/Судова_реформа_2015.pdf

32. Писарев О. Спир про банку варення. *Закон і бізнес*. Вип. № 26 (1220). 26.06–01.07.2015. URL: http://zib.com.ua/ua/117138-ukrainski_ta_mizhnarodni_eksperti_roziyshlisya_v_Dumkah

33. Деменчук М.О. Про правовий статус Верховного Суду в Україні. *Юридичний вісник*. 2016. № 3. С. 130-133.

34. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

35. Про ліквідацію апеляційних господарських судів та утворення апеляційних господарських судів в апеляційних округах: Указ Президента України №454/2017 від 29.12.2007 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4542017-23366>

36. Сулім В. В. Генеза становлення та розвитку державної системи господарських судів в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 2. Ч. 3. С. 179–183.

37. Рекун В. А. Третейські суди в Україні: організаційно-правові аспекти: авторер. дис. ... канд. юр. наук. Одеса, 2010. 20 с.

38. Сердюк Н. Історія розвитку третейських судів в Україні в Х–XVIII ст.ст. *Про українське право. Часопис кафедри теорії та історії держави і права*. 2008. № 3. С. 277-288.

39. Бут І. О. Розгляд цивільно-правових спорів третейськими судами в Україні: дис. ... канд. юр. наук. Одеса, 2016. 229 с.

40. Спасібухов Н. І. Історичні витoki та сучасна рецепція третейського судочинства ex aequo et bono. С. 16-20. URL: <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/33773/1/Спасібухов%20Н.І..PDF>

41. Про третейські суди: Закон України від 11.05.2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-15#Text>

42. Про міжнародний комерційний арбітраж: Закон України від 24.02.1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4002-12#Text>

43. Вебсайт Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України. URL: <https://icac.org.ua/statystyka-ta-praktyka/statystyka/>

44. Про утворення Вищого суду з питань інтелектуальної власності: Указ Президента України від 29.09.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/299/2017#Text>

45. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>

46. Шепель Т., Бойченко Е. Європейське спрямування господарського судочинства. *Юридична газета*. 2016. № 11 (509). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/gospodarske-pravo/evropeyske-spryamuvannya-gospodarskogo-sudochinstva.html>

47. Федорова Т.С. Господарська юстиція у сучасній державі : монографія. Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса : Юридична література, 2019. 198 с.

48. Рекецька І. Р. Судова влада в контексті демократичної трансформації українського суспільства : автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Одеса, 2003. 16 с.

49. Коваль В. М. Апеляційні суди в Україні: становлення і розвиток: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Одеса, 2004. 20 с.

50. Сердюк В. О. Проблеми реалізації судово-правової реформи в Україні (1991-2004 рр.): дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Ужгород, 2007. 195 с.

51. Бурак О. В. Організаційно-правові засади діяльності спеціалізованих судів в контексті європейських стандартів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Київ, 2010. 190 с.

52. Москвич Л. М. Проблеми підвищення ефективності судової системи: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.10. Харків, 2011. 40 с.

53. Москвич Л. М. Ефективність судової системи: концептуальний аналіз : Монографія. Харків : Видавництво «ФІНН», 2011. 384 с.

54. Назаров І. В. Судові системи країн європейського союзу та України: порівняльно-правовий аналіз: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.10. Харків, 2011. 26 с.
55. Назаров І. В. *Судові системи країн європейського Союзу та України: генезис та порівняння: монографія*. Харків: Видавництво «ФІНН», 2011. 432 с.
56. Вільгушинський М. Й. Суди загальної юрисдикції у системі взаємовідносин із суб'єктами владних повноважень та громадськістю : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10. Одеса, 2013. 32 с.
57. Галайденко Т. В. Гарантія незалежності суддів та їх реалізація в сучасній Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Одеса, 2013. 20 с.
58. Ремєскова Ю. О. Судова влада в системі поділу влади: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.10. Харків, 2013. 20 с.
59. Ремєскова Ю. О. Судова влада в системі поділу влади: монографія. Право, 2014. 192 с.
60. Калашник О. А. Правовий статус місцевих загальних судів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Одеса, 2016. 231 с.
61. Хотинська-Нор О. З. Теоретико-правові та праксеологічні засади судової реформи в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.10; Київ, 2017. 36 с.
62. Хотинська-Нор О. З. *Теорія і практика судової реформи в Україні: монографія*. К.: Алерта, 2016. 428 с.
63. Крусян Р.А. Реформування системи судоустрою України: досвід, сучасність, тенденції: дис.. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2018. 254 с.
64. Овчаренко О. М. Юридична відповідальність суддів: питання теорії і практики : автореф. дис. : 12.00.10. Одеса, 2018. 42 с.
65. Овчаренко О. М. Юридична відповідальність судді: теоретико-прикладне дослідження: монографія. Харків: Право, 2014. 576 с.

66. Овчаренко О. М. Теоретико-прикладні проблеми інституту юридичної відповідальності судді : монографія. Харків: Юрайт, 2017. 624 с.
67. Щербалюк О. В. Організаційні основи судоустрою в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2021. 253 с.
68. Назаров І.В. Принципи побудови судової системи : монографія. Харків : ФІНН, 2009. 142 с.
69. Судоустрій України : підручник / С. В. Ківалов, Ю. Є. Полянський, М. В. Косюта, В. В. Долежан; за ред. С. В. Ківалова. К. : Юрінком Інтер, 2011. 384 с.
70. Молдован В.В. Судоустрій. Україна, Велика Британія, ФНР, Франція: навч. посіб. К.: ЦУЛ, 2012. 364 с.
71. Судова влада: монографія / І. Є. Марочкін, Л. М. Москвич, І. В. Назаров та ін.; за заг. ред. І. Є. Марочкіна. Харків : Право, 2015. 792 с.
72. Григоренко А., Григоренко Л. Коментар до Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Забезпечення права на справедливий суд. Вид-во: Центр учебной литературы. Київ, 2015 р. 432 с.
73. Судоустрій України: підручник / за заг. ред. М. А. Погорецького, О. Г. Яновської. Юрінком Інтер, 2014. 344 с.
74. Ківалов С. В., Полянський Ю. Є., Долежан В. В., Бакаянова Н. М., Свида О. Г. Реформування судової влади та суміжних інститутів в Україні. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Т. 17. Голов. ред. М. В. Афанасьєва ; МОН України, НУ «ОЮА». Одеса : Юрид. л-ра, 2015. С. 5-24
75. Khotynska-Nor, O., Potapenko, A. Courts of Ukraine in Wartime: Issues of Sustainable Functioning. *Revista Jurídica Portucalense*. 2022. Issue 31. P. 218–240. URL: <https://revistas.rcaap.pt/juridica/article/view/27385>
76. Балюк І. А. Господарське процесуальне право : Навч. посіб. К., 2008. 224с.

77. Господарське процесуальне право; Підручник / О.П. Подцерковний, О.О. Квасніцька, Т.В. Степанова та ін. ; за ред. О.П. Подцерковного, М.Ю. Картузова. Х. : Одіссей, 2012. 400 с.

78. Михайленко В. Судочинство в господарських судах України: (за матеріалами практики Вищого господарського суду України): посібник. Дакор, 2015. 352 с.

79. Світличний О. П. Господарський процес: підручник/ за заг. ред. Світличного О. П. К.: НУБіП України., 2016. 337 с

80. Рожнов О. Судочинство в господарських судах : навч. посіб. для здобувачів вищ. освіти. Харків : Право, 2020. 170 с.

81. Осетинський А.Й. Організація та функціональні засади діяльності касаційної інстанції (на прикладі судової палати Вищого господарського суду України): дис... канд. юрид. наук: 12.00.10. Київ, 2005. 233 с.

82. Шицький І.Б. Правовий статус місцевих господарських судів в Україні: становлення і розвиток: дис... канд. юрид.наук: 12.00.10. Львів, 2006. 198 с.

83. Калініченко В. В. Правовий статус Вищого господарського суду України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Київ, 2015. 20 с.

84. Федорова Т. С. Господарська юстиція в системі інститутів сучасної держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2018. 22 с.

85. Пономарьова О. О. Правовий статус Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Київ, 2019. 276 с.

86. Притика Д. Конституційні засади правосуддя і напрями вдосконалення господарського судочинства. *Право України*: Юрид. журн. 1997. № 1. С. 19–21.

87. Притика Д. М. Арбітражний суд: проблеми організації та діяльності. К.: Оріяни, 2000. 324 с.

88. Притика Д. Роль господарських судів у захисті прав інтелектуальної власності. *Інтелектуальний капітал*. 2002. № 1 . С. 28–29

89. Господарські суди в Україні: правові засади організації та здійснення правосуддя / За заг. ред. Д.М. Притики. К.: Видавничий дім «ІнЮре», 2002. 624 с.

90. Мамутов В.К. Арбітражні суди та економіка. *Вісник господарського судочинства*. 2001. № 1. С. 127-132.

91. Штефан М. Дослідження проблем створення, організації та функціонування господарських судів. *Право України*. 2003. № 7. С. 158-160

92. Куйбіда В. До питання про самостійність господарської юрисдикції. *Право України*. 2005. №10. С. 118-120.

93. Бринцев О. В. Розмежування компетенції адміністративних і господарських судів: проблеми та перспективи. Харків: Право, 2007. 64 с.

94. Руденко М. Незалежність господарського правосуддя як гарантія свободи підприємництва. *Юридичний вісник України*: Загальнонац. правова газ. 2008. 1-7 березня (№ 9). С. 8–9.

95. Коломoeць Т.О. Розмежування юрисдикційних повноважень між адміністративними та господарськими судами України щодо розгляду справ у порядку адміністративного судочинства: наук. нарис. Запоріжжя: Державний вищий навчальний заклад «Запорізький національний ун-т» МОН України, 2009. 102 с.

96. Ємельянова А. Проблемні питання визначення статусу голови господарського суду в Законі України «Про судоустрій і статус суддів». *Право України*. 2011. № 6. С. 73–77.

97. Іванюта Н. Методологічний аналіз діяльності господарського суду. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 162–166.

98. Лапкіна А. Роль голови суду у адмініструванні та організації роботи господарського суду. *Організація роботи та адміністрування в господарських судах України*: матер. наук.-практ.конф. (м.Харків,23–24квіт. 2013 р.) Харків, 2013. С. 267–271.

99. Дячук Н. Доцільність існування господарських судів у судовій системі України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. № 2. С. 11-14.

100. Шатернікова М. Поняття та місце господарських судів у національній судовій системі України. *Форум права*. 2016. № 3. С. 267–272.

101. Степанова С. Господарські суди України в системі органів судової влади. *LEX PORTUS*. 2018. № 2 (10). С. 110–117.

102. Бутирський А. Роль суду в господарському судочинстві. *Судова апеляція*. 2019. № 1. С. 89-97.

103. Масловський С. В. Повноваження господарського суду першої інстанції в умовах реформування законодавства: порівняльний аналіз. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 4 (29). Том 2. С. 70-74.

104. Суліма В. Діяльність господарських судів у системі судоустрою України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 95-99.

105. Буравльов С.І. Категорійно-понятійне розуміння адміністративно-правового статусу господарських судів України. *Sciences of Europe*. 2020. Vol. 2. № 55. С. 59–63.

106. Подцерковний О.П. Про суперечність європейським стандартам пропозицій щодо ліквідації господарських судів. *Юридичний вісник*. 2020. 2014. № 6. С. 125–130.

107. Петренко Н.О. Підсудність справ господарським судам України: автореф. дис. ... канд. юр. наук; 12.00.04. Вінниця, 2017. 20 с.

108. Аюпова Р. М. Адміністративно-правові відносини за участю господарських судів в Україні: авторф. дис. ... канд. юр. наук; 12.00.07. Суми, 2017. 20 с.

109. Шатерніков М. І. Господарські суди у системі суб'єктів адміністративного права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Суми, 2017. 207 с.

110. Рунова В. В. Адміністративні процедури в діяльності господарських судів України: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.07. Суми, 2017. 231 с.
111. Рунова В. В. Адміністративні процедури в діяльності господарських судів України : монографія. Суми, 2019. 154 с.
112. Белінська Я. Ю. Адміністративно-правові засади взаємодії господарських судів з органами публічної влади та громадськістю : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2018. 21 с.
113. Притика Ю. Д. Теоретичні проблеми захисту прав учасників цивільних правовідносин в третейському суді: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2006. 632 с.
114. Вангородська Н. А. Третейський суд в Україні у Х-XVIII ст.: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2011. 19 с.
115. Ковальова Н. Третейські суди на українських землях Великого князівства Литовського». *Держава і право: наук. праць*. 2001. № 13. С. 68-72.
116. Вангородська Н. А. Становлення третейського суду в Київській Русі. *Вісник Київського університету імені Т. Шевченка. Юридичні науки*. 2005. Вип. 69. С. 137–140.
117. Гаврилішин А., Козирева В. Особливості розгляду спорів третейськими судами України. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 7. С. 152-155.
118. Бут І. О. Деякі питання співвідношення розгляду цивільно-правового спору третейським судом та органом правосуддя. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція»*. 2014. Випуск 9-1. 252 с. С. 103–106.
119. Бут І. О. Розгляд трудових спорів третейськими судами та квазіарбітражними органами. *Правова держава*. 2016. № 21. С. 183–189.
120. Козакевич О. М. Третейські суди та доступ до правосуддя. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 4. С. 14–21.

121. Butyrsky A., Nikolenko L., Ivanyuta N., Butyrskaya I., Kabenok Y. Economic Disputes Resolving Models by Courts in the Post-Soviet Countries. *Journal of Contemporary Issues in Business and Government*. 2021. Vol. 27 Issue 2. P. 4217-4222.

122. Шишкін В. І. Судові системи країн світу : у 3 кн. Кн. 2 / Київський ун-т ім.Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 335 с.

123. Бутирский А. Классификация моделей разрешения хозяйственных (коммерческих) споров в странах Восточной Европы. *Legea și viața («Закон и Жизнь»)*. 2013. № 8/2. С. 104–107.

124. Джепа Ю. А. Позитивний досвід країн Європейського Союзу щодо оптимізації законодавства у сфері господарського судочинства в Україні. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2017. № 2. С. 46–50.

125. Головань В. Міжнародний досвід законодавчого регулювання процедури призначення суддів на посаду. URL: [https://infocenter.rada.gov.ua](https://infocenter.rada.gov.ua/documents)
› documents

126. Hochstrasser D., Peter Vogt N. Commercial Litigation and Enforcement of Foreign Judgments in Switzerland. Basel; Frankfurt am Main : Helbing und Lichtenhahn, 1995 (Swiss Commercial Law Series; Vol. 2). 112 p.

127. Lakomska A. Sad rejestrowy czy sad gospodarczy? Kognicja sadowa w sprawach oceny zgodnosci z prawem uchwal organów spółek kapitalowych podlegajacych wpisowi do rejestru sadowego. *Zeszyty Naukowe Collegium Witelona*. 2009. № 1 (5). P.73-79

128. Lemerrier C. Tribunaux de commerce. In Alain Chatriot, Jean-Claude Daumas, Danièle Fraboulet, Patrick Fridenson et Hervé Joly (dir.) *Dictionnaire du patronat français*, Paris, Flammarion, 2010, p. 1142-1146.

129. Moens G., Trone J. «Commercial Law of the European Union. Ius Gentium: Comparative Perspectives on Law and Justice». Springer Science+Business Media B.V. 2010. DOI. 10.1007/978-90-481-8774-4.

130. Squillante F. The institution of the Italian "Commercial Courts" and its impact on Antitrust Damages Actions. *Rivista Italiana di Antitrust Italian Antitrust Review*. 2013. № 0. P.86-88.

131. Waelkens L. The Historical Roots of Belgian Commercial Law. *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa*. 2013. № 6 (4). P. 365–386.

132. Stology N. How France's Commercial Courts Stay Relevant Through the Centuries. 2017. URL: <https://www.hec.edu/en/knowledge/articles/how-france-s-commercial-courts-stay-relevant-through-centuries>

133. Biard A. International Commercial Courts in France: Innovation without Revolution? *Erasmus Law Review*. Vol. 12. No. 1. 2019. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3479233

134. Fuller P., Jr. French Courts of Commerce. *Columbia Law Review*. Vol. 12 No. 2 (Feb., 1912). P. 145-151

135. Ortolani P. International commercial courts and EU law: easing the tension. *Journal of International Dispute Settlement*. Vol. 14. Issue 1. March 2023. P. 76–90.

136. P. Ortolani, B. van Zelst, International commercial courts and EU law: easing the tension. *Journal of International Dispute Settlement*. 2023. 00. P. 1–15.

137. Franz T. Schwarz, Christian W. Konrad, The Vienna Rules: A Commentary on International Arbitration in Austria. Kluwer Law International B.V. 2009. 1049 p.

138. Оборотов Ю. М., Крестовська Н. М., Крижанівський А. Ф. Теорія держави і права: Державний іспит. Харків : Одиссей, 2007. 256 с

139. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: підручник. Київ: Правова єдність, 2010. 525 с.

140. Оборотов Ю.М., Завальнюк В.В., Овчиннікова А.П. та ін. Методологія та інноватика загальнотеоретичної юриспруденції: монографія. Фенікс, 2019. 420 с.

141. Філософія. Шпаргалки КНЕУ: підручник. 2013. URL: https://pidru4niki.com/1685030362301/filosofiya/naukove_piznannya_struktura_funktsiyi
142. Важинський С.Е., Щербак Т.І. Методика та організація наукових досліджень: Навчальний посібник. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 260 с. URL: http://lib-net.com/content/11001_Viznachennya_predmeta_ta_obekta_doslidjennya_Meta_i_zavdannya_doslidjennya.html
143. Дудченко В. В., Манько Д. Г. Роль методології юридичної науки у становленні новаційного науково-правового мислення. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. / ОНЮА. Одеса : Юридична література, 2003. Вип. 21. С. 13-17.
144. Данильян О. Г., Тараненко В. М. Філософія : підручник. Х.: Право, 2011. 312 с. URL: https://pidru4niki.com/1256060737608/filosofiya/ponyattya_metodu_klasifikatsiya_metodiv_naukovogo_piznannya_harakteristika
145. Ивакин А.А. Гносеология (окончание). Примечания к разделу III. В диалектике спасенье. URL: <https://goo.gl/PdY7Jg>
146. Жаровська І.М. Щодо проблем методології теорії держави і права. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. (Серія «Юридичні науки»). 2015. № 827. С. 138-141.
147. Наукове дослідження: методи та методологія. *Освіта.Ua*. URL: <https://ru.osvita.ua/vnz/reports/pedagog/14098/>
148. Методологія наукового дослідження і її рівні. Класифікація методів дослідження. *Навчально-інформаційний портал НУБіП України*. URL: <https://elearn.nubip.edu.ua/mod/book/tool/print/index.php?id=151269>
149. Котикова О.І. Методологія і організація наукових досліджень: Курс лекцій. Миколаїв : Видавництво МНАУ, 2017. 157 с.
150. Щерба С. П., Заглада О. А. Філософія: підручник [5-е вид.] К.: Кондор, 2011. 548 с.
151. Юрій М. Ф. Людина і світ. К.: Дакор, 2006. 460 с. URL: https://pidru4niki.com/12590605/sotsiologiya/ponyattya_metodu_piznannya

152. Машков А. Д. Теорія держави і права : підручник. К.: Дакор, 2015. 492 с.
153. Машков А. Проблеми теорії держави і права. Основи: Курс лекцій. Київ: К.І.С., 2008. 470 с.
154. Адамова О.С. Методологічні засади забезпечення дослідження відносин морського страхування. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2013. № 1 (3). С. 107–117.
155. Чмиленко Ф.О., Жук Л. П. Посібник до вивчення дисципліни Методологія та організація наукових досліджень. Д.: РВВ ДНУ, 2014. 48 с.
156. Касьян В.І. Філософія: Відповіді на питання екзаменаційних білетів: навч. посіб. 5-те вид., випр. і допов. Київ: Знання, 2008. 347 с.
157. Шевчук Р.М. Діалектичний метод у правознавстві окремі аспекти. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2012. № 2. С. 25–31
158. Зашкільняк Л.О. Періодизація в історії. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Periodyzatsiia_istorii
159. Орел Ю.В. Історичний метод та проблеми періодизації законодавства про кримінально-правову охорону нормальної діяльності органів і установ пенітенціарної служби України. *Форум права*. 2014. № 4. С. 228–236.
160. Назимко Є. Історичний метод та проблеми періодизації історії розвитку інституту покарання неповнолітніх. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2014. № 1 (5). С. 47–57.
161. Заморська Л.І. Системний підхід у дослідженнях правової реальності. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2016. № 7. С. 38–44.
162. Новосяд В. В. Особливості порівняльних досліджень у науці державного управління. *Аспекти публічного управління*. 2014. № 7 (9). С. 25–36.

163. Лавриненко В. Н. Дослідження соціально-економічних і політичних процесів. 2014. URL: https://stud.com.ua/48785/filosofiya/doslidzhennya_sotsialno-ekonomichnih_i_politichnih_protsesiv
164. Основні методи проведення соціологічного дослідження. Соціологічний аналіз та використання його результатів. URL: <http://nkkep.com/wp-content/uploads/2020/12/P-41P-42-Sots-11.12.pdf>
165. Управління земельними ресурсами. За ред. проф. А. М. Третяка. Навчальний посібник. Вінниця: Нова Книга, 2006. 360 с.
166. Кривчик Г. Г. Основні загальнонаукові методи дослідження в історичних науках. *Грані*. 2017. Т. 20. № 12. С. 55-61.
167. Ільков В. В. Методи дослідження джерел права в адміністративному судочинстві. *Форум права*. 2017. № 1. С. 60–63.
168. Основні принципи методології наукових досліджень. *Освіта та самоосвіта*. URL: <https://referatss.com.ua/work/osnovni-principi-metodologii-naukovih-doslidzen/>
169. Волинка К.Г. Теорія держави і права: навчальний посібник. Київ: МАУП, 2003. 240 с. URL: <https://textbooks.net.ua/content/view/2330/31/>
170. Шатерніков М. І. Теоретичні підходи до визначення поняття «правові засади діяльності господарських судів». *Європейські перспективи*. 2015. Вип. 6. С. 108–112.
171. Культурологічний словник. URL: <http://subject.com.ua/culture/dict/990.html>
172. Словник Даля. URL: <http://slovardalja.net/>
173. Старочук О.В. Щодо поняття принципів права. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 40–43.
174. Бакаянова Н. М. Функціональні та організаційні основи адвокатури України : дис. ... д-ра юрид. наук ; 12.00.10. Одеса, 2017. 395 с.
175. Кошиков Д. Сутність правових засад реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 1. С. 164-175.

176. Шевченко Е. Системність закріплення адміністративно правових засад діяльності адміністративних судів як чинник ефективності діяльності цього органу держави. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2010. № 4. С. 165–170.

177. Котенко О. А. Правове регулювання в контексті дії права та його основоположних принципів. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 199-202.

178. Павлюк І. Ю. Правові засади організаційного забезпечення діяльності господарських судів. *Юридична наука*. 2020. № 3 (105). С. 251–257.

179. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про Вищу раду юстиції» від 11.03.2011 р. № 2-рп/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-11#Text>

180. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Кодексу адміністративного судочинства України, законів України «Про Вищу раду юстиції», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо недопущення зловживань правом на оскарження» від 16.06.2011 р. № 5-рп/2011. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/5524-zvilnennya-vidstavka>

181. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням приватного підприємства «ІКІО» щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 61 Сімейного кодексу України від 19.09.2012 р. № 17-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-12#Text>

182. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Марго Поліни Олександрівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 1 частини п'ятої, частини сьомої статті 454 Цивільного процесуального кодексу України від

06.04.2022 р. № 2-р(II)/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-22#Text>

183. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>

184. Про особливості регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об'єднань у перехідний період: проект Закону України № 6013 від 09.09.2021р. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72707

185. «Ми прагнемо передбачити, як будуть розвиватися приватноправові відносини в майбутньому» — Олексій Кот, заступник голови робочої групи з оновлення цивільного законодавства. *PRAVO. Видавництво Юридична практика*. 20.02.2023. URL: <https://pravo.ua/my-prahnemo-peredbachyty-iak-budut-rozvyvatysia-pryvatnopravovi-vidnosyny-v-maibutnomu-oleksii-kot-zastupnyk-holovy-robochoi-hrupy-z-onovlennia-tsyvilnoho-zakonodavstva/>

186. Законопроект №6013: спроба скасувати ГК чи щось більше? *Закон і бізнес*. 10.11.2022. URL: https://zib.com.ua/ua/153714-zakonoproekt_6013_sproba_skasuvati_gk_chi_schos_bilshe_-_dum.html

187. Бабаскін А., Венецька М. До питання про скасування Господарського кодексу України. *Юридична газета online*. 2020. № 1 (707). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/gospodarske-pravo/do-pitannya-pro-skasuvannya-gospodarskogo-kodeksu-ukrayini.html>

188. Подцерковний О., Беяневич О. Європейський союз прагне до систематизації господарського законодавства. Із цією метою видано «Господарський кодекс ЄС», в якому систематизовані найважливіші нормативно-правові акти. *Голос України*. URL: <http://www.golos.com.ua/article/267038>

189. Кодекс суддівської етики: Рішення XI (чергового) З'їзд суддів України від 22.02.2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#Text>

190. Правила поведінки працівника суду: рішення Ради суддів України від 24.12.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr072414-20#Text>

191. Про судовий збір: Закон України від 08.07.2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#Text>

192. Положення про автоматизовану систему документообігу суду: рішення Ради суддів України від 26.11.2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr030414-10#Text>

193. Про доступ до судових рішень: Закон України від 22.12.2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3262-15#Text>

194. Інструкція про порядок передання до архіву місцевого та апеляційного суду, зберігання в ньому, відбору та передання до державних архівних установ та архівних відділів міських рад судових справ та управлінської документації суду: наказ Державної судової адміністрації від 15.12.2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0168750-11#Text>

195. Інструкції з діловодства в місцевих та апеляційних судах України: наказ Державної судової адміністрації від 20.08.2019 р. № 814: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0814750-19#Text>

196. Положення про апарат господарського суду Одеської області: Рішення Зборів суддів від 13.03.2019 р.

197. Положення про апарат Господарського суду Херсонської області: Рішення Зборів суддів від 25.02.2019 р.

198. Типове положення про апарат суду: Наказ Державної судової адміністрації від 08.02.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0131750-19#Text>

199. Положення про збори суддів Господарського суду Одеської області: рішення зборів суддів Господарського суду Одеської області №916-2/2020 від 19.02.2020 р. (зі змінами від 21.10.2020р. №916-6/2020)

200. Правила внутрішнього трудового розпорядку Господарського суду Одеської області: Рішення зборів суддів Господарського суду Одеської

області від 17.10.2016 р. URL: <https://od.arbitr.gov.ua/sud5017/vakaus/orgrobsudul/zagpoloj>

201. Положення про забезпечення доступу до публічної інформації у господарському суді Одеської області: Наказ голови/керівника апарату господарського суду Одеської області від 25.06.2021 р. №17. *Вебсайт Господарського суду одеської області*. URL: <https://od.arbitr.gov.ua/sud5017/publik2/polog/>

202. Про оголошення конкурсу на вакантну посаду державної служби Господарського суду Одеської області. URL: <https://od.arbitr.gov.ua/sud5017/vakaus/infovaka/1164842/>

203. Сердюк В. В. Співвідношення принципів побудови системи судів загальної юрисдикції. *Держава і права*. 2012. Вип. 56. С. 142–147.

204. Нестерчук Л. П. Принцип спеціалізації в побудові судової системи України. *Науковий вісний Херсонського державного університету*. 2017. Вип. 2. Т. 2. С. 160–163.

205. Крукевич О. М. Спеціалізація суддів із здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 2. С. 42-48.

206. Організація судових та правоохоронних органів : підручник / І. Є. Марочкін, Л. М. Москвич, П. М. Каркач та ін.; за ред. І. Є. Марочкіна. Х. : Право, 2013. 448 с.

207. Войнолович С. Ю. Вплив спеціалізації суддів під час адміністративного судочинства. *Вісник Запорізького національного університету*. 2015. №1. С. 84-92.

208. Бабкова В. С. Проблеми поглиблення спеціалізації місцевих загальних судів. *Право і суспільство*. 2017. № 5. С. 195–200.

209. Господарське право : підручник / Д. В. Задихайло, В. М. Пашков, Р. П. Бойчук та ін.; за заг. ред. Д. В. Задихайла, В. М. Пашкова. Х.: Право, 2012. 96 с. URL: <https://pidru4niki.com/1056112748619/pravo/>

ponyattya_oznaki_osoblivosti_gospodarskogo_zakonodavstva_sistem_a_gospodarskogo_zakonodavstva

210. Таликін Є. А. Формування поняття господарського спору в контексті належної господарської юрисдикції. *Форум права*. 2014. № 1. С. 466–472.

211. Городовенко В. Окремі питання організації системи судів України за принципами територіальності та спеціалізації в контексті сучасної конституційної реформи в Україні. *Право України*. 2016. № 7. С. 34–43.

212. Про зміну територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану (окремі суди Донецької, Харківської та Херсонської областей): Розпорядження Верховного Суду від 18.03.2022 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/war/Rozp_18_03_2022_1.pdf

213. Про зміну територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану (господарські суди Миколаївської, Сумської та Чернігівської областей): Розпорядження Верховного Суду від 22.03.2022 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/war/Rozp_22_03_2022_12.pdf

214. Про зміну територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану (суди Автономної Республіки Крим та м. Севастополя): Розпорядження Верховного Суду від 05.07.2022 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rozporadjennya/Rozpor_36_05_07_2022_ARK.pdf

215. Про відновлення територіальної підсудності судових справ господарських судів Сумської та Чернігівської областей: Розпорядження Верховного Суду від 22.04.2022 № 25/0/9-22 URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rozporadjennya/25_Rozp_22_04_2022.pdf

216. Про відновлення територіальної підсудності судових справ Господарського суду Миколаївської області: Розпорядження Верховного

Суду від 25.07.2022 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rozporyadjennya/2022_07_25_vidnovl_pidsydnosti_Mykolaiv.pdf

217. Руденко О. А., Дубінін Ю. С. Особливості реалізації принципів побудови судоустрою в організації діяльності місцевих загальних судів в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 502-506.

218. Спеціалізація, територіальність та інстанційність в організації системи судів України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2005. № 9. с. 82-91) URL: https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsky/04_2015/15gccvas.pdf

219. Аналіз стану здійснення правосуддя при розгляді господарських справ за 2022 рік. *Вебсайт Верховного Суду*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Analiz_Stan_prav_KGS_2022.pdf

220. Статистичний бюлетень господарських судів України за 2021 рік. *Вебсайт Верховного Суду*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/kgs_perelik_2022/Stat_Bul_2021.pdf

221. Сердюк В.В. Верховний Суд України: витоки, сучасність, перспективи: монографія. Київ: Істина, 2008. 304 с.

222. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

223. Аналіз дотримання розумних строків розгляду справ у першому пів. 2018. *Вебсайт Судової влади України*. URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/96207064/>

224. Violations by articles and states. *Вебсайт Європейського суду з прав людини*. 2021. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_2021_ENG.pdf

225. Татулич І. Особливості здійснення судочинства в умовах воєнного стану. 2022. URL: <https://law.chnu.edu.ua/osoblyvosti-zdiisnennia-sudochynstva-v-umovakh-voiennoho-stanu/>

226. Голова ВС розповів про проблемні питання роботи судової влади в умовах воєнного стану. *Вебсайт Судової влади України*. 2022. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1266520>

227. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо вирішення проблеми надмірної тривалості цивільного, господарського та адміністративного провадження: проєкт закону від 28.09.2022 р. № 8083. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/П08155I>

228. #Legal Questions: Право на належне повідомлення про судові засідання в умовах воєнного стану. *Вебсайт Південносхідного міжрегіонального управління Міністерства юстиції*. URL: https://psjust.gov.ua/post_news/legal-questions-право-на-належне-повідомлення-про/

229. Додаток «Дія» обігнав за популярністю Facebook та Instagram. *The Village|Україна*. URL: <https://www.the-village.com.ua/village/city/city-news/326641-dodatok-diya-obignav-za-populyarnistyu-facebook-ta-instagram>

230. Загальний класифікатор спеціалізацій суддів та категорій справ: наказ Державної судової адміністрації від 21.12.2018 р. № 622. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0622750-18#Text>

231. Висновок 15 (2012) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про спеціалізацію суддів від 06.11.2012 р. URL: <https://rm.coe.int/16807473fd>

232. 7 – 11 листопада 2022 року. Підготовка суддів апеляційних господарських судів. *Вебсайт Національної школи суддів України*. URL: <http://nsj.gov.ua/ua/about/announcement/7-11-listopada-2022-roku-pidgotovka-suddiv-apelyatsiynih-gospodarskih-sudiv/>

233. Формування програми підготовки суддів господарських судів. *Вебсайт Національної школи суддів України*. URL: <http://nsj.gov.ua/ua/news/formuvannya-programi-pidgotovki-suddiv-gospodarskih-sudiv/>

234. Формування програми підготовки суддів господарських судів. Вебсайт Національної школи суддів України. URL: <http://nsj.gov.ua/ua/news/formuvannya-programi-pidgotovki-suddiv-gospodarskih-sudiv-/>

235. Шульгач Н.М. Поняття та зміст правового статусу судді. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2012. Вип. 8. С. 23-25.

236. Стадник Р. І. Правовий статус органів виконавчої влади України як розпорядників публічної інформації: теоретико-правові та нормативно-правові засади. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. 2017. Вип. 46. Т. 2. С. 33–38.

237. Макачук В. В. Поняття «правовий статус особи» в теоретично-правовій літературі. *Право.ua*. 2015. № 3. С. 18–22. http://rep.btsau.edu.ua/bitstream/BNAU/1740/3/Poniattia_pravov.pdf

238. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К. : «Укр. енцикл.», 1998. [Т. 5 : П-С]. 2003. 736 с.

239. Москвич Л.М. Статус суддів: теоретичний та порівняльно-правовий аналіз: Монографія. Білозерка: Білозер. район. друк, 2004. 224 с.

240. Кравчук В. М. Структурні елементи конституційно-правового статусу суддів в Україні: інформаційний аспект. *Правова інформатика*. 2011. № 3-4 (31). С. 103–107.

241. Свида О. Г. Співвідношення понять «статус судді» та «повноваження судді». *Правове життя сучасної України* : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 1. С. 371-373.

242. Кісліцина І. О. Роль прокурора у кримінальному провадженні на підставі угод про визнання винуватості: питання теорії і практики : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Одеса, 2018. 217 с.

243. Правовий статус судді. Вебсайт Конституційного Суду України. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/552-pravovyy-status-suddi>

244. Кравчук В. М., Юхимюк О. М. Статусні принципи правового статусу суддів. С. 104-120. URL: <https://maup.com.ua/assets/files/expert/5/8.pdf>

245. Москвич Л.М. Організаційно-правові проблеми статусу суддів : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.10. Харків, 2003. 20 с.

246. Кравчук В. Професійні обов'язки суддів в Україні. *Юридичний вісник*. 2020. № 3. С. 156-162.

247. Хотинська-Нор О.З. Дисциплінарна відповідальність vs незалежність судді: у пошуках балансу. *Право України*. 2018. № 3. С. 110-122.

248. Сідей Я. Дисциплінарна відповідальність суддів: підстави, порядок та особливості дисциплінарного провадження. *Публічне право*. 2018. № 1 (29). С. 171-178.

249. Бондарчук Р. А. Зарубіжний досвід реалізації процедури притягнення судді до дисциплінарної відповідальності та напрями його впровадження в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2021. № 51. С. 60-64.

250. Корчинський В. Р. Інститут відсторонення суддів від посади в зарубіжних країнах. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття* : тези доп. учасників III Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 19 черв. 2020 р.). С. 167-170.

251. Химчук А., Насрідінов Р. Дисциплінарні провадження щодо суддів 2017-2020: статистичний вимір. 2021. URL: <https://dejure.foundation/vrp-statanaliz#popup:footnote6>

252. Інформаційно-аналітичний звіт про діяльність Вищої ради правосуддя у 2020 році. Київ, 2021. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/informaciyno-analitychnyy_zvit_za_2020_rik.pdf

253. Інформаційно-аналітичний звіт про діяльність Вищої ради правосуддя у 2021 році. Київ, 2022. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/zvit_2021.pdf

254. Єгорова В.С. гарантії діяльності суддів судів загальної юрисдикції. URL: <http://socio-journal.kpi.kiev.ua/archive/2012/1/25.pdf>
255. Гарантії діяльності судді. Вебсайт Конституційного Суду України. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/5634-garantiyi-diyalnosti-suddi>
256. Петренко І. В. Характеристика юридичних гарантій діяльності судді. Форум права. 2017. № 5. С. 305–310.
257. Козяр Р. Я. класифікація видів втручання у професійну діяльність судді: методологічний аспект. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2021. Вип. 31. С. 77–86.
258. Грищук О.В. Конституційні цінності: філософські та судові аспекти. Монографія. Видання 2-е доопрацьоване і доповнене. Київ: Ваіте, 2020. 530 с.
259. Морщагіна Н. Жоден суддя в Україні не захищений від тиску, – голова асоціації суддів господарських судів. 2017. URL: <https://pravo.ua/zhoden-suddja-v-ukraini-ne-zahishhenij-vid/>
260. Погрози судді Північного апеляційного господарського суду: ВРП звернулася до ГПУ. *Судебно-юридическая газета*. 14.03.2019. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/137404-pogrozi-suddi-pivnichnogo-apelyatsiynogo-gospodarskogo-sudu-vrp-zvernulasya-do-gpu>
261. Рогач С.М. Економіка і підприємництво, менеджмент / [С.М. Рогач, Т.А. Гуцул, В.А. Ткачук та ін.]. К.: ЦП «Компринт», 2015. 714 с. https://pidru4niki.com/80503/ekonomika/organizatsiya_menedzhmentu
262. Конспект лекцій до вивчення дисципліни «Теорія організації» для студентівнапрямку підготовки 6.030601 «Менеджмент» / Укладач Ю.В. Мельник. Тернопіль: ТНЕУ, 2013. 44 с.
263. Безпалова О. І., Мандичев Д. В. Адміністративно-правові засади організаційного забезпечення діяльності господарських судів України.

Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2019. № 4. С. 39-48.

264. Мандичев Д.В. Адміністративно-правове забезпечення діяльності господарських судів в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Суми, 2019. 425 с.

265. Голобутовський Р. З. Особливості повноважень голови суду з адміністрування публічною службою в суді. *Держава та регіони.* Серія: Право. 2019. № 1 (63). С. 76-79.

266. Нестуля С. І. Дидактичні основи формування лідерської компетентності майбутніх бакалаврів з менеджменту: монографія. Полтава, ПУЕТ, 2019. 799 с.

267. Вебсайт Південно-західного апеляційного господарського суду. URL: https://swag.court.gov.ua/sud4872/info_sud/struktura_aparat/

268. Уїтtrup Дж. Аналіз організаційної структури державної судової адміністрації України. Проект «Справедливе правосуддя». 10.11.2012 р. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2018/06/SJA_Structural_Assessment_JW_ukr.pdf

269. Овчарук В. В. Сутність адміністрування на підприємствах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2018. Вип. 19. Ч. 2. 2018. С. 115-118.

270. Пітер Г. Судове адміністрування і якість правосуддя. *Судова апеляція.* 2009. № 3(16). С. 73-83.

271. Судове адміністрування: ключові моменти. URL: <https://vn.20minut.ua/blogs/sudove-administruvannya-klyuchovi-momenti.html>

272. Британія остаточно вийшла з Європейського Союзу. *Європейська правда.* 01.01.2021. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2021/01/1/7118153/>

273. Шевчук С. НБУ зберіг ставку на рівні 25%, її триматимуть до середини 2024-го. Інфляція цього року перевищить 30%, ВВП впаде на

третину. *Forbes*. 21.07.2022. URL: <https://forbes.ua/news/nbu-zberig-stavku-u-25-ii-trimatimut-do-seredini-2024-go-inflyatsiya-u-2022-rotsi-perevishchit-30-vvp-vpade-na-tretinu-21072022-7296>

274. Жирій К. Економічна криза в розпалі: як українцям вижити в скрутні часи. *Уніан*. 2022. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/kreditni-kanikuli-dlya-ukrajini-yak-se-vpline-na-finansovu-sistemu-ta-gromadyan-novini-ukrajina-11917965.html>

275. Замрига А. «Економіка країни» та «господарство країни»: адміністративно-правові аспекти співвідношення понять. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 8. С. 69-73.

276. Оленін А. Економіка їде на захід: як рятується український бізнес від війни. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/economics/2022/05/11/516454_ekonomika_ide_zahid_yak_ryatuietsya.html

277. Вебсайт Нової пошти. URL: <https://novaposhta.ua/news/rubric/2/id/10298>

278. Аналіз стану здійснення правосуддя при розгляді господарських справ за 2021 рік. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/zvi/2021_analiz_KGS.pdf

279. Кравчук Г. Економіка держави і судова реформа: паралелі, що перетинаються (в розрізі функціонування господарських судів). *Судова реформа: стан та напрями розвитку*: IV Судово-правовий форум (м. Київ, 17–18 березня 2016 р.). С. 113-117. URL: http://www.arbitr.gov.ua/files/pages/26022016_1.pdf

280. Маркевич К. Хто і як інвестує в Україну. *Разумков центр*. 11.01.2019. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/khto-i-iak-investuie-v-ukrainu>

281. ЮНКТАД: Доклад про Мировые Инвестиции. Днепропетровское инвестиционное агентство. 2022. URL: <https://dia.dp.gov.ua/ru/yunktad-doklad-pro-mirovye-investicii-2022/>

282. Про підсумки роботи господарських судів України в 2015 році та завдання на 2016 рік: постанова Пленуму Вищого господарського суду

України від 25.02.2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001600-16#Text>

283. Заява прес-служби Вищого господарського суду України. *Вебсайт Вищого господарського суду України*. URL: <http://www.arbitr.gov.ua/news/28/>

284. Про державний бюджет України на 2022 р.: Закон України від 02.12.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-20>

285. Про державний бюджет України на 2021 р.: Закон України від 15.12.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-20>

286. Про державний бюджет України на 2020 р.: Закон України від 14.11.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-20#Text>

287. Про державний бюджет України на 2016 р.: Закон України від 25.12.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/928-19#Text>

288. Bakayanova N, Tsiselskyi O. The role of economic courts in the economic development of Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2022. Vol. 8 No. 3. P. 14–19. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2022-8-3-14-19>

289. Цісельський О.В. Сучасні проблеми організації та діяльності Господарських судів. Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 237-240.

290. Підбиття підсумків роботи господарських судів: у КГС ВС відбулася розширена нарада. *Судебно-юридическая газета. Суд Инфо*. 14.02.2022. URL: <https://sud.ua/ru/news/sud-info/229207-pidbittya-pidsumkiv-roboti-gospodarskikh-sudiv-u-kgs-vs-vidbulasya-rozshirena-narada>

291. Єфімов О. Довіра до судів виявилася вищою за очікувану. *Голос України*. 2015.01.23. № 11 URL: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/BC986500F22C7446C2257DD60045E3B3](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/BC986500F22C7446C2257DD60045E3B3)

292. Бізнесу все ще бракує довіри у взаємодії з судами. *Юридична газета online*. 20.05.2020. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/biznesu-vse-shche-brakue-doviri-u-vzaemodiyi-z-sudami--opituvannya-eva.html>

293. Розширена нарада у КГС Касаційному господарському суді: репутація господарських судів як гарант економічної безпеки! URL: <http://pakharenko.ua/rozshirena-narada-u-kgs-kasacijnomu-gospodarskomu-sudi-reputaciya-gospodarskix-sudiv-yak-garant-ekonomichnoji-bezpeki/>

294. Деменчук М.О. Роль Верховного Суду у забезпеченні єдності судової практики в Україні : дис. ... канд. юрид. наук, спец. 12.00.10. Одеса, 2018. 220 с

295. Статистика повітряних тривог. URL: <https://air-alarms.in.ua>

296. Цісельський О.В. Сучасні моделі організації господарської юстиції в країнах ЄС. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. № 3. С. 217-222.

297. Коммерческий кодекс Франции : в 2 т. / Пер. с франц. В. Н. Захватаев / Предисловие: В. Н. Захватаев / Дополнение: В. Н. Захватаев / Приложения 1–4 : В. Н. Захватаев. К.: Алерта, 2019. Т. 1. 842 с.

298. Сидорова И. Решение коммерческих споров во Франции. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30527629&pos=6;-106#pos=6;-106

299. Основний закон Федеративної республіки Германії від 23.05.1949 р. URL5 https://www.1000dokumente.de/?c=dokument_de&dokument=0014_gru&l=ru&object=translation

300. Базовый документ, являющийся составной частью докладов государств-участников Бельгия. URL: <http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=FhOD6sgqgzAhFXD9F%2FeKaFMm83LbFY75RhkIFGrig%2B5rXOQaEKmXE5Q8Sn0%2FWScMbRpjoUjLGn3DmLIK4j2d59%2FNaRpgB8pL5cHLXZhLxROm83hMoLkxCNrWJBLEyt8%2F>

301. Moser J. The Austrian Judicial System. Federal Ministry for Constitutional Affairs, Reforms, Deregulation and Justice. Vienna, 2018. 47 p.

302. Дружня зустріч з міжнародними експертами. *Веб сайт Львівського апеляційного господарського суду*. URL: <https://lva.arbitr.gov.ua/sud5036/pres-centr/news/170955/>

303. Бутирський А.А Судова система Республіки Болгарія: зміст та особливості. *Держава і право*. 2011. Вип. 53. С. 188-193

304. Федорова Т. С. Сучасна зарубіжна практика вирішення комерційних (торгових) спорів у судовому порядку. *Актуальні проблеми держави і права*. 2017. Вип. 79. С. 141-150.

305. Цісельський О. В. До питання моделей вирішення господарських спорів: порівняльний аналіз. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2022. № 55. С. 102-105.

306. Комаров В. В., Погорецкий В. Н. Международный коммерческий арбитраж. Х.: Право, 2009. 164 с.

307. Судова і арбітражна система Німеччини. *ЛігаЗакон*. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/57429_sudova--arbtrazhna-sistema-nmechchini

308. Вебсайт Арбітражного Суду при Польській Господарській Палаті. URL: <https://sakig.pl/uk/про-суд/загальна-інформація>

309. Фінансування судів. *Вебсайт Конституційного Суду України*. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/557-finansuvannya-sudiv>

310. Узагальнення з питань забезпечення фінансування судової системи у 2021 році. Київ, 2022. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/uzagalnennya_zabezp_fin-nya_sudovoyi_systemy.pdf

311. Висновок № 2 (2001) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо фінансування та управління судами у контексті ефективності судової влади та статті 6 Європейської конвенції з прав людини від 23.11.2001 р. URL: <https://rm.coe.int/168074821c>

312. Про державний бюджет України на 2022 р.: Закон України від 02.12.2021р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text>

313. Інтерактивна онлайн-мапа звернень щодо проблем фінансування судів. *Сайт Вищої ради правосуддя.* URL: <https://hcj.gov.ua/page/interaktyvna-onlayn-mapa-zvernenn-shchodo-problem-finansuvannya-sudiv>

314. Индекс инфляции 2022 в Украине. *МінфінMedia.* URL: <https://index.minfin.com.ua/economy/index/inflation/>

315. Мамченко М. Фінансування судів в Україні скоротять майже на 3 млрд грн: які показники закладені у Держбюджет-2023. *Судова юридична газета.* 14.09.2022. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/249263-finansuvannya-sudiv-v-ukrayini-skorotyat-mayzhe-na-3-mlrd-grn-yaki-pokazniki-zakladeni-u-derzhbyudzhethet-2023>

316. Яровенко М. Абсолютно всі податки, які платять зараз у бюджет, направляють на забезпечення наших військових – Шмигаль. *ZN.UA.* 06.12.2022. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/absoljutno-vsi-podatki-jaki-platjat-zaraz-u-bjudzheth-napravlajut-na-zabezpechennja-nashikh-vijskovikh-shmihal.html>

317. Про державний бюджет України на 2023 р.: Закон України від 03.11.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20#Text>

318. Рекомендація CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки від 17.11.2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a38#Text

319. Про стан організаційного, матеріально-технічного, кадрового та соціально-побутового забезпечення Одеського апеляційного господарського суду, місцевих господарських судів Одеської та Миколаївської областей: постанова Вищого господарського суду, Ради суддів господарських судів від 31.07.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004600-03#Text>].

320. Зруйновані/пошкоджені приміщення судових установ внаслідок збройної агресії РФ. *Вебсайт Державної судової адміністрації України*. URL: https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/courts_buildings/

321. Хрипун В. У Верховному Суді досі не вистачає генераторів для роботи в умовах енергокризи. *Судова-юридична газета*. 15.11.2022. . URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/254279-v-verkhovnom-sude-do-sikh-por-ne-khvataet-generatorov-dlya-raboty-v-usloviyakh-energokrizisa>

322. Глава ВС объяснил, почему военные суды не нужны, а Высший IP суд – необходим. *Закон і бізнес*. 07.12.2022. URL: <https://zib.com.ua/ru/154041.html>

323. Хрипун В. ДСА звернулась до Мінцифри з проханням надати StarLink в кожний суд України. *Судово-юридична газета*. 24.11.2022. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/255044-gsa-obratilas-v-mintsifry-s-prosboy-predostavit-starlink-v-kazhdyu-sud-ukrainy>

324. Особливості функціонування судів в умовах пандемії Covid-19. Базовий посібник. Жовтень 2020. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/9/0/483854.pdf>

325. Інтерв'ю з головою господарського суду Сумської області Євгенією Анатоліївною Жерьобкіною. *Вебсайт Господарського суду Сумської області*. URL: <https://su.arbitr.gov.ua/sud5021/pres-centr/news/1058902/>

326. Прошутя І. Д. Деякі питання кадрового забезпечення діяльності місцевих загальних судів в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 3(9). С. 7-11.

327. Лагнюк О. М. До питання кадрового забезпечення судів загальної юрисдикції в Україні. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2014. №10-2. Т. 1. С.126-128, с. 126

328. Рада суддів затвердила методику, за якою визначатимуть необхідну чисельність суддів у кожному суді. *Закон і бізнес*. Вип. 25 (1531). 19.06–25.06.2021. URL: <https://zib.com.ua/ua/148068.html>

329. Бойко Ю. «Господарники» зробили крок до уніфікації практики, домовившись ділитися думками про проблеми. *Закон і Бізнес*. 19.02–25.02.2022. Вип. 7 (1565). URL: <https://zib.com.ua/ua/150618.html>

330. У господарському суді Сумської області не вистачає суддів. *Сумські дебати*. 20.04.2021. URL: <https://debaty.sumy.ua/news/u-gospodarskomu-sudi-sumskoyi-oblasti-ne-vistachaye-suddiv>

331. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення порядку утворення та діяльності третейських судів з метою відновлення довіри до третейського розгляду № 3411 від 29.04.2020 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68714

332. Шепель Т. П., Чагін С. М., Колотило М. М., Болтушкіна О. В., Мустафаєва М. Д., Харченко Н. М. Третейські суди в Україні: стан розвитку, статистика, практика та перспективи. Київ, 2018. 52 с. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2019/02/New_Justice_Analytical_Report_Arbitration_Courts_in_Ukraine_UKR.pdf

333. Шепель Т.П. Концепція утворення на базі господарського суду змішаного суду за участі присяжних, делегованих бізнес-спільнотою (присяжних-арбітрів). Київ, 2019. 12 с.

334. Цісельський О.В. Корупційні ризики в сфері господарської юстиції. *Антикорупційні органи: проблеми становлення, розвитку та взаємодії*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 9 квітня 2021 р.) / редкол.: Н.М. Бакаянова (голова) та ін. Одеса : Фенікс, 2021. С.308-311.

335. Цісельський О.В. Специфіка моделей організації господарської юстиції в країнах ЄС. *Актуальні проблеми судового права*: матеріали міжнар. конф. (Харків, 23 квіт. 2021 р.) / редкол.: Л. М. Москвич та ін. Харків: Право, 2021. С. 108-112.

336. Цісельський О.В. Нормативно-правове регулювання господарської юстиції в деяких країнах ЄС. *Правове життя сучасної України*: у 3 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2021 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Видавничий дім «Гельветика». 2021. С. 118-121.

337. Цісельський О.В. Деякі проблеми застосування господарського процесуального законодавства. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні*: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернівці, 21 жовтня 2022 р.). С. 401-405.

338. Цісельський О. В. Значення принципу незалежності суддів в наукових працях Ю. Є. Полянського. *Наукова та педагогічна спадщина професора Ю. Є. Полянського*: зб. мат. круглого столу (Одеса, 17 лютого 2023 р.) / відп. ред.проф. Н. М. Бакаянова ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2023. С. 79-82.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

***Наукові праці, в яких опубліковані
основні наукові результати дисертації:***

1. Цісельський О.В. Сучасні моделі організації господарської юстиції в країнах ЄС. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. №3. С. 217-222. URL: <http://www.nvppp.in.ua/vip/2021/3/40.pdf>
2. Цісельський О. В. До питання моделей вирішення господарських спорів: порівняльний аналіз. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2022. № 55. С. 102-105. URL: <http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc55/20.pdf>

Публікація в базі даних Web of Science:

1. Bakayanova N, Tsiselskyi O. The role of economic courts in the economic development of Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2022. Vol. 8 No. 3. P. 14–19. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2022-8-3-14-19>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Цісельський О.В. Корупційні ризики в сфері господарської юстиції. Антикорупційні органи: проблеми становлення, розвитку та взаємодії: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 9 квітня 2021 р.) / редкол.: Н.М. Бакаянова (голова) та ін. Одеса : Фенікс, 2021. С. 308-311.
2. Цісельський О.В. Специфіка моделей організації господарської юстиції в країнах ЄС. Актуальні проблеми судового права : матеріали міжнар. конф. (м. Харків, 23 квіт. 2021 р.) / редкол.: Л. М. Москвич та ін. Харків: Право, 2021. С. 108-112.

3. Цісельський О.В. Нормативно-правове регулювання господарської юстиції в деяких країнах ЄС. Правове життя сучасної України: у 3 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2021 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Видавничий дім «Гельветика». 2021. С. 118-121.

4. Цісельський О.В. Сучасні проблеми організації та діяльності Господарських судів. Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів ХХІ століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 237-240.

5. Цісельський О.В. Деякі проблеми застосування господарського процесуального законодавства. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні*: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернівці, 21 жовтня 2022 р.). С.401-405.

6. Цісельський О. В. Значення принципу незалежності суддів в наукових працях Ю. Є. Полянського. *Наукова та педагогічна спадщина професора Ю. Є. Полянського*: зб. мат. круглого столу (Одеса, 17 лютого 2023 р.) / відп. ред.проф. Н. М. Бакаянова ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2023. С. 79-82.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ МАТЕРІАЛІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Дисертацію обговорено і схвалено на засіданні кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури Національного університету «Одеська юридична академія». Деякі положення оприлюднено на: Міжнародній науково-практичній конференції «Антикорупційні органи: проблеми становлення, розвитку та взаємодії» (м. Одеса, 9 квітня 2021 р.), Міжнародній конференції «Актуальні проблеми судового права» (м. Харків, 23 квітня 2021 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Правове

життя сучасної України» (м. Одеса, 15 травня 2021 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) (м. Одеса, 17 червня 2022 р.), VI Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні» (м. Чернівці, 21 жовтня 2022 р.), круглому столі «Наукова та педагогічна спадщина професора Ю. Є. Полянського» (м. Одеса, 17 лютого 2023 р.).

АНКЕТА**ШАНОВНИЙ РЕСПОНДЕНТЕ!**

Просимо Вас взяти участь у соціологічному дослідженні щодо проблем, пов'язаних з функціонуванням господарської юстиції в Україні

Щиро вдячні Вам за співпрацю!

1. Як давно Ви працюєте в сфері господарської юстиції?

- а) до двох років;
- б) від двох до п'яти років;
- в) від п'яти до десяти років;
- г) більше десяти років

2. Чи стикались Ви зі спробами втручання у професійну діяльність судді?

- а) так, стикався особисто;
- б) так, стикався, але опосередковано;
- в) ні, не стикався.

3. Якщо на запитання № 2 Ви надали позитивну відповідь, вкажіть, будь ласка, спосіб впливу.

- а) завдання шкоди життю та здоров'ю судді або третім особам, що пов'язані із суддею;
- б) погрози завдання шкоди життю та здоров'ю судді або третім особам, що пов'язані із суддею;
- в) пошкодження власності судді або третіх осіб, що пов'язані із суддею;
- г) погрози пошкодження власності судді або третіх осіб, що пов'язані із суддею;
- д) вчинення дій, що мали негативні наслідки для авторитету судді чи судової влади загалом;
- е) погрози вчинення дій, що мали наслідки для авторитету судді чи судової влади загалом;
- є) перешкоджання відправлення правосуддя;
- ж) свій варіант відповіді _____.

4. Чи вважаєте Ви передбачені гарантії суддів достатніми?

- а) так, вважаю достатніми;
- б) ні, вважаю, що вони потребують удосконалення;

5. Чи вважаєте Ви фінансування господарських судів достатнім?

- а) так, вважаю достатнім;
- б) ні, вважаю недостатнім

6. Яка з наведених нижче складнощів, з якими зустрілися господарські суди через запровадження воєнного стану в державі, є найбільш суттєвою?

- а) складнощі з електропостачанням;
- б) складнощі з теплопостачанням;
- в) складнощі, обумовлені проблемами, пов'язаними із безпекою суддів, працівників суду та його відвідувачів;
- г) пошкодження матеріально-технічної бази;
- д) психологічна напруга;
- е) свій варіант _____.

7. Чи наявний у Вашому суді генератор (електростанція)?

- а) так, наявний;
- б) ні, відсутній.

8. Чи наявний у Вашому суді термінал Старлінк?

- а) так, наявний;
- б) ні, відсутній.

9. Чи має, на Вашу думку, голова суду володіти додатковим рисами компетентостями (окрім загальних вимог, що висуваються до судді)?

- а) так, безумовно;
- б) ні, я так не вважаю;

10. Чи підтримуєте Ви зміни до Господарського процесуального кодексу України, передбачені проєктом закону від 28.09.2022 № 8083 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо вирішення проблеми надмірної тривалості цивільного, господарського та адміністративного провадження»?

- а) так, підтримую;
- б) ні, не підтримую.

11. Враховуючи європейський досвід, чи вважаєте Ви за доцільне залучення представників бізнесу до відправлення правосуддя під час вирішення господарських спорів?

- а) так, підтримую таку пропозицію;
- б) ні, не підтримую таку пропозицію.

Дякуємо за участь!

Відповіді (опитано 50 суддів).

№ питання	а	б	в	г	д	е	є	ж
1	10%	30%	48%	12%				
2	78%	18%	4%					
3*	14,5 %	12,5 %	25%	29,2 %	2,1%	4,1%	12,5%	0%
4	18%	82%						
5	5%	95%						
6	28%	0%	40%	30%	2%	0%		
7	20%	80%						
8	12%	88%						
9	100%	0%						
10	0%	100%						
11	74%	26%						

** - бралися до уваги відповіді 48 суддів, які на питання № 2 обрали варіанти відповіді «а» та «б».*

ЗАТВЕРДЖУЮ

ректор Національного університету

«Одеська юридична академія»

О. В. Тодошак

« _____ року

АКТ

**про впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження
на здобуття наукового ступеня доктора філософії О. В. Цісельського
за темою: «Господарська юстиція в Україні та країнах ЄС:
порівняльно-правовий аналіз»
у навчальну та науково-дослідну діяльність
Національного університету «Одеська юридична академія»**

Акт складено комісією у складі:

Голова: перший проректор Національного університету «Одеська юридична академія», д.ю.н., професор М.Р. Аракелян.

Члени комісії: завідувач кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури, д.ю.н., професор Н.М. Бакаянова, професор кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури, д.ю.н., професор М.В. Косюта, декан факультету адвокатури та антикорупційної діяльності Національного університету «Одеська юридична академія», к.ю.н., доцент Є.С. Хижняк.

Комісією було проведено роботу по визначенню фактичного впровадження результатів наукового дослідження О.В.Цісельського у навчальний процес та науково-дослідну діяльність Національного університету «Одеська юридична академія».

Комісія розглянула наукові публікації Цісельського О.В.: Сучасні моделі організації господарської юстиції в країнах ЄС. *Науковий вісник*

публічного та приватного права. 2021. №3. С. 217-222; До питання моделей вирішення господарських спорів: порівняльний аналіз. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2022. № 55. С. 102-105; The role of economic courts in the economic development of Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2022. Vol. 8 No. 3. P. 14–19 (співавторство з Н.М. Бакаянвою).

За результатами проведеної роботи комісією встановлено:

1. Теоретичні та практичні питання теми дисертації О.В. Цісельського досліджувалися у межах плану науково-дослідної роботи кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури Національного університету «Одеська юридична академія» «Шляхи вирішення проблем судової влади, правоохоронних органів та адвокатури в умовах євроінтеграції України» на 2016–2020 роки як складова плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2016–2020 роки (державний реєстраційний номер 0116U001842) та «Шляхи вдосконалення організації та діяльності судової влади, прокуратури, інших правоохоронних органів, адвокатури» на 2021–2025 роки як складова плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія», «Правове та соціальне життя України у людиноцентристському вимірі в цифрову еру» на 2021–2025 роки (державний реєстраційний номер 0122U000266).

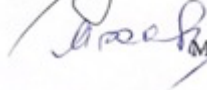
2. Сформульовані у наукових працях висновки та пропозиції щодо удосконалення організації та діяльності господарської юстиції в Україні використовуються під час проведення лекційних та семінарських занять з навчальних дисциплін «Судові та правоохоронні органи України»,

«Організація діяльності правоохоронних та судових органів», «Професійна етика та дисциплінарна відповідальність».

3. Положення щодо функціонування господарської юстиції доповідалися на Міжнародній науково-практичній конференції «Антикорупційні органи: проблеми становлення, розвитку та взаємодії» (м. Одеса, 9 квітня 2021 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 15 травня 2021 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) та інших, які були проведені в Національному університеті «Одеська юридична академія».

Голова комісії: Мінас АРАКЕЛЯН

Члени комісії: Євген ХИЖНЯК

 Михайло КОСІЮТА

 Нана БАКАЯНОВА

ЗАТВЕРДЖУЮ
Голова Господарського суду Одеської області
О. А. Демешин
« 10 » квітня 2023 року

АКТ

**про впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження
на здобуття наукового ступеня доктора філософії О. В. Цісельського
за темою: «Господарська юстиція в Україні та країнах ЄС:
порівняльно-правовий аналіз»
у діяльність Господарського суду Одеської області**

Комісія у складі голови Господарського суду Одеської області Демешина О. А., заступника голови суду Гута С. А. та судді Погребної К. Ф. склала цей Акт про те, що комісією розглянуто результати дисертаційного дослідження Цісельського Олега Володимировича «Господарська юстиція в Україні та країнах ЄС: порівняльно-правовий аналіз» на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Комісія вважає, що висновки та пропозиції О. В. Цісельського мають високу практичну значимість.

Результати наукового дослідження О. В. Цісельського «Господарська юстиція в Україні та країнах ЄС: порівняльно-правовий аналіз» обговорювалися на нараді суддів Господарського суду Одеської області «10» квітня 2023.

О. В. Цісельський розповів про свої наукові пропозиції, які стосуються різних аспектів організації та діяльності господарських судів: зокрема, щодо правового регулювання діяльності господарських судів, факторів, які впливають на вибір спеціалізації суддів господарських судів, критеріїв ефективності діяльності господарських судів тощо.

Особливу увагу Цісельський О. В. приділив негативному впливу воєнного стану на ефективність відправлення правосуддя господарськими судами через: 1) зріст навантаження на суддів і працівників апаратів судів через виконання додаткових функцій з організації безпечних умов для учасників судового процесу та їх інформування; 2) перерви у роботі суду через повітряні тривоги, відсутність електроенергії тощо; 3) додаткові складнощі у реалізації права особи на доступ до правосуддя.

За результатами обговорення наукового дослідження «Господарська юстиція в Україні та країнах ЄС: порівняльно-правовий аналіз» пропозиції О. В. Цісельського були враховані Господарським судом Одеської області та будуть впроваджені у діяльність суду.

Голова Господарського суду
Одеської області
Заступник голови
Господарського суду Одеської області
Суддя Господарського суду
Одеської області

Олександр ДЕМЕШИН

Сергій ГУТ

Катерина ПОГРЕБНА

Додаток Г

ПРОПОЗИЦІЇ ЗМІН ДО ЗАКОНОДАВСТВА

1. Внести зміни до **Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р.:**

ч. 6 ст. 56 «Суддя повинен додержуватися присяги» перенести до ч. 8 цієї самої статті, додавши п. 1⁻¹;

у ст. 5 «Здійснення правосуддя» доповнити ч. 1 та викласти її у такій редакції:

«1. Правосуддя в Україні здійснюється виключно судами та відповідно до визначених законом процедур судочинства.

У своїй діяльності суд керується такими принципами як: незалежність, справедливість, рівність учасників перед законом і судом, право на професійну правничу допомогу, гласність і відкритість судового процесу, мова судочинства і діловодства в суда, обов'язковість судових рішень, право на перегляд справи та оскарження судового рішення, одноособовість або колегіальний розгляд справи».

у ст. 64 «Список присяжних» ч. 2 викласти у такій редакції:

«Список присяжних для розгляду господарських справ у кількості п'яти осіб для кожного окружного господарського суду формується за участі регіональних відділів Торгово-промислової палати України з покладання загальних координаційних обов'язків з формування списків присяжних на Торгово-промислову палату України».

у ст. 65 «Вимоги до присяжного» доповнити ч. 1 та викласти її у такій редакції:

«Присяжним може бути громадянин України, який досяг тридцятирічного віку і постійно проживає на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного окружного суду, якщо інше не визначено законом. Присяжним для розгляду господарських справ може бути особа, яка

відповідає загальним вимогам цієї статті, та має досвід підприємницької діяльності не менше десяти років та бездоганну ділову репутацію.

2. Внести зміни до Господарського процесуального кодексу України від 06.11.1991 р.:

у ст. 32 «Визначення складу господарського суду» доповнити ч. 1 та викласти її у такій редакції:

«Визначення судді, а в разі колегіального розгляду *або розгляду справи за участі присяжних* – судді-доповідача для розгляду конкретної справи здійснюється Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою під час реєстрації документів, зазначених в частині другій статті 6 цього Кодексу, а також в інших випадках визначення складу суду на будь-якій стадії судового процесу, з урахуванням спеціалізації та рівномірного навантаження для кожного судді, за принципом випадковості та в хронологічному порядку надходження справ».

доповнити ГПК України статтею 34¹. «Розгляд справи за участі присяжних»:

«Справи у судах першої інстанції розглядаються змішаним складом суду (один професійний суддя та два присяжних) за клопотанням сторін або їх представників у спорах, у випадку, якщо ціна позову перевищує 1500 розмірів прожиткового мінімуму».

3. Внести зміни до **«Положення про автоматизовану систему документообігу суду» від 26.11.2010 р.:**

у п. 1.4.2 прибрати слова «Вищому господарському суді України»: та викласти пункт у такій редакції:

«У місцевих та апеляційних господарських судах використовується комп'ютерна програма "Діловодство спеціалізованого суду", розроблена адміністратором автоматизованої системи для судів господарської юрисдикції».

4. Внести зміни до **Закону України «Про доступ до судових рішень» від 22.12.2005 р.**, а саме – прибрати словоз'єднання «суди загальної юрисдикції», у:

преамбулі, виклавши її у такій редакції: «Цей Закон визначає порядок доступу до судових рішень з метою забезпечення відкритості діяльності судів, прогнозованості судових рішень та сприяння однаковому застосуванню законодавства»;

ст. 1, виклавши її у такій редакції: «Цим Законом регулюються відносини щодо забезпечення доступу до судових рішень (рішень, судових наказів, постанов, вироків, ухвал), ухвалених у порядку, встановленому законом, та ведення Єдиного державного реєстру судових рішень».

ч. 1 ст. 3, виклавши її у такій редакції: «Для доступу до судових рішень судів Державна судова адміністрація України забезпечує ведення Єдиного державного реєстру судових рішень».

ч. 3. ст. 3, виклавши її у такій редакції: «Суд вносить до Реєстру всі судові рішення і окремі думки суддів, викладені у письмовій формі, не пізніше наступного дня після їх ухвалення або виготовлення повного тексту».

5. Внести зміни до **Кодексу суддівської етики від 22.02.2013 р.:**

доповнити ст. 20 Кодексу ч. 2: «Під час використання Інтернет мережі суддя повинен дотримуватися таких принципів як відповідальність, тактовність, скромність, коректність, збереження професійної таємниці, підтримання авторитету судової гілки влади та збереження довіри суспільства до неї».

